

KRAJNJI JE ČAS

GLASOVI NAŠIH PRIJATELJICA KAO KORAK KA RAZUMIJEVANJU ŽIVOTA
LEZBEJKI, BISEKSUALNIH I TRANS ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI

Impressum

Krajnji je čas: glasovi naših prijateljica kao korak ka razumijevanju života lezbejki, biseksualnih i trans žena u Bosni i Hercegovini

Urednica: Jasmina Čaušević

Istraživač: Amar Numanović

Dizajn/prelom: Tanja Ćurić

Izdavačice: Fondacija CURE

Za izdavačice: Jadranka Miličević

Ova je publikacija izrađena uz podršku Europske unije. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Fondacije CURE i ne može se ni na koji način odnositi na stajališta Europske unije.

This publication has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of CURE Foundation and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

Sadržaj

Predgovor.....	4
1. Uvod.....	5
2. Metodologija istraživanja.....	11
3. Demografska struktura uzorka.....	12
4. Svakodnevni život, potrebe i stavovi LBT žena.....	16
5. Zaključak.....	46
Biografija autora/urednice.....	48

Predgovor

Fondacija CURE je feminističko-aktivistička organizacija koja djeluje za jednakost spolova i rodova zalagajući se za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa. Organizujući afirmativne akcije CURE slave snagu i moć žena, te rade na njihovom osnaživanju kako bi postale pokretačice društvenih promjena u BiH i svijetu.

S obzirom da se naša Fondacija zalaže se za jednakost i ravnopravnost žena u BiH, tj. za društvo bez patrijarhalnih normi, u kojem se ne toleriše nasilje i diskriminacija i gdje su žene odgovorne pokretačice i nositeljice pozitivnih društvenih promjena, mi na brojne načine pokušavamo da ostvarimo svoju viziju u kojoj su osnovne vrijednosti vezane za dosljednu i posvećenu solidarnost među ženama, za osnaživanje i integritet žena, za aktivizam kao način djelovanja.

Sav naš rad na podršci, jačanju i kreiranju sigurnog okruženja za nove generacije aktivistica i feministkinja, za njihovo odgovorno i aktivno učešće u pozitivnim društvenim promjenama, pokušavamo da sprovedimo kroz razne edukativne programe, istraživanja, analize i javno zagovaranje, unapređenje medijske slike o ženama i povećanje vidljivosti, angažiranu umjetnost i aktivizam, te izgradnju inkluzivnog i održivog ženskog pokreta.

Pred vama je upravo ovakav jedan pokušaj. Pokušaj da se kroz istraživanje mapira trenutna situacija, svakodnevne potrebe i problemi žena koje nadilaze heteronormativnost. U tom smislu, ova analiza je i važan doprinos izučavanju antropologije svakodnevnog života lezbejki, biseksualnih i trans žena, jer daje dragocjeni materijal za proučavanje društvenog života žena koje, kao grupa, imaju svoju rodnu, spolnu i seksualnu razliku u odnosu na većinu.

Kao što ćete imati priliku da vidite, cilj analize je bio pokazati stvarne potrebe i stavove LBT žena, te su u skladu sa tim i obrađene teme koje se posebno tiču: autovanja, diskriminacije i nasilja nad LBT ženama, njihovog povjerenja u institucije BiH, ekonomskog položaj LBT žena, te stavova o istospolnim zajednicama i njihovog zakonskog regulisanja.

Realizaciju ovog važnog istraživanja finansijski je svesrdno podržala Europska komisija, kroz projekat pod nazivom *Time is Now*, kojeg implementira Helsinški komitet za ljudska prava Republike Makedonije, u partnerstvu sa 13 LGBTI organizacija iz Europe.

Marija Vuletić,
Fondacija CURE

1. Uvod

U Bosni i Hercegovini još uvijek ne postoji organizacija koja se javno i isključivo bavi poboljšanjem života lezbejki, kroz pravo, kulturu ili neki treći način. Zbog toga, sve što Fondacija CURE radi, kroz svoj feminističko-aktivistički način djelovanja, putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa za lezbejke, biseksualne i transžene zavrđuje pažnju, jer djeluje politički i sa jasnim ciljem doprinosa društvenim promjenama. U ovoj analizi se kroz istraživanje etnografskih činjenica koje su lezbejke, biseksualne i transžene željele da podijele, došlo se do informacija koje su postale izvori znanja.

U uvodnom dijelu ćemo se, dakle, kratko dotaći nekoliko socioloških pitanja egzistencije žena koje su nam ovdje u fokusu, ne bi li smo pokušale pokazale kako je to biti lezbejka, biseksualna ili trans žena u Bosni i Hercegovini danas.

Lezbejke, biseksualne i trans žene – kratka šetnja kroz traženje mjesta u historiji

Lezbejska egzistencija, uz koju ubrajamo i egzistenciju biseksualnih i trans žena, istovremeno obuhvata i razbijanje tabua i odbacivanje prisilnog način života.¹ Kako su pisale Sunčica Vučaj i Lepa Mladenović u tekstu *Lezbejski identitet u kontekstu feminističke teorije* – „Feministički aspekt lezbejskog identiteta polazi od feminističke analize društva, a to znači da je društvena struktura sačinjena od hijerarhija moći koje neprekidno proizvode diskriminacije onih koji su različiti od dominantne elite”.² Dakle, ono što lezbejke, biseksualne i trans žene, ukoliko su i feministkinje, žele da postignu jeste transformacija društva, u kojem živimo, iz diskriminatornog i tlačiteljskog u inkluzivno, prijateljsko, solidarno i lišeno homofobije, koje će istospolne zajednice i prakse prihvatiti kao legitimne i ravnopravne.

Historijski pogled na poziciju LBT žena pokazuje da nisu sve lezbejke, bi i trans žene našle svoje mjesto ni u gej niti u feminističkom pokretu. Razvojem, dakle, gej i ženskih pokreta ‘60-ih i početkom ‘70-ih godina XX vijeka, u isto vrijeme kada drugi val feminizma nalazi načine da mijenja društvo svojim strategijama otpora, postojale su lezbejke koje su se osjećale zanemarenim, kako među feministkinjama, tako i u okviru gej pokreta, jer nisu željele “uvršćavanje u generičku kategoriju homoseksualnosti”, kako je to označila Anamari Džagouz.³

Opisujući poziciju lezbejskih feministkinja Adrienne Rich, ‘80-ih godina XX vijeka, u svom djelu *Prinudna heteroseksualnost i lezbejska egzistencija* kaže i slijedeće: „Kroz povijest lezbijkama je bilo uskraćeno političko postojanje zbog “podrazumijevanja” lezbijstva kao ženske verzije muške homoseksualnosti. Izjednačiti lezbijsku egzistenciju s muškom homoseksualnošću zato što su i jedno i drugo stigmatizirani, znači još jednom brisati žensku stvarnost. (...) Smatram da je lezbijско iskustvo, poput majčinstva, istinsko žensko iskustvo, sa specifičnim ugnjetavanjem, značenjima i mogućnostima, koje ne možemo shvatiti sve dok ga jednostavno stavljamo u kontekst drugih seksualno stigmatiziranih egzistencija.”⁴

Kritika esencijalističkog posmatranja pozicije žene kroz metode dekonstrukcije i kroz fokus na *Razliku* razvija se teorijski ‘90-ih godina. Queer teorija, proširuje ovo epistemološko polje isticanjem seksualnih identifikacija, podržavajući lezbejski feminizam koji seksualnost ne shvata kao usputni proizvod roda.⁵ Riječima Anamari Džagouz: “Queer se takođe na produktivan način oblikovao kroz lezbejski feminizam u tri

1 Rich, A. (2002). *Prisilna heteroseksualnost i lezbijaska egzistencija*. Zagreb: Kontra, str. 55

2 Vučaj S, Mladenović L. (2011). *Lezbejski identitet u kontekstu feminističke teorije* u: *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*. Gavrić S, Huremović L, Savić M (priredili). Sarajevo: SOC/Fondacija Heinrich Boell, ured u BiH, str. 63

3 Džagouz, A. (2007). *Queer teorija*. Beograd: Centar za ženske studije, str. 55

4 Rich, A. (2002). *Prisilna heteroseksualnost i lezbijaska egzistencija*. Zagreb: Kontra, str. 56-57

5 Džagouz, A. (2007). *Queer teorija*. Beograd: Centar za ženske studije, str. 66

ključna aspekta: skretanjem pažnje na specifičnosti roda, stavljanjem seksualnosti u institucionalni radije nego lični okvir, kao i kritikom prinudne heteroseksualnosti.”⁶

Već i samo ove historijske crtice nam jasno pokazuju da su lezbejski, biseksualni i trans identiteti pojmovi koji su se oblikovali kroz vrijeme, i koje su queer i feministička teorija dopunjavale uzimajući u obzir sve sociološke specifičnosti u određenom trenutku. Pozicija lezbejski i biseksualnih žena u zakonu, takođe, nosi svoju razliku. Naime, historijski gledano, zvanični zapisi nam govore da se ženska homoseksualnost generalno nije ni tematizirala u javnom diskursu, pa samim tim ni kriminalizirala i sankcionirala kao muška homoseksualnost. Seksualni čin između dvije žene je čak i u zakonskom kontekstu bivao brisan. Ipak, u nekim evropskim zemljama “čin lezbejstva je, sve do Francuske revolucije, pred zakonom bio jednak činu muške sodomije i shodno tome je bio kažnjavan smrću. Žene su osuđivane na smrt i ubijane.” Više o ovoj temi možete pročitati u tekstu Louis Crompton - *Mit o nekažnjavanju lezbejki u srednjem veku*.⁷

Lezbejke – biseksualne – trans žene: mjesta razlike

U ovoj analizi LBT žene uzimamo sasvim uslovno kao jedinstvenu kategoriju, potpuno svjesne da one to nikako ne mogu biti. Uzimajući LBT žene kao kategoriju, zapravo ih posmatramo kao društvenu/političku kategoriju koja ima emancipatorno djelovanje jer na brojne načine nadilazi patrijarhalni sistem.

Da postoje razlike unutar ove grupe žena, pokazuje tekst Radice Hura – *Protiv brisanja biseksualnosti: Začeci biseksualnog aktivizma u Srbiji*,⁸ u kojem, pored ostalog tvrdi „da je do danas biseksualnost ostala velika rupa u znanju (McLean, 2015; Storr, 1999) i nedovoljno prihvaćena identifikacija. To je razlog što čak i unutar aktivističkih krugova, gde bismo očekivali da ćemo naći utočište, postoje „identitetske” hijerarhije koje dovode do marginalizacije biseksualne želje i do raznih oblika brisanja biseksualnosti.“ Za nas je ovdje, kako bismo dotakle temu stereotipa, koji i unutar same LGBT zajednice postoje u odnosu na biseksualnost, značajna i jedna fusnota u kojoj Radica Hura referirajući na aktivistkinju i teoretičarku biseksualnosti Suryu Monro piše slijedeće: „Biseksualne osobe imaju raznovrstan seksualni identitet i raznovrsne odnose; tu spadaju i aseksualnost, celibat i monogamija. Međutim, postoji stereotip o biseksualnim osobama kao hiperseksualnim i promiskuitetnim i on se stalno povezuje s biseksualnom zajednicom kao celinom i doprinosi bifobiji koja onda može biti institucionalizovana putem organizacione i kulturne prakse.“⁹

Sa druge strane, transrodne i transeksualne žene imaju toliko svojih specifičnosti da se čini da ih u zajedništvu sa lezbejkama i biseksualnim ženama drži „samo“ opiranje režimima kojima nas društvo normira. O tome kako je to biti transrodna ili transeksualna osoba u Bosni i Hercegovini možete pročitati u istraživanju koje je Sarajevski otvoreni centar uradio 2015. godine pod nazivom „Život van zadatih normi – transrodnost u Bosni i Hercegovini“¹⁰ Za potrebe ovog kratkog uvoda, samo ćemo istaći da je transrodnost sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe koje se djelimično ili potpuno, na brojne načine, suprotstavljaju nametnutim rodnom i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe i to je izuzetno važno znati.

Transrodne žene su one žene čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju (muški), kao i one žene koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju (muški). Jasnije rečeno, transrodna žena je žena kojoj je pri rođenju dodijeljen muški spol, ali je njen rodni identitet ženski ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodni identiteta.

6 Ibid, str. 66

7 Crompton, L. (2010). *Mit o nekažnjavanju lezbejki u srednjem veku*. U: *Časopis za queer teoriju i kulturu*. Godina I, broj 3-4 (tema: *Uvod u istoriju prestupa*), Beograd, str. 121-122

8 Hura, R. (2017). *Protiv brisanja biseksualnosti: Začeci biseksualnog aktivizma u Srbiji*. U: Bilić, B. i Kajinić, S. (uredili), *Na raskršću opresija: Intersekcionalnost i LGBT aktivizam u Hrvatskoj i Srbiji*. Beograd: Centar za kvir studije, str. 76

9 Ibid, str. 79

10 Banović D, Čaušević J, Dekić S, Finn R. (2015). *Život van zadatih normi – transrodnost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar.

Generalno, transrodnost obuhvata one osobe koje biraju da predstavljaju sebe drugačije od očekivanih rodni uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manire, kozmetiku ili modifikacije tijela. Takođe, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama muško i žensko, zatim transeksualne osobe, transvestite i cross-dressere_ke.

Što se tiče imenovanja seksualnosti trans osoba, treba znati da se oznake za seksualnu orijentaciju trans osoba koriste se u skladu sa njihovim rodnom identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Dakle, heteroseksualna trans žena je transrodna žena koju privlače muškarci i koja bira muškarce za partnere. Trans žene mogu, naravno, biti i lezbejke i biseksualne žene.

Napominjemo još i da su transeksualne žene one koje imaju jasnu želju i namjeru da prilagode svoj spol, djelimično ili potpuno, modificirajući svoje tijelo i prezentaciju, što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije, izražavajući svoj ženski rodni i spolni identitet, tj. osjećaj sebe.

Oslobodenje autentičnog sebstva

Sintagma koja potiče od engleske fraze coming out of the closet¹¹ (izaći iz ormara) već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja vlastite seksualne orijentacije (kod lezbejki, gejeva i biseksualnih osoba), rodno identiteta (kod trans osoba) i spolnih karakteristika (kod interspolnih osoba). Javlja se u dvije ravni: kao samootkrice i kao, manje ili više, javna obznana drugima. Coming out (izlazak iz ormara) je od velikog značaja za LGBTI osobe, jer na taj način javno afirmišu sopstveni identitet, što je od velikog značaja za psihološko zdravlje i kvalitet života ove manjinske grupe.¹²

Autovanje je, dakle, prije svega, prihvatanje sopstvene homoseksualnosti ili riječima Dennisa Altman, shvata se kao oslobodenje autentičnog sebstva.¹³ Gej i lezbejske studije su se i krenule razvijati kao disciplina '80-ih godina XX vijeka, šireći svoja znanja oko "politika identiteta".

Otkrivanje, odnosno coming out ključni je trenutak u egzistenciji lezbejski, biseksualnih i trans žena. Smatra se da otkrivanje lezbejskog, bi ili trans identiteta predstavlja jedan od pokazatelja razvoja identiteta.¹⁴ Lezbejski, kao i ostali identitet o kojima je ovdje riječ, razvijaju se vremenom, a smatra se da je došlo do uspostave ili utvrđivanja identiteta kada osoba stekne pozitivnu sliku o sebi kao lezbejki ili geju.¹⁵ Autovanje/coming out može imati bitne društvene, a samim tim i lične posljedice, tako da osobe koje se spremaju na ovaj čin, razmišljaju o pozitivnim i negativnim elementima prije odlučivanja na coming out. Posljedice autiranja zavise od reakcije osoba kojima će se reći, tj. njihovih vrijednosnih sistema, ličnog ne/prihvatanja LGBT osoba, istospolnih veza itd. Ipak, mnogo toga zavisi i od unutrašnjeg osjećaja udobnosti u vlastitom identitetu. Iz svih ovih razloga je izuzetno važno da nečije autiranje bude svojevolan proces i individualna odluka, koja se oslanja na podršku okoline.

Postoji nekoliko teorija razvoja identiteta homoseksualnih osoba, gdje se razvoj sastoji od brojnih faza koje imaju svoj redoslijed i mogu se iznova pojavljivati tokom života. Ipak, najpoznatiji model je onaj Richarda Troidena prema kojem postoje četiri faze:

11 Closet (ormar) predstavlja prikrivanje, tj. stanje privatnosti i prikrivenosti. Ormar predstavlja simboličku sliku sigurnosti pred neprihvatanjem okoline.

12 Huremović L, Čaušević J. (2018). *Ka pozitivnim praksama 5: Izvještavanje medija u 2017. godini o LGBTI temama u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, str. 69

13 Feldman D, Šilting S. (2010). *Gej i lezbejske studije*. U: *Časopis za queer teoriju i kulturu*. Godina II, broj 8-9 (tema: *Sigmund Freud i rađanje psihoanalize*), Beograd, str. 301

14 Waldner L, Magruder B. (1999). *Coming Out to Parents: Perceptions of Family Relations, Perceived Resources, and Identity Expression as Predictors of Identity Disclosure for Gay and Lesbian Adolescents*. *Journal of Homosexuality*, Vol. 37(2), str. 84

15 Ibid, str. 85

1. Senzitivizacija – koja se javlja prije puberteta i još uvijek ne uključuje homoseksualna osjećanja i ponašanja.
2. Konfuzija identiteta – javljaju se osjećanja i ponašanja koja se mogu smatrati homoseksualnim.
3. Pretpostavljanje identiteta – homoseksualni identitet se tolerira i istražuje se homoseksualna supkultura kroz kontakt sa drugim homoseksualnim osobama.
4. Pristajanje – prihvatanje homoseksualnosti kao načina života.¹⁶

Autovanje/coming out i reakcije na njega predstavljaju iskustvo koje je individualno. Kako živimo u homofobnom društvu, razumljiv je strah lezbejki, biseksualnih i trans žena da podijele detalje o svom identitetu sa okolinom, pa makar to bilo i najbliže okruženje. Kako ćete vidjeti u analizi, homofobijom je prožet i privatni i javni prostor, te odluka o autovanju ne može biti jednostavna, bez obzira na to što ovaj čin doprinosi integraciji LBT identiteta žene u ostale segmente njenog života sa kojima se taj identitet prepliće. Osnaživanje žene kroz rasterećenje predstavlja još jednu od prednosti, jer čak i u represivnim okolnostima “priznanje” vodi ka “olakšanju” ponekad i bez obzira na posljedice, koje mogu biti i drastične – kako ćete vidjeti u analizi.

O svim specifičnostima procesa i čina kakav je autovanje/coming out trans žena, budući da se trans identitet ne može skrivati s obzirom da je jasno vidljiv, čitajte u već spomenutoj publikaciji „Život van zadatih normi – transrodnost u Bosni i Hercegovini“.¹⁷

Zbog brojnih psiholoških, društvenih i etičkih razloga, o kojima ovdje neće biti riječi, želimo samo da naglasimo da niko nema pravo da samoinicijativno govori u ime druge osobe, jer je svako lično zapravo političko, kako to i poznat feministički slogan „lično je političko“ označava, jer pojedinačna represija, stvara globalnu represiju u društvu. Svoje prijateljice i poznanice koje su lezbejke, biseksualne ili trans žene nemojte, pa makar i u najboljoj namjeri, autovati drugim ljudima, osim ako one to izričito nisu tražile od vas.

Na ovom mjestu je važno podsjetiti se riječi jedne žene iz knjige “Moj glas odjekuje” – u pitanju je knjiga koja sadrži deset priča nevidljivih žena koje se opiru patrijarhatom nametnutim normama ponašanja i vrijednostima u bosanskohercegovačkom društvu:

„Kako ja da nastavim da živim u takvom gradu s takvim ljudima, čekajući kada će me neko istući ili čak ubiti? Ne možeš ni na ulicu kao čovjek da izađeš, a da te neko ne pogleda poprijeko ili dobaci nešto. Samo zato što nisi u štiklama ili kratkoj haljini. I što nemaš dečka...“¹⁸

Ove riječi zaista odjekuju kao opomena svima nama.

16 Čaušević J, Spahić A, Omeragić M. (2013). *Više od etikete. O ženama koje vole žene*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 30

17 Banović D, Čaušević J, Dekić S, Finn R. (2015). *Život van zadatih normi – transrodnost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar

18 Durkalić, M. (2015). *Moj glas odjekuje*. Sarajevo: Fondacija CURE, str. 52

Zašto ovo istraživanje

Na ovo retorsko pitanje poslužićemo se dijelom iz uvoda koji su za jednu drugu knjigu, prije nekoliko godina, napisale Aida Spahić i Jasmina Čaušević, u kojem, pored ostalog pišu da „antropologija svakodnevnog života objašnjava da kada se neka osoba nađe u okruženju drugih ljudi, oni obično nastoje da prikupe informacije o toj novoj osobi. Zanima ih društveno-ekonomski status te osobe, stavovi spram sebe i drugih, obrazovanje, vrijednosti, etičnost, seksualna orijentacija itd. Najčešće iza prikupljanja ovakvih informacija stoje sasvim praktični razlozi, budući da znanje o nekoj osobi pomaže da se zajednička situacija definira – omogućava se drugima da znaju šta da očekuju od osobe, kao i to šta bi ta osoba mogla očekivati od njih. Uzeto sasvim široko, upravo knjigom koja je pred vama, pokušava se stvoriti platforma za komunikaciju ili diskusiju kako unutar zajednice, tako i izvan nje. Sa druge strane, ličnim iskustvima žena, pričama o svakodnevnom životu, te kroz umjetnost, stvara se mreža značenja koja može osnažiti sve one osobe koje tragaju za modelom predstavljanja u svojoj svakodnevici. Artikuliranje sebe – svojih potreba, strahova, nadanja, planova – predstavlja proces kojem je potrebna podrška.“¹⁹

Analiza koja je pred vama prikupila je važne informacije i nudi znanja koja mogu pomoći u razumijevanju društvenih prilika u kojima žive lezbejke, biseksualne i trans žene – danas, ovdje i oko nas.

Čega nema u ovom istraživanju

Nekoliko je životno bitnih tema, koje umnogome određuju kvalitet života LBT žena, a kojima se, zbog opravdanih metodoloških razloga, nismo bavile u ovoj studiji. Medicinski potpomognuta oplodnja je jedna od tih velikih tema, a o kojoj generalno možete pronaći informacije u „Narandžastom izvještaju“ Sarajevskog otvorenog centra iz 2016, u poglavlju: Zdravstvena zaštita.²⁰ Jednostavno rečeno, prema zakonima BiH, žene bez partnera nemaju pravo na medicinski potpomognutu oplodnju, i tu se sva priča o LBT ženama i medicinski potpomognutoj oplodnji završava. U nekom narednom istraživanju se može pokazati kako ovaj diskriminatoran stav zakona – da **žene bez muških partnera nemaju pravo na medicinski potpomognutu oplodnju** – utiče na svakodnevne živote lezbejki, biseksualnih i transeksualnih žena koje žele da imaju djecu.

Životi lezbejki, biseksualnih, transrodnih i transeksualnih žena su bogati u svojim različitostima i bujni u svojim intezitetima kao, uostalom, i životi svih ostalih žena, s tom razlikom što one iznova, svojim primjerima, podsjećaju da heteronormativnost nije jedini *modus vivendi* (način življenja) i sve feministkinje i feministi im moraju biti zahvalne i na tome.

Čega ima u ovom istraživanju

Korištenjem kvantitativne i kvalitativne analize, odnosno deskriptivne statističke analize, koje su kontekstualizirane sekundarnim izvorima, pokušao se napraviti što obuhvatniji uvid u svakodnevnicu LBT žena. Na početku je predstavljena demografska struktura uzorka. Uzorak na osnovu kojeg se radilo istraživanje je obuhvatio 196 lezbejki, biseksualnih i trans žena iz čitave BiH, u dobi od 15 do 60 godina. Budući da je fokus analize je bio na elementima svakodnevnog života, potreba i stavovima LBT žena, u centralnom dijelu su obrađene teme koje se tiču coming outa/autovanja, diskriminacije LBT žena, nasilja nad LBT ženama, njihovog povjerenja u institucije BiH, psihološke dobrobit LBT žena, te istospolnih zajednica i njihovog zakonskog regulisanja. Ekonomski položaj LBT žena je takođe analiziran i pokazano je u kojoj se mjeri LBT žene susreću sa problemima na radnom mjestu, zbog potencijalno negativnog odnosa okoline prema njihovom rodnom ili seksualnom identitetu. Predstavljeni su i su stavovi LBT žena o održavanju Parade ponosa u Bosni

19 Čaušević J, Spahić A, Omeragić M. (2013). *Više od etikete*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 31

20 Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2016/02/NARAN.IZVJESTAJ_02_20.02.2014._FINAL_web.pdf

i Hercegovini, a vidjet ćete u kojoj mjeri oni korespondiraju sa ranijim istraživanjima o stavovima LGBTI osoba o održavanju Parade u BiH. Prije zaključka, dat je i pregled ključnih problema sa kojima se općenito susreću LBT žene u našoj zemlji.

Kako je i autor analize prikupljenih podataka naglasio, ovom publikacijom smo nastojale popuniti analitičku prazninu koja je postojala u pogledu razumijevanja potreba i problema sa kojima se svakodnevno susreću LBT žene u BiH, s obzirom da je većina dosadašnjih empirijskih istraživanja svoj fokus stavljala na LGBTI osobe, tj. LGBTI zajednicu generalno.

2. Metodologija istraživanja

Istraživanje se bazira na podacima koje je u prvoj polovini 2017. godine prikupio Sarajevski otvoreni centar u okviru obuhvatnog istraživanja o svakodnevnom životu, položaju, potrebama i stavovima LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini (BiH), a čiji su rezultati objavljeni u izvještaju *Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini*.²¹ Podaci izdvojeni iz baze podataka analizirani su primjenom deskriptivne statističke analize te kvalitativne analize tekstualnih odgovora na pitanja otvorenog tipa. Kombinacijom kvantitativne i kvalitativne analize, kontekstualiziranih sekundarnim izvorima u ovom domenu, nastojao se steći što obuhvatniji uvid u svakodnevnicu LBT žena.

Uzorak

Uzorak istraživanja obuhvaća 196 LBT žena (lezbejki, biseksualnih žena i transžena) iz BiH. Analizirani uzorak izdvojen je iz baze od 366 ispitanih LGBTI osoba, tako da obuhvati samo LBT žene iz inicijalnog uzorka. Demografska struktura uzorka je predstavljena u narednom, trećem, poglavlju izvještaja, a ovdje treba naglasiti da su istraživanjem obuhvaćene osobe iz različitih dijelova BiH te u širokom dobnom rasponu sa prosječnom starošću od 25.6 godina.

U inicijalnom istraživanju korišteno je neprobabilističko uzorkovanje metodom tzv. „snježne grudve“, pri čemu je online upitnik diseminiran putem email adresa iz baze kontakata Sarajevskog otvorenog centra, podijeljen na društvenim mrežama i web stranicama koje targetiraju LGBTI zajednicu, dok su, istovremeno, terenski_e istraživači_ce anketirali_e osobe kroz žive (lice-u-lice) susrete.²²

Instrumentarij i postupak

Podaci su prikupljeni putem iscrpnog kombiniranog anketnog upitnika, sa 58 tematskih pitanja, koji je distribuiran putem interneta u formi Google Docs upitnika, kao i u identičnoj štampanoj verziji. Prikupljanje podataka, u okviru inicijalnog istraživanja, sprovedeno je u periodu od februara do maja 2017. godine, dok su ekstrakcija, obrada i analiza podataka, čiji su rezultati predstavljeni u ovom izvještaju, provedena u maju 2018. godine, odnosno sa distancom od jedne godine. Obrada i deskriptivna statistička analiza su sprovedene korištenjem SPSS-a (eng. Statistical Package for the Social Sciences), specijaliziranog softverskog alata za ove namjene.

Ograničenja istraživanja

Osnovno ograničenje ove analize proizilazi iz činjenice da je bazirana na podacima istraživanja usmjerenog ka LGBTI zajednici u cjelosti, pri čemu izostaju neke varijable (odnosno pitanja u upitniku inicijalnog istraživanja) namijenjene isključivo za LBT žene a koje bi pomogle boljem razumijevanju položaja, potreba i stavova ove skupine.

21 Dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2017/10/Brojevi-ravnopravnost_04.10.2017.-WEB-II.pdf

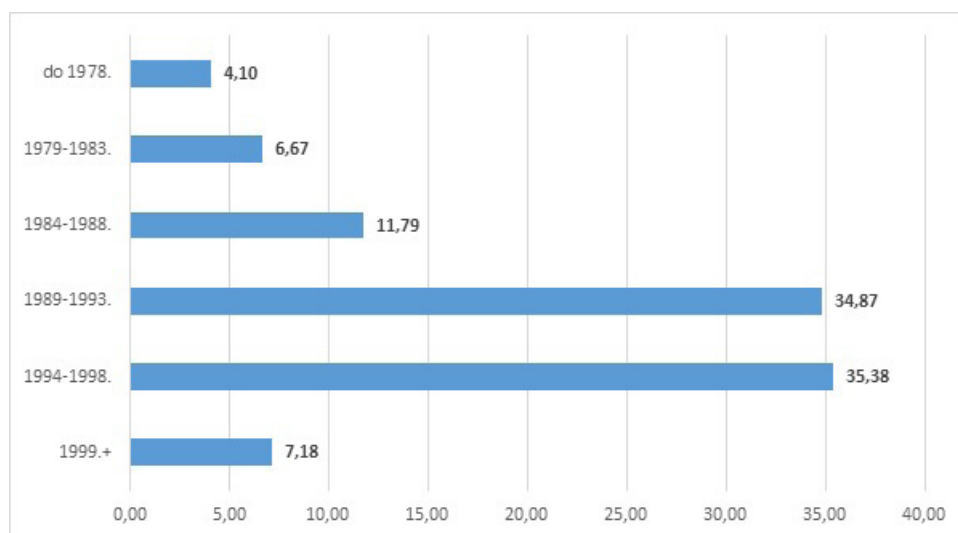
22 Vidjeti više u: Numanović, A. (2017). *Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 9-11

3. Demografska struktura uzorka

Starosna struktura uzorka

Iako je istraživanjem obuhvaćen širok dobni dijapazon, od 15 do 60 godina, većina uzorka koncentrirana je oko mlađe dobne skupine – čak 70.3% uzorka čine ispitanice starosti od 19 – 28 godina. Ispitanice starije od 28 godina čine 22.6% uzorka. Prosječna starost ispitanica je 25.6 godina. Postojeća starosna distribucija uzorka mogla je „zakriviti“ neke od rezultata istraživanja, obzirom na deskriptivni pristup analizi podataka koji koristimo u izvješčaju – stoga je potrebno imati na umu demografsku strukturu prilikom interpretacije nalaza.

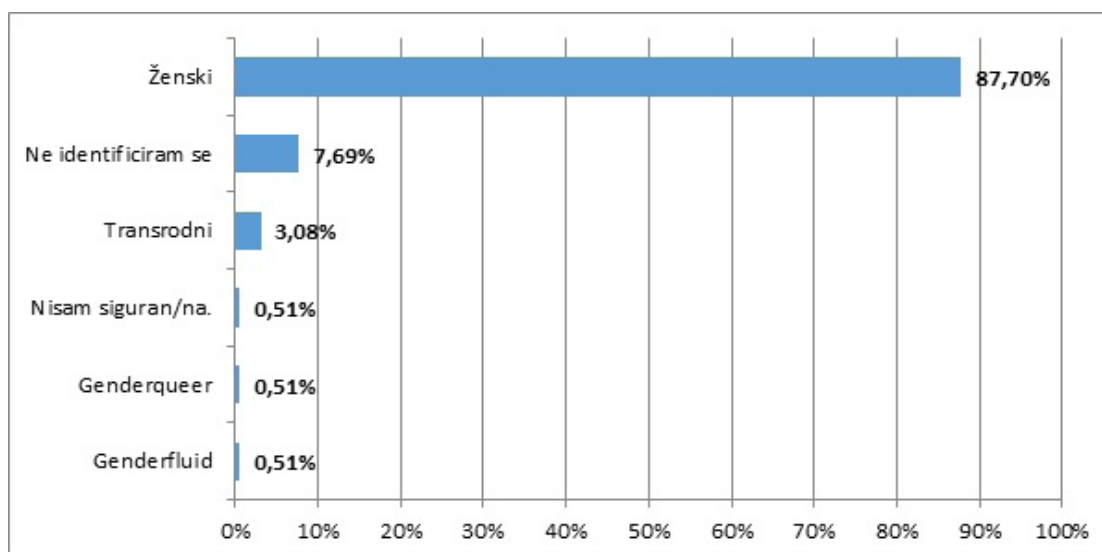
Grafikon 1. Starosna struktura uzorka prema godištu (godini rođena) (%)

Spolna i rodna struktura uzorka

Kada je riječ o spolnoj strukturi uzorka, većina, odnosno 98% ispitanica su navele ženski spol, 1.5% uzorka čine transeksualne osobe te 0.5% interpolne osobe. Shodno tome, kada je riječ o rodnoj strukturi uzorka, preovladava identifikacija kroz ženski rod (87.7%), dok se 3.1% ispitanica identificira kroz transrodnu kategoriju (transžene), 0.5% kao genderfluid, 0.5% kao genderqueer, dok se ne identificira 7.7%, a nije sigurno 0.5% ispitanica.

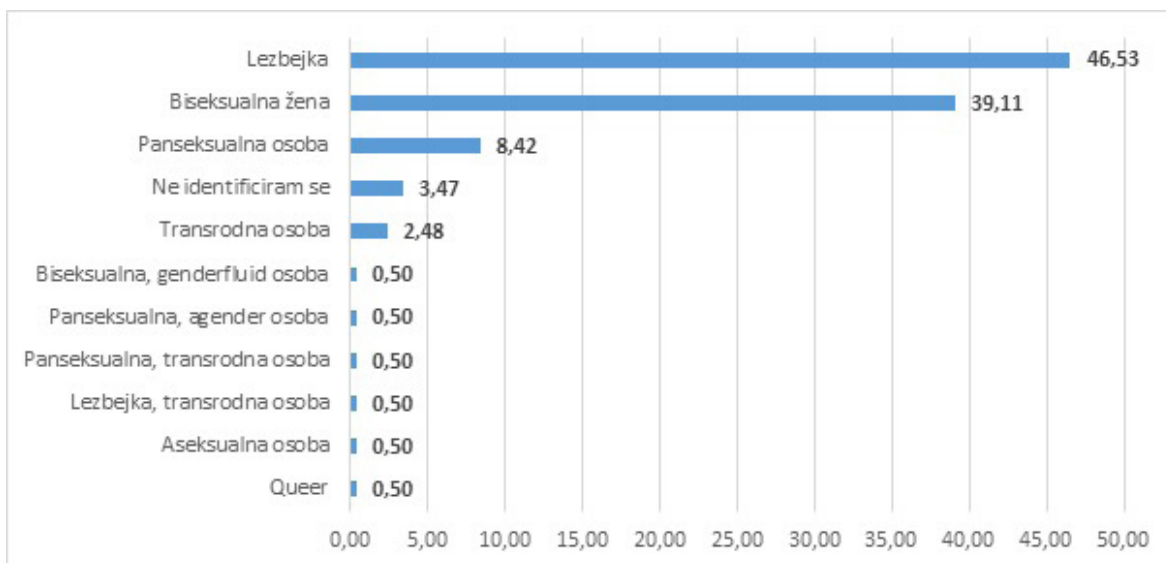
Grafikon 2. Rodna struktura uzorka (%)

Tipovi LGBTI identiteta

Prema tipu LGBTI identiteta kroz koji se ispitanice identificiraju, najzastupljeniji identiteti su lezbejka (46.5%), biseksualna žena (39.1%) i panseksualna žena (8.4%). Ne identificira se 3.5% ispitanica. U narednom grafikonu ponuđen je puni pregled LGBTI identiteta, prema odgovorima ispitanica.

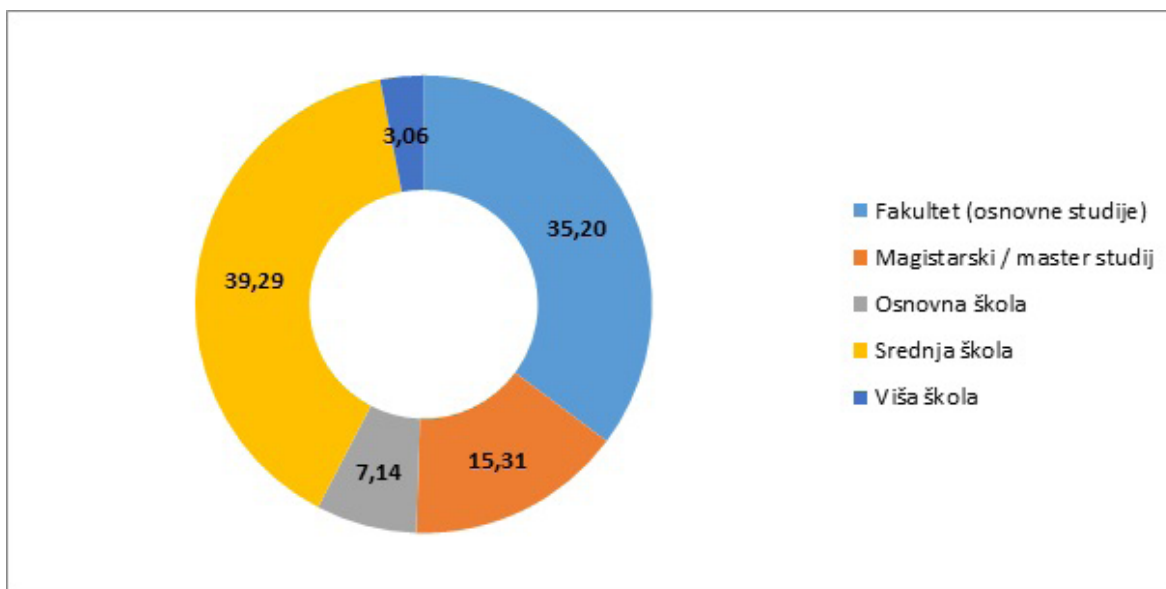
Grafikon 3. Tipovi LGBTI identiteta (%)

Obrazovna struktura uzorka

Polovinu uzorka čine ispitanice sa završenim nekim stepenom visokog obrazovanja – 35.2% njih ima završene osnovne fakultetske studije (I ciklus), dok ih 15.3% ima završene magistarske / master studije (II ciklus). Ispitanice sa završenim srednjim obrazovanjem čine 39.3% uzorka. Udio ispitanica sa osnovnim obrazovanjem od 7.1% prevashodno reflektira onaj dio ispitanica mlađe životne dobi koje su još uvijek u procesu srednjoškolskog obrazovanja.

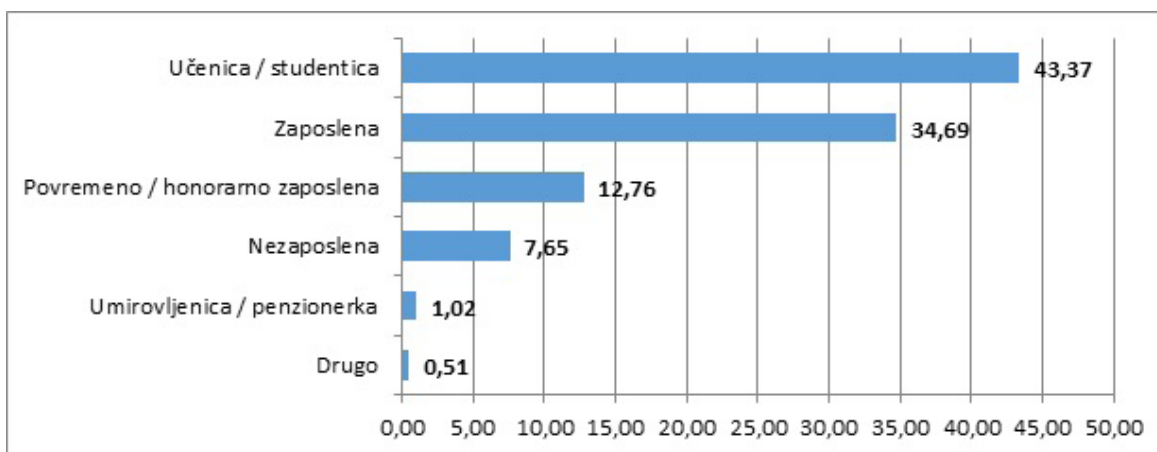
Grafikon 4. Obrazovna struktura uzorka (%)

Struktura uzorka prema primarnoj okupaciji

Kada je riječ o primarnoj okupaciji ispitanica, 47.% uzorka čine žene u stalnom (34.7%) ili prekarnom (12.8%) radnom odnosu, 43.4% uzorka čine učenice i studentice, dok nezaposlene ispitanice čine 7.7% uzorka a penzionisane / umirovljene ispitanice 1%.

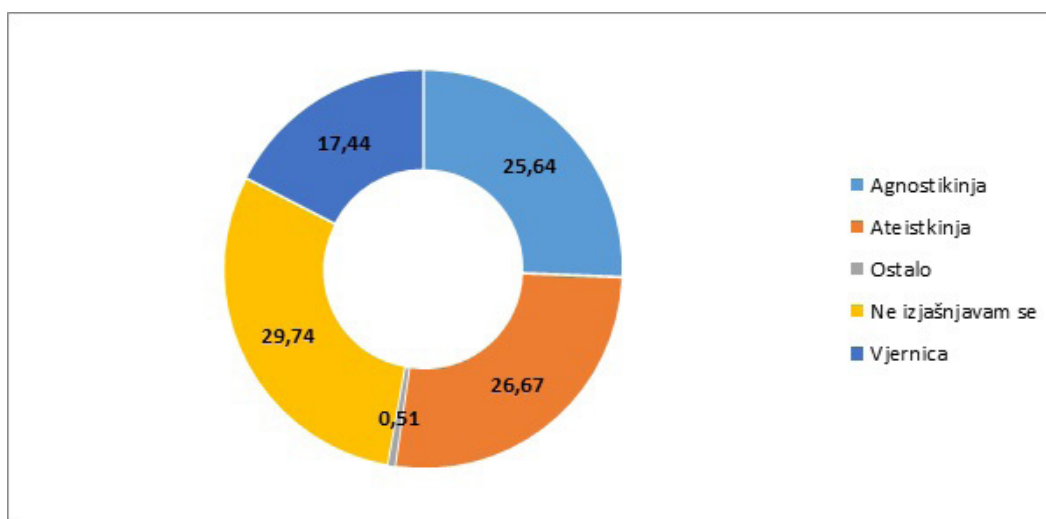
Grafikon 5. Primarna okupacija ispitanica (%)

Vjerska i etnička struktura uzorka

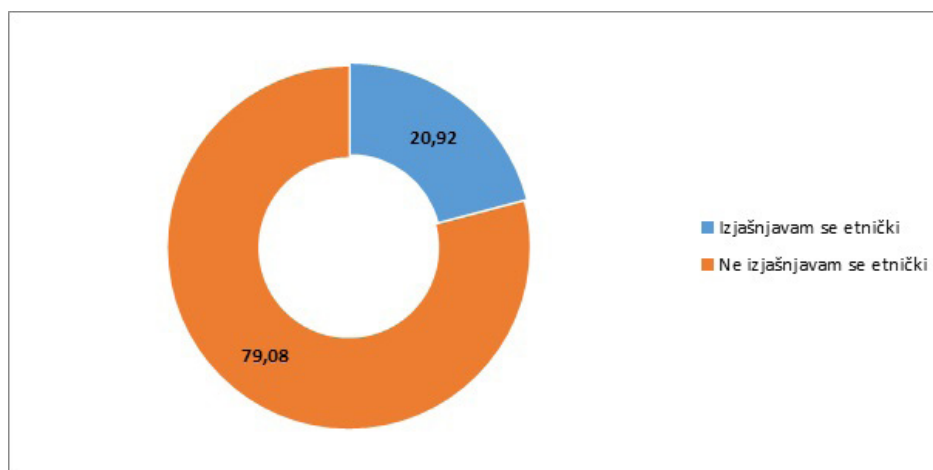
Više od polovine ispitanica izjašnjavaju se ili kao ateistkinje (26.7%) ili kao agnostikinje (25.6%). Značajan je i udio onih ispitanica koje se ne izjašnjavaju (29.7%), dok se kao vjernice – pretežno kroz dominantne konfesijske skupine u BiH - izjašnjavaju 17.4% ispitanica obuhvaćenih istraživanjem.

Grafikon 6. Vjeroispovijest ispitanica (%)

Kada je riječ o etničkoj strukturi uzorka, tek se oko jedna petina (20.9%) ispitanica izjašnjava etnički – 32.4% ih se izjasnilo kao Hrvatice, 21.6% kao Bošnjakinje, 16.2% kao Srпкиnje te 29.7% kao Ostali (pretežno kao Bosanske i Hercegovke, te jedna osoba kao Jugoslovenka).

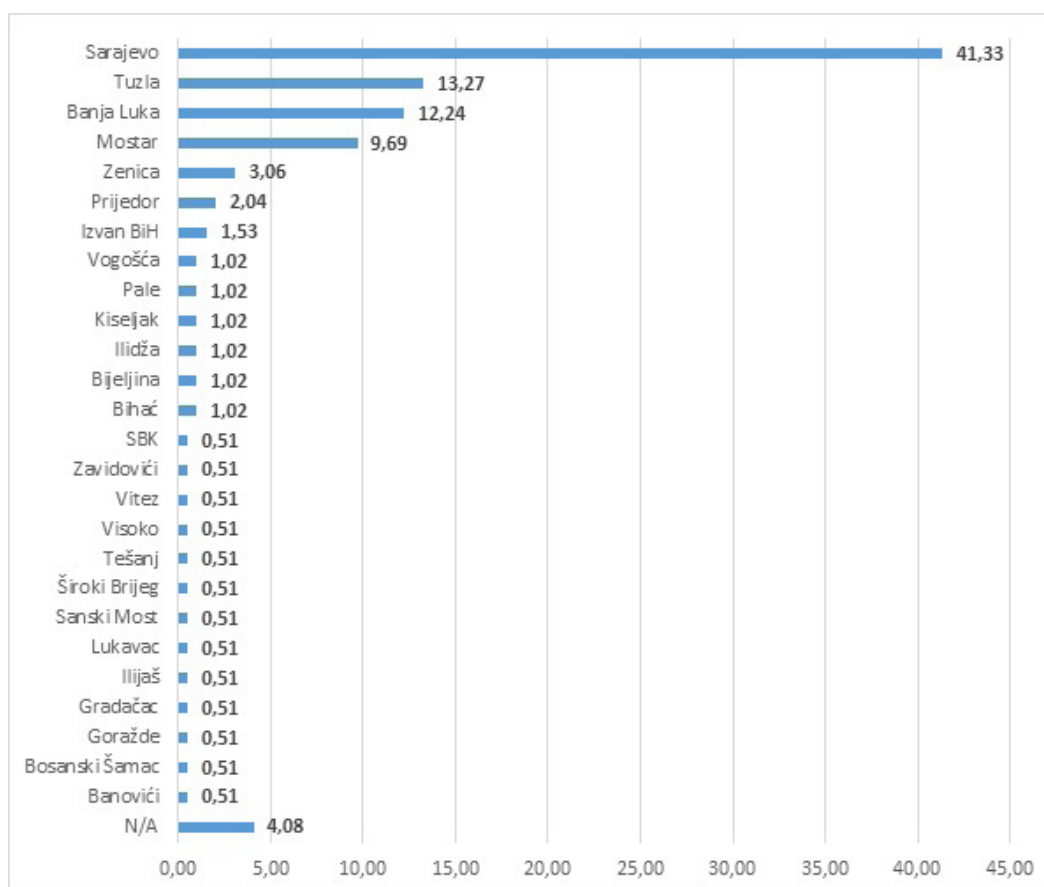
Grafikon 7. Struktura ispitanica prema tome da li se izjašnjavaju etnički (%)

Geografska distribucija uzorka

Oko 80% uzorka čine ispitanice iz pet većih gradova i okoline – Sarajeva, Tuzle, Banja Luke, Mostara i Zenice, pri čemu najveći udio u uzorku imaju stanovnice Sarajeva i okoline (41.3%). Oko 4.1% ispitanica nije navelo grad u kojem žive, odnosno mjesto trenutnog prebivališta. Ipak, istraživanjem su obuhvaćene i ispitanice iz manjih bh. gradova, koje čine oko 15% uzorka.

Grafikon 8. Geografska distribucija uzorka (%)

4. Svakodnevni život, potrebe i stavovi LBT žena

4.1. Coming out

Kao što je naglašeno u uvodnom dijelu publikacije, coming out predstavlja ključni (identitarni) trenutak u životu LBT žena, odnosno u razvoju LBT identiteta. Imajući u vidu značaj okoline – prevashodno kulturoloških normi i vrijednosnih sistema osoba iz okruženja (porodice, prijatelja_ica, kolega_ica, šireg kruga poznanika_ca) – pri donošenju odluke o autovanju, kao i potencijalnim reperkusijama po autovanu osobu, važno je razumjeti u kojoj se mjeri LBT žene outuju, kome iz okruženja, da li uživaju podršku ili pak nailaze na odbacivanje i osude te, na koncu, koji su to razlozi zbog kojih LBT žene odlučuju ostati u “ormaru”, odnosno tajiti identitet nekim osobama iz svog bližeg ili daljeg okruženja.

Većina ispitanih LBT žena su, intencionalno ili neintencionalno, autovane nekome iz okruženja – tako je u slučaju 97.5% ispitanica neko iz njihove okoline upoznat sa njihovim LBT identitetom, bilo da su im se ispitanice autovale ili da su saznali na neki drugi način. Osim manjeg dijela ispitanica koje se nisu autovale nikome i ne planiraju to ni učiniti (1%), ostale ispitanice, koje to do sada nisu, planiraju se autovati u daljoj (1%) ili bližoj (0.5%) budućnosti. Ipak, veliki udio autovanih ispitanica u ukupnom uzorku se može atribuirati metodologiji istraživanja, gdje se terenskim anketiranjem i pristupom „snježne grudve“ uglavnom uspjelo uzorkovati osobe poznate terenskim istraživačima_cama; osim toga, kriterij da bi se ispitanica smatrala autovanom, u ovom segmentu analize, bio je da barem jedna osoba iz okruženja zna da je lezbejka, biseksualna žena ili transrodna osoba, pri čemu su prijateljice i prijatelji osobe kojima se ispitanice najčešće autuju dok se širem krugu poznanika_ca, porodice i sl. ispitanica mnogo manje autuju.

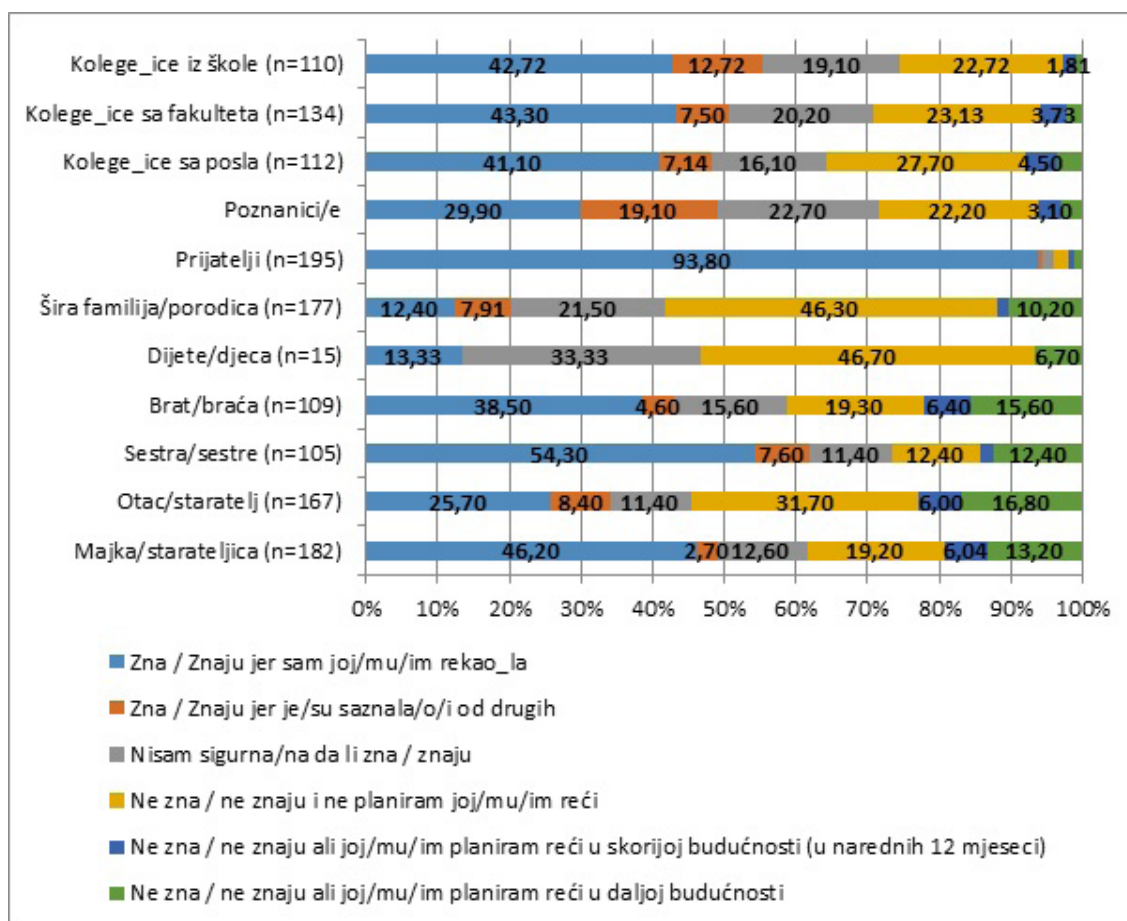
Naime, prijatelji_ce u 94.3% slučajeva znaju za LBT identitet ispitanica, pri čemu je tek 0.5% od toga saznalo od drugih, dok su se u ostalim slučajevima ispitanice samovoljno autovale. Također, među prijateljicama i prijateljima bilježi se i najveći udio podrške (vidjeti Grafikon 10 za pregled udjela podrške po kategorijama osoba iz okruženja ispitanica).

Kada je riječ o užoj porodici, sestre su one u porodici kojima se ispitanice najčešće autuju (61.9% njih) i kod kojih uživaju najveću podršku – čak u 73.1% slučajeva ispitanice koje su se autovale sestroj/sestrama od njih imaju podršku, dok tek u 6.4% slučajeva sestre ne podržavaju. Majke i braća su također one osobe kojima se značajan broj ispitanica autuje – majkama oko 48.9%, a braći oko 43.1% njih – pri čemu je, u oba slučaja, udio onih koji_e podržavaju oko 52%. Očevi su, sa druge strane, članovi porodice koji tek u 34.1% slučajeva znaju za LBT identitet ispitanica, pri čemu tek 34.5% njih podržava, dok 31% eksplicitno ne podržava ispitanice.

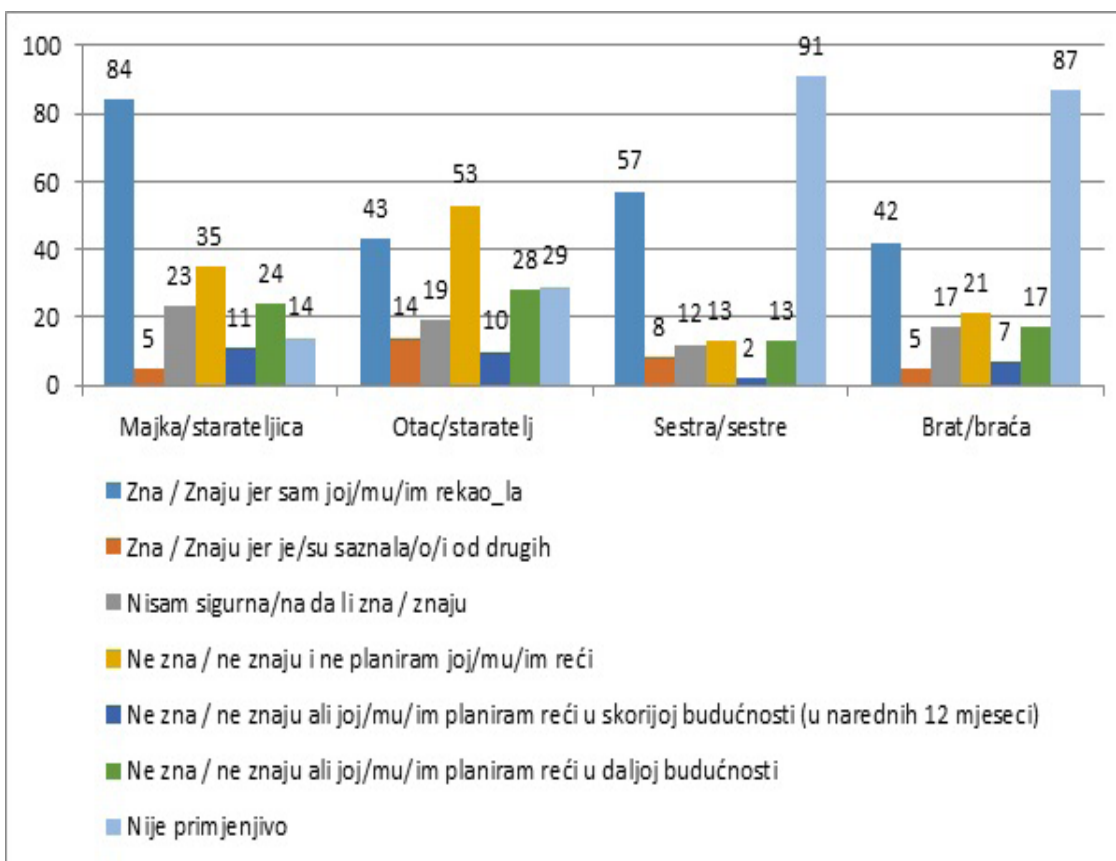
Tabela 1. Da li članovi_ice uže porodice znaju za LBT identitet ispitanice?

	Zna / Znaju jer sam joj/ mu/im rekla	Ne zna / ne znaju i ne plani- ram reći	Ne zna / ne znaju ali plani- ram reći	Nisam sigurna da li zna/ znaju
Majka/starateljica	48,9%	19,2%	19,2%	12,6%
Otac/staratelj	34,1%	31,7%	22,8%	11,4%
Sestra/sestre	61,9%	12,4%	14,3%	11,4%
Brat/braća	43,1%	19,3%	22,0%	15,6%

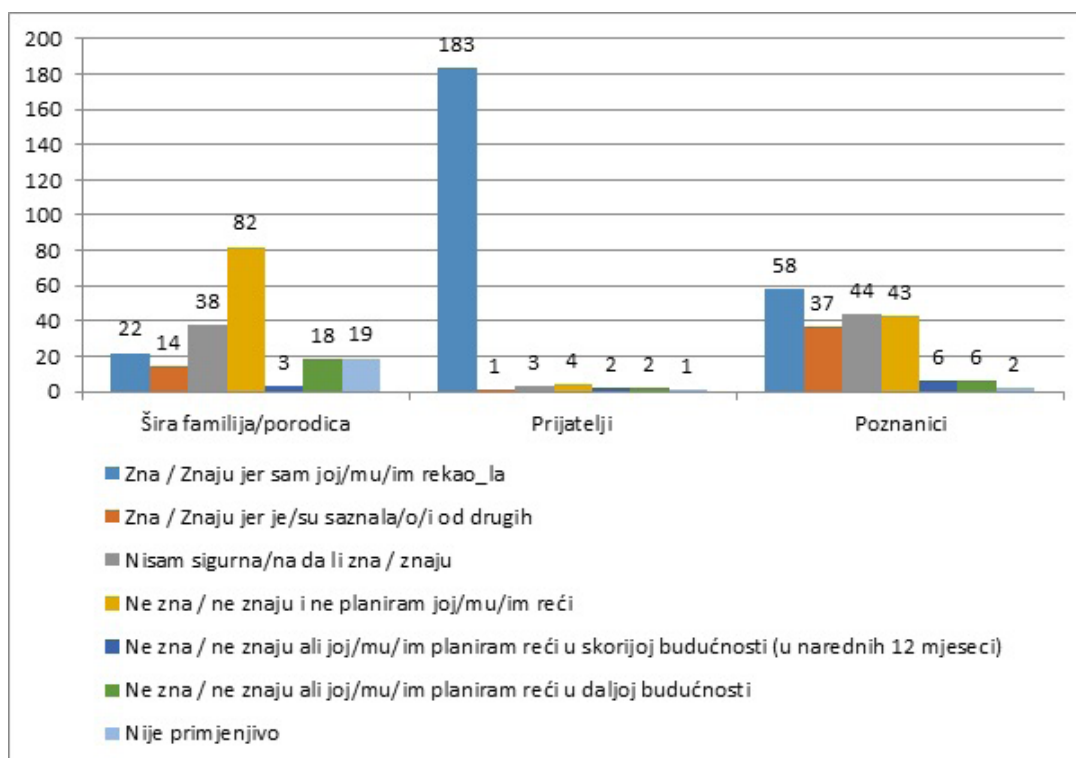
Grafikon 9. Osobe iz okruženja koje znaju da su ispitanice LBT osobe (%)

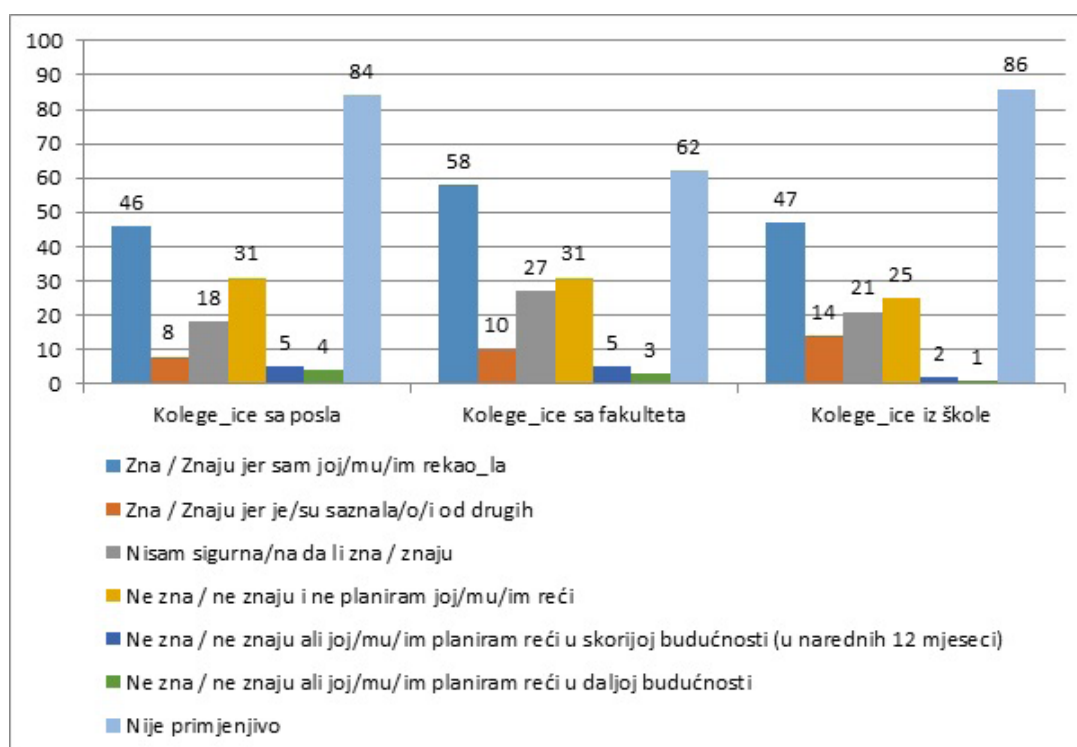
Grafikon 9a. Osobe iz okruženja koje znaju da su ispitanice LBT osobe (frekvencije)

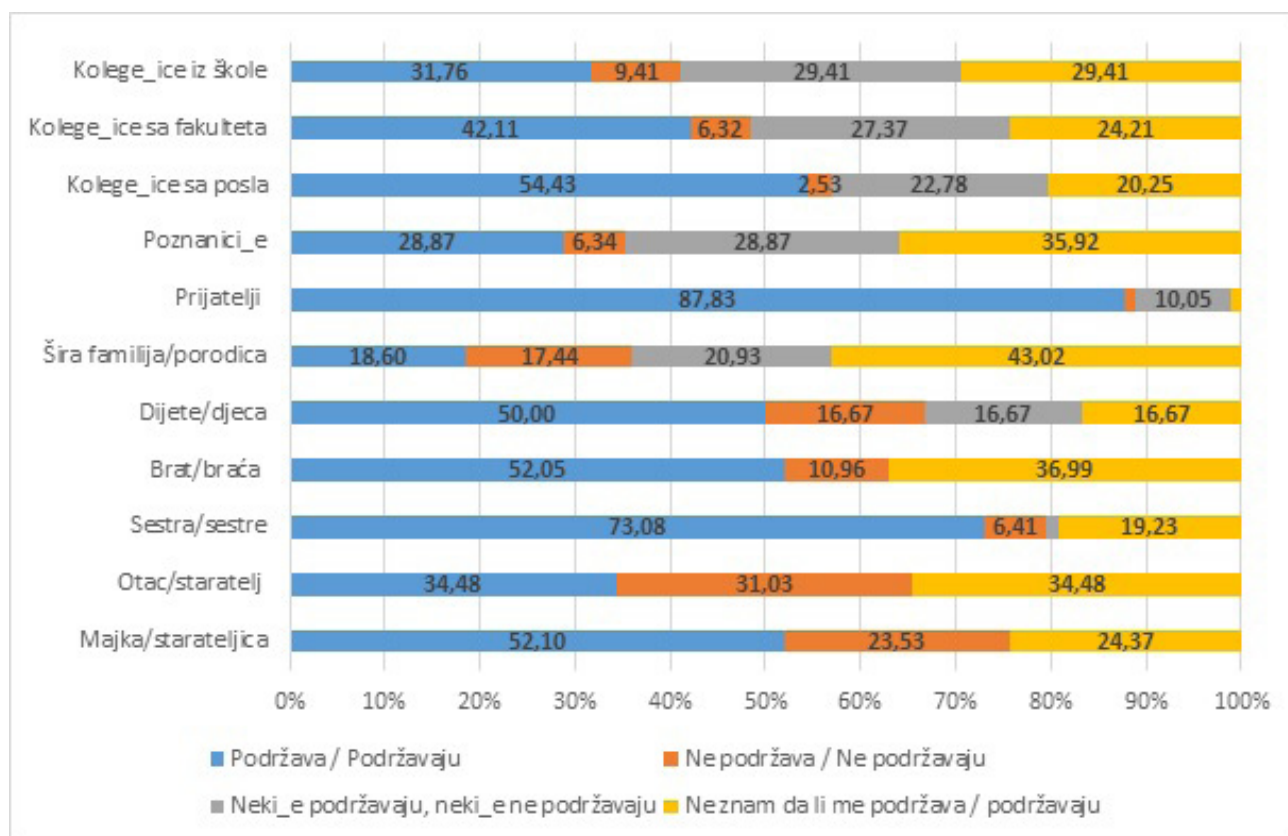
Grafikon 9b. Osobe iz okruženja koje znaju da su ispitanice LBT osobe (frekvencije)

Grafikon 9c. Osobe iz okruženja koje znaju da su ispitanice LBT osobe (frekvencije)

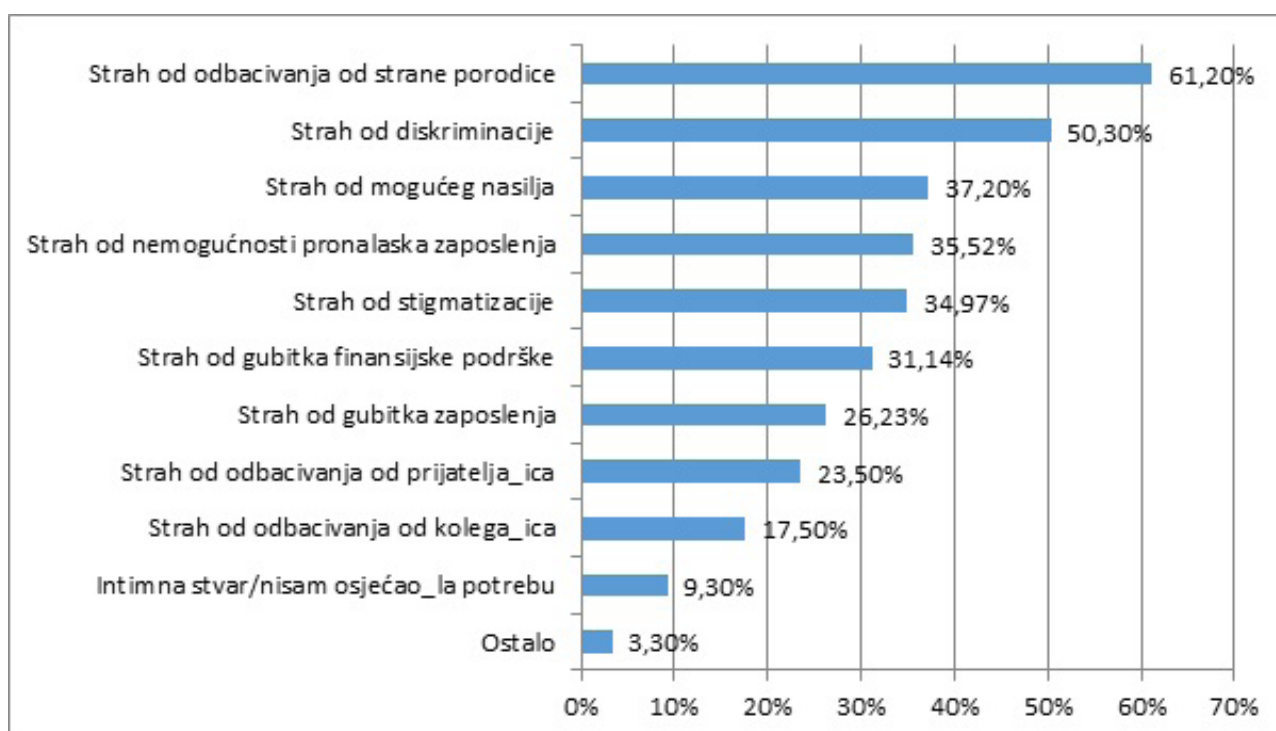

Grafikon 10. Da li Vas osobe koje znaju za Vaš LGBTI identitet podržavaju? (%)

Kao osnovni razlog da neke ne kažu da su LBT žene, ispitanice su navodile strah od odbacivanja od strane porodice (61.2% njih). Strah od diskriminacije (50.3%), strah od nasilja (37.2%) i strah od stigmatizacije (35%) su također razlozi koje je navelo više od jedne trećine ispitanica. Zaposlenje i finansijski razlozi su također često navođeni među ispitanicama: strah od nemogućnosti pronalaska posla navelo je 35.5% ispitanica, strah od gubitka finansijske podrške 31.1% te strah od gubitka posla 26.2% ispitanica.

Grafikon 11. Koji su razlozi da neke ne kažete da ste LGBTI osoba? (%)

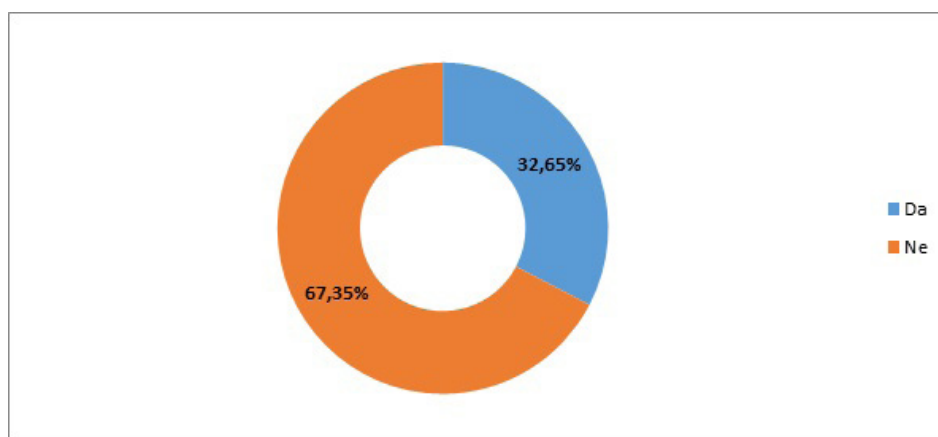
4.2. Diskriminacija LBT žena

Ranija istraživanja u ovoj oblasti, kao i dokumentovani slučajevi, ukazuju na to da se LGBTI osobe u značajnoj mjeri susreću sa različitim oblicima diskriminacije.²³ Iako se diskriminacija u BiH najčešće odvija na institucionalnom nivou (kao u slučaju nemogućnosti sklapanja braka ili registrovane zajednice, što onemogućuje uživanje pojedinih prava po ovom osnovu), LGBTI osobe se nerijetko susreću i sa individualnom diskriminacijom. Tako je, ilustracije radi, Sarajevski otvoreni centar u 2017. godini dokumentovao 7 slučajeva diskriminacije, što je broj dokumentovanih slučajeva skoro uduplalo u odnosu na 2016. godinu.²⁴ Rezultati istraživanja Nacionalnog demokratskog instituta iz 2015. godine pokazuju da je 51% LGBTI osoba u BiH doživjelo je neki vid diskriminacije na temelju svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, dok podaci istraživanja Sarajevskog otvorenog centra iz 2017. godine, na kojima je bazirana i ova analiza, pokazuju da je oko 38% LGBTI osoba doživjelo diskriminaciju.²⁵

Ovom analizom nastojimo ispitati u kojoj mjeri LBT žene bivaju žrtvama diskriminacije, koje vidove diskriminacije najčešće doživljavaju, gdje te da li diskriminaciju prijavljuju, obzirom da ranija istraživanja uglavnom nisu diferencirala LBT žene kao posebnu kategoriju ili pod-uzorak istraživanja.

Broj ispitanica koje su navele da su doživjele neki vid diskriminacije je zabrinjavajući. Čak oko jedna trećina njih (32.7%) je na pitanje da li su doživjele diskriminaciju zbog svoga LBT identiteta odgovorilo afirmativno. Pri tome, ovaj podatak je potrebno interpretirati u svjetlu činjenice da se, kao što je pokazano u sekciji 4.1. *Coming out*, tek manji broj ispitanica autovao širem krugu ljudi, tj. da uglavnom prikrivaju svoj identitet – time ovaj nalaz poprima alarmirajuće dimenzije. Ipak, udio je nešto manji u poređenju sa rezultatima analize podataka za LGBTI osobe generalno (38.3%). Među biseksualnim ženama manji je udio ispitanica koje su navele da su doživjele diskriminaciju (24.4%) u poređenju sa lezbejkama od kojih je 38.6% odgovorilo afirmativno na ovo pitanje.²⁶ Rezultati istraživanja iz 2017. godine na generalnom uzorku LGBTI osoba pokazali su da je „među biseksualnim osobama – bilo da se radi o ženama ili muškarcima – manji, ali i dalje visok, udio onih koji_e su doživjeli_e diskriminaciju“ u poređenju sa homoseksualnim osobama.²⁷

Grafikon 12. Da li ste doživjeli diskriminaciju zbog toga što ste LGBTI osoba? (%)

23 Prema Zakonu o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini, diskriminacija se definiše kao “svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje, na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima života”. *Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst*, član 2, stav 1. Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16; pripremila Inela Hadžić. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

24 Vasić V. et al. (2018). *Rozi izvještaj 2018.: Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 22

25 Vasić V, Gavrić S, Bošnjak E. (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* [Human Rights Papers: Paper 21], Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 34; Vladana Vasić et al. (2018). *Rozi izvještaj 2018.: Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 22

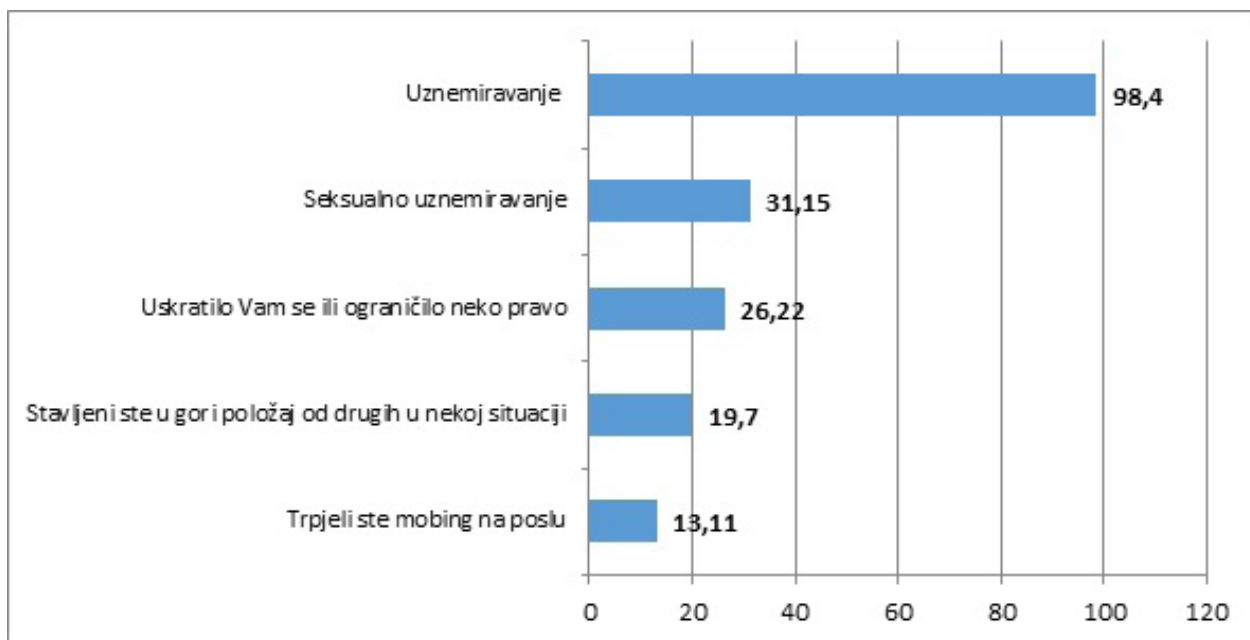
26 Obzirom na mali broj transrodnih osoba (transžena) u ukupnom uzorku, nije moguće ponuditi disagregirane podatke, tj. prezentirati nalaze posebno za ovu pod-grupu uzorka.

27 Numanović, A. (2017). *Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 28

Ispitanice koje su navele da su diskriminirane, kao ključni, odnosno najdominantniji, osnov po kome su diskriminirane navodile su seksualnu orijentaciju (90.1%), dok su kao manje čest osnov navođeni rodni identitet / rodno izražavanje (6.6%) i spolne karakteristike (3.3%). Predominantnost seksualne orijentacije kao navođenog osnova diskriminacije može se objasniti strukturom uzorka, gdje većinu čine lezbejke i biseksualne žene, tj. ispitanice čiji se LGBTI identitet bazira na seksualnoj orijentaciji, dok transžene čine manji udio uzorka.

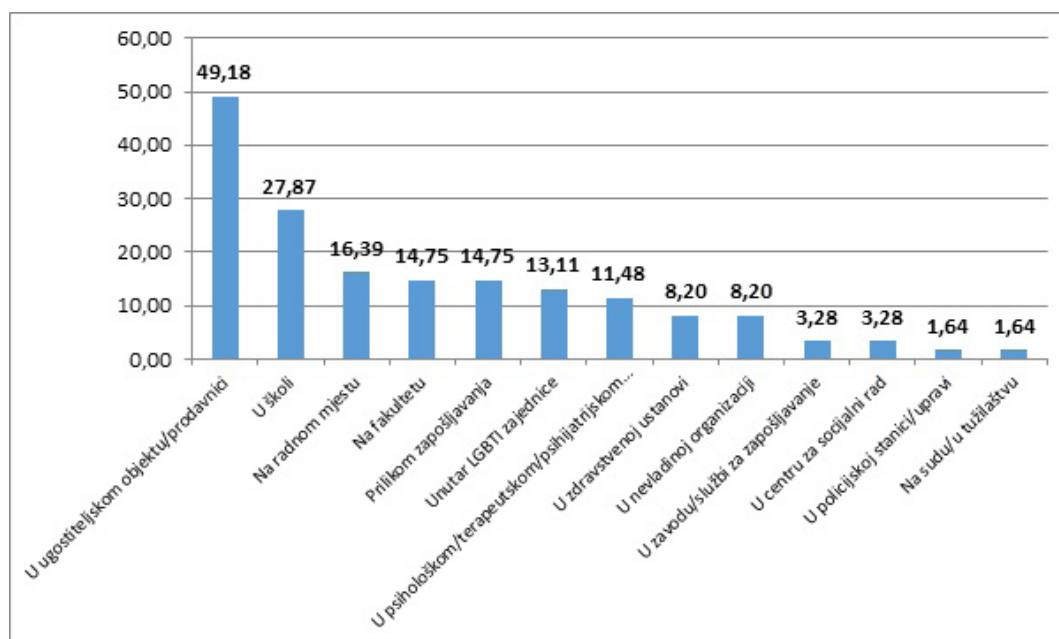
Skoro sve ispitanice koje smatraju da su doživjele diskriminaciju su navele da su pretrpjele neki oblik uznemiravanja (98.4%). Alarmirajući je podatak da je čak 31.2% od onih ispitanica koje su navele da su doživjele diskriminaciju izvijestilo da su bile žrtve nekog vida seksualnog uznemiravanja. Mobing na poslu je najrjeđe navođeni oblik pretrpljene diskriminacije (13.1%), ali su dobni prosjek i udio zaposlenih (malo više od trećine ispitanica) faktori kojima je, između ostalih, potrebno kontekstualizirati ovaj nalaz.

Grafikon 13. Koji vid diskriminacije ste doživjeli? (%)

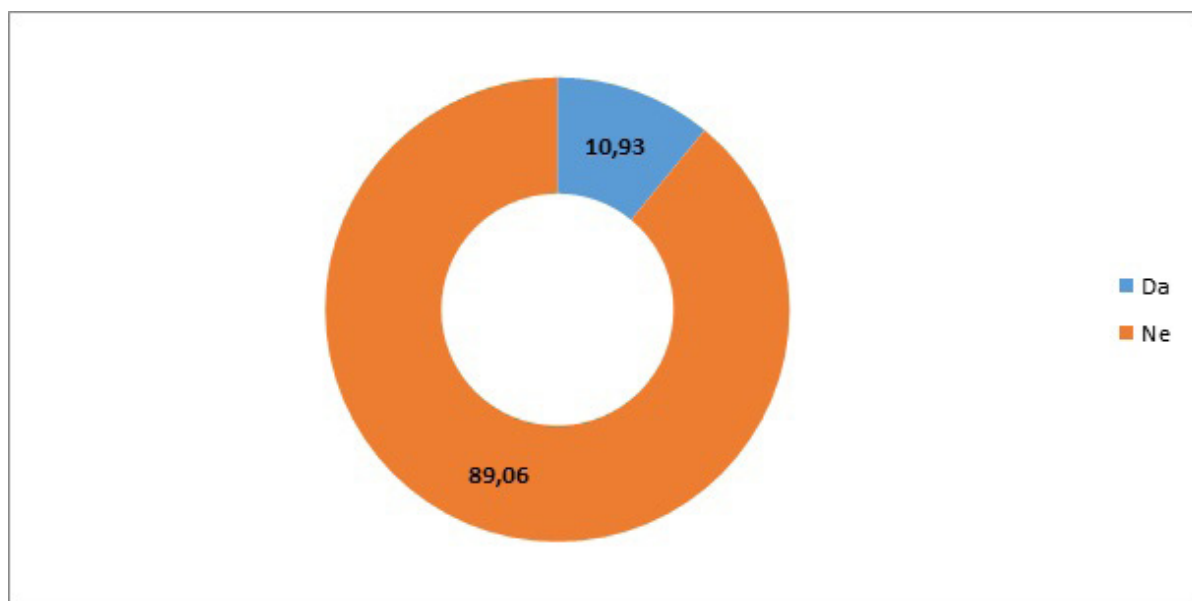
Učesnice istraživanja su diskriminaciju najčešće doživljavale u ugostiteljskim objektima i/ili prodavnicima, odnosno prodajnom objektu (49.2%), potom u obrazovnim institucijama – u školi (27.9%) i na fakultetu (14.8%) te na radnom mjestu (16.4%) i prilikom zapošljavanja (14.8%).

Grafikon 14. Gdje ste doživjeli diskriminaciju? (%)

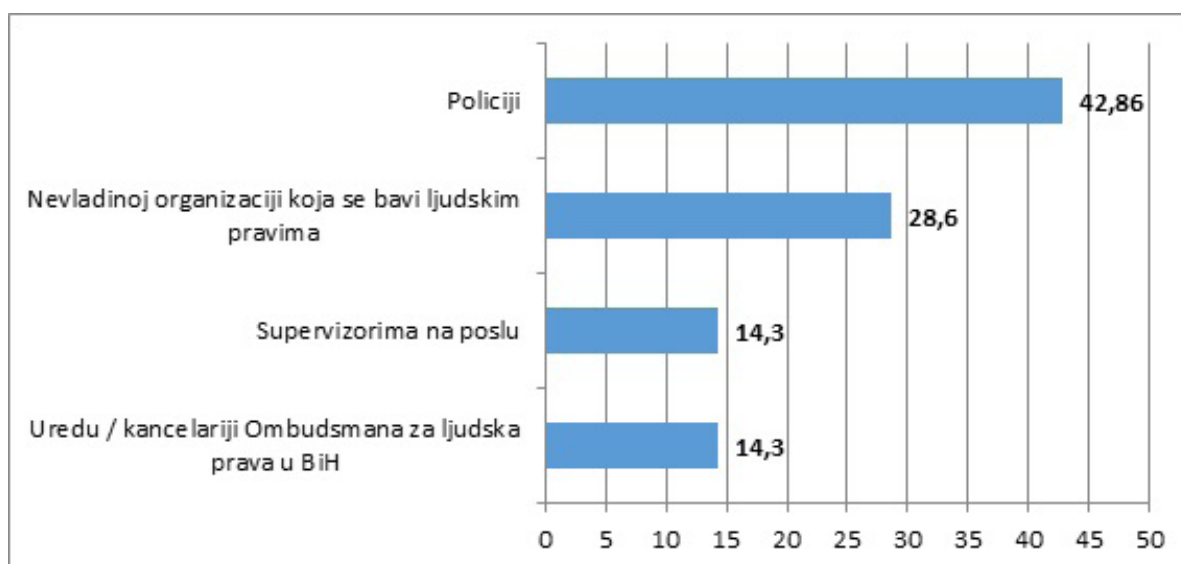
Međutim, mali broj ispitanica koje su navele da su doživjele neki vid diskriminacije je istu i prijavilo - tek 10.9% ispitanica su neku od relevantnih institucija ili organizacija izvijestile o pretrpljenoj diskriminaciji, što diskriminaciju čini manje dokumentiranom pojavom. Sa druge strane, zabrinjava i obeshrabruje nalaz da niti jedan od ovih prijavljenih slučajeva nije razmatran pred sudom.

Grafikon 15. Da li ste prijavili diskriminaciju? (%)

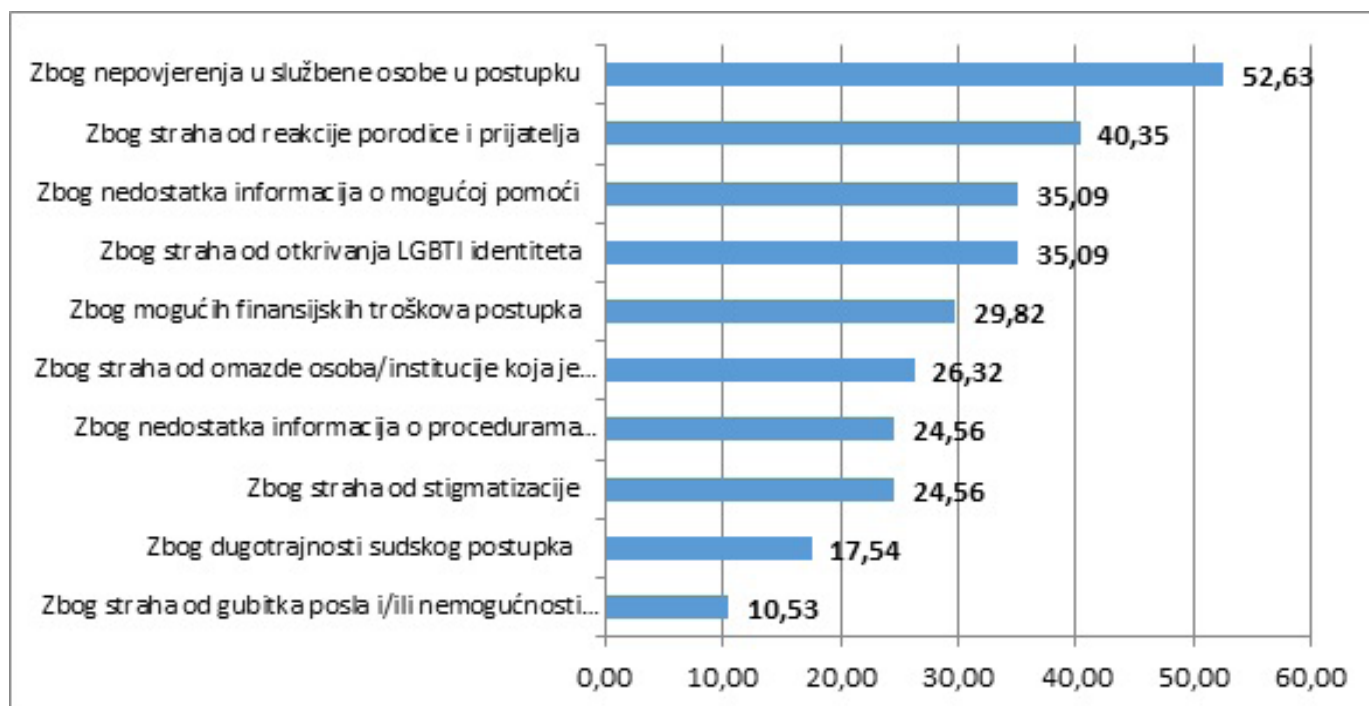
One ispitanice koje su se odlučile prijaviti diskriminaciju, slučaj su uglavnom izvještavale policiji (42.9%) i nevladinim organizacijama u domenu zaštite ljudskih prava (28.6%).

Grafikon 16. Kome ste prijavili diskriminaciju? (%)

Sa druge strane, ispitanice koje nisu prijavile diskriminaciju, kao glavne razloge za takvu odluku navode nepovjerenje u službene osobe u postupku (52.6%), strah od reakcije porodice i prijatelja (40.4%) te nedostatak informacija o mogućoj pomoći (35.1%) i strah od otkrivanja LBT identiteta (35.1%).

Grafikon 17. Razlozi zbog kojih diskriminacija nije prijavljena (%)

Nizak nivo prijavljivanja diskriminacije, kao i faktori predloženi u ovom grafikonu, upućuju na potrebu kontinuiranog pružanja podrške i aktivnog vođenja LBT osoba kroz proceduru prijave diskriminacije i pratećih procesa, te ujedno zaštite i pružanja podrške u nošenju sa društvenim i privatnim izazovima koje ovakva odluka može donijeti sa sobom.

4.3. Nasilje nad LBT ženama

LGBTI osobe u BiH su nerijetko izložene različitim oblicima nasilja, pri čemu neadekvatan institucionalni okvir i neadekvatne reakcije nadležnih institucija na slučajeve nasilja nad LGBTI osobama takve, nasilničke, prakse ohrabruju, a LGBTI zajednicu ostavljaju nedovoljno zaštićenom. Iako krivično zakonodavstvo u oba entiteta i Brčko Distriktu definira motiviranost mržnjom ili predrasudama – pri čemu se seksualna orijentacija prepoznaje kao takva motivacija - kao otežavajuću okolnost u slučaju učinjenja krivičnog djela, institucionalna reakcija na slučajeve nasilja počinjenih iz mržnje / netrpeljivosti prema LGBTI osobama i primjena zakonskih odredbi su uglavnom neadekvatne, istražni i sudski procesi su tromi, dok se počinioci_ teljke uglavnom ne kažnjavaju ili kažnjavaju nedovoljno strogim mjerama.²⁸

Nasilje koje LGBTI osobe doživljavaju varira od verbalnog (vrijeđanje, ponižavanje, prijetnje, i sl.) do fizičkog nasilja, a počinioci nasilja bivaju od nepoznatih osoba pa sve do najužih članova porodice. Tako je Sarajevski otvoreni centar samo u 2017. godini dokumentovao 11 slučajeva nasilja u porodici, „koji su varirali od prijetnji i ucjena, bespravnog oduzimanja slobode i zabrana kretanja, nasilja i nanošenja tjelesnih ozljeda, do prisilnog liječenja.“²⁹ Nadalje, u istoj godini zabilježeno je i 8 slučajeva homofobnog i transfobnog međuvršnjačkog nasilja, varirajući „od homo/transfobnih dobacivanja do fizičkog nasilja“, pri čemu su najčešće „izostale reakcije osoblja obrazovnih institucija ili se i samo osoblje pridružilo podsmjehivanju žrtvama.“³⁰ Osim toga,

28 Vidjeti više u: Vasić V, Gavrić S, Bošnjak E. (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrod-nih i interpolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* [Human Rights Papers: Paper 21], Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 22 i Numanović, A. (2017). *Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 33

29 Vasić V. et al. (2018). *Rozi izvještaj 2018.: Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 8

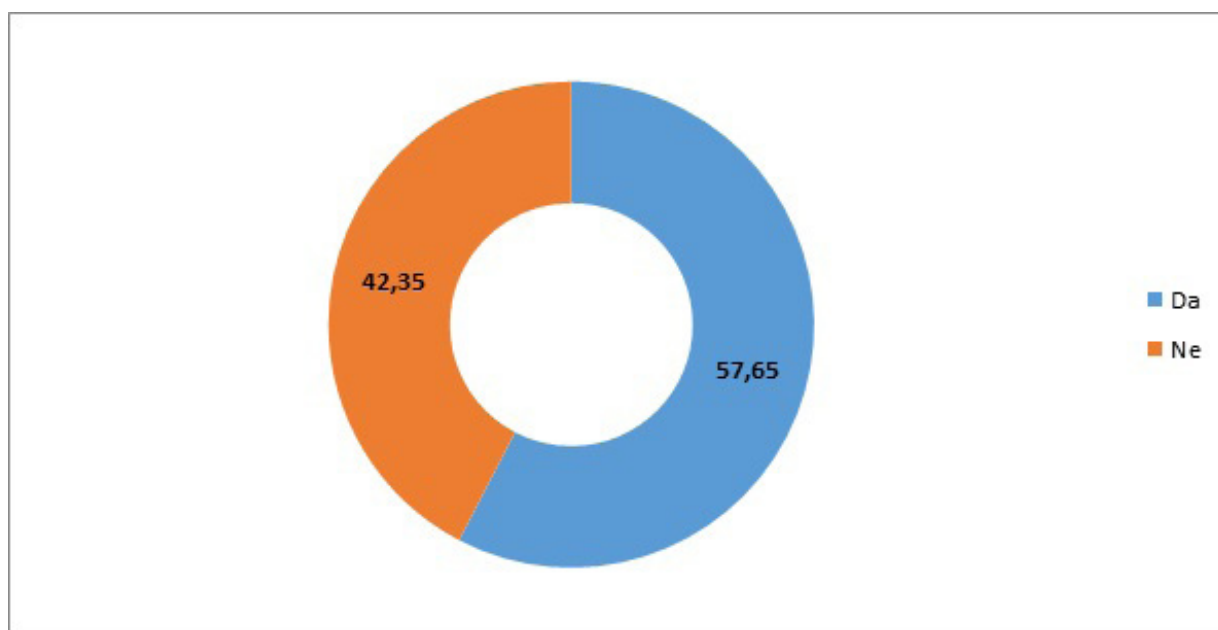
30 Ibid.

zabilježeno je 8 slučajeva nasilja prema LGBTI aktivistima i kinjama, te dva slučaja policijskog nasilja prema LGBTI osobama. Ukupno je dokumentovan 31 slučaj krivičnih djela i incidenata motivisanih predrasudama na osnovu seksualne orijentacije i rodnog izražavanja u 2017. godini.³¹ Na koncu, prema nalazima regionalnog istraživanja koje je 2015. godine proveo Nacionalni demokratski institut, 72% ispitanih LGBTI osoba iz BiH doživjelo je neki vid nasilja, pri čemu je 15% njih doživjelo fizičko nasilje.³²

Ipak, ne postoje iscrpniji podaci koji bi nam dali diferenciran uvid u nasilje nad LBT ženama u BiH. Stoga smo ovom analizom nastojali steći uvide u prakse nasilja nad LBT ženama, psihosocijalnim posljedicama straha od potencijalnog nasilja, reakcijama na pretrpljeno nasilje kao i odgovoru nadležnih aktera na prijavljeno/ evidentirano nasilje.

Više od polovine ispitanica (57.7%) strahuje za svoju sigurnost zbog svoga LBT identiteta, što sugerira da LBT žene postojeći društveni kontekst percipiraju kao prijetnju te se ne osjećaju dovoljno zaštićeno od strane nadležnih institucija (vidjeti sekciju 4.4).

Grafikon 18. Da li strahujete za vlastitu sigurnost zbog toga što ste LGBTI osoba? (%)

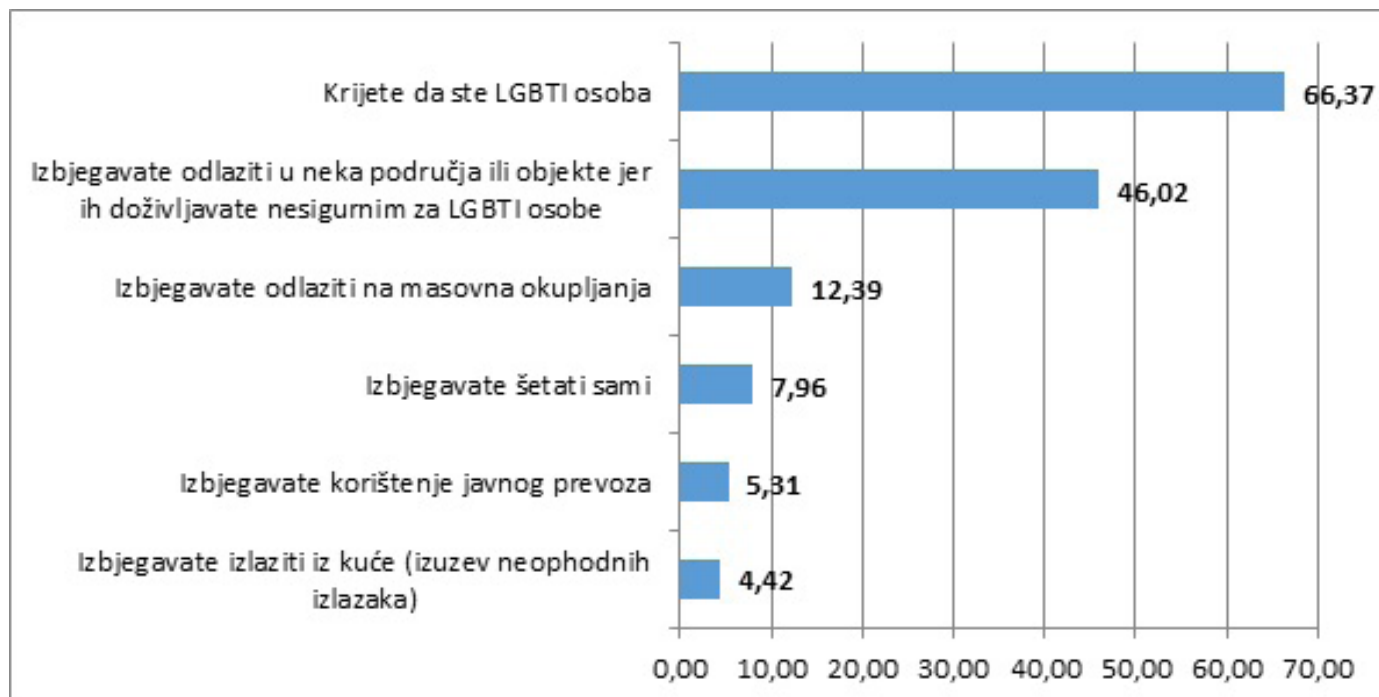

Kako bi izbjegle percipiranu prijetnju po vlastitu sigurnost, LBT žene pribjegavaju različitim strategijama suočavanja sa ovim strahom, počevši od široko rasprostranjenog prikrivanja LBT identiteta, što čini 66.4% ispitanica, preko izbjegavanja posjećivanja nekih područja ili objekata koje doživljavaju kao nesigurne za LGBTI osobe (46%) ili izbjegavanja odlaska na masovna okupljanja (12.4%), pa sve do nešto ekstremnijih oblika samoizolacije, kao što su izbjegavanje javnog prijevoza (5.3%) i izlaska iz kuće (4.4%). Ovi odgovori zorno svjedoče o devastirajućim posljedicama koje homofobija ostavlja na kvalitet života LBT žena, čak i na planu najosnovnijih, svakodnevnih, aktivnosti i društvenog života.

³¹ Ibid.

³² Vasić V, Gavrić S, Bošnjak E. (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017–2019. godine* [Human Rights Papers: Paper 21], Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 23

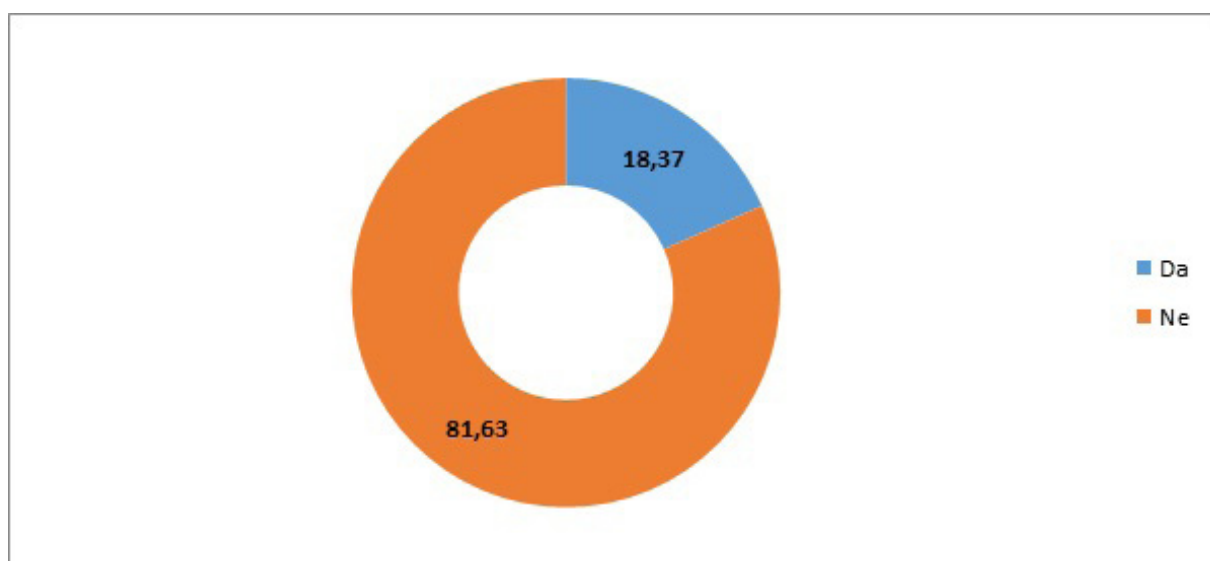
Grafikon 19. Strategije suočavanja koje LBT žene primjenjuju kako bi se nosile sa strahom za vlastitu sigurnost (%)

Da je strah za sopstvenu sigurnost itekako utemeljen, govori nalaz ovog istraživanje prema kojem je skoro petina (18.4%) ispitanica doživjela neki oblik nasilja zbog svog LBT identiteta. Pri tome, u 88.6% slučajeva je osnov za doživljeno nasilje, prema mišljenju ispitanica, bila njihova seksualna orijentacija, a u ostalih 11.4% slučajeva rodni identitet / rodno izražavanje ili spolne karakteristike. Ovakav se rezultat, kao i u slučaju diskriminacije, prevashodno objašnjava strukturom uzorka (vidjeti pojašnjenje u sekciji 4.2.).

Ipak, rezultati analize ukazuju da je među ženama udio onih koje su pretrpjele nasilje manji nego među muškarcima – tako je među ispitanim biseksualnim ženama oko 18.3% a među lezbejkama oko 17% onih koje su pretrpjele nasilje; sa druge strane, među ispitanim biseksualnim muškarcima je oko 28% a među gej muškarcima 32.5% onih koji su pretrpjeli neki oblik nasilja. Ovaj nalaz se vjerovatno i u nekoj mjeri može objasniti „patrijarhalnim kulturnim poretom u kome se muška seksualna orijentacija koja nije heteroseksualna mnogo manje toleriše, kao i pretpostavkom da će muškarci biti češća meta napada homofobnih muškaraca.“³³

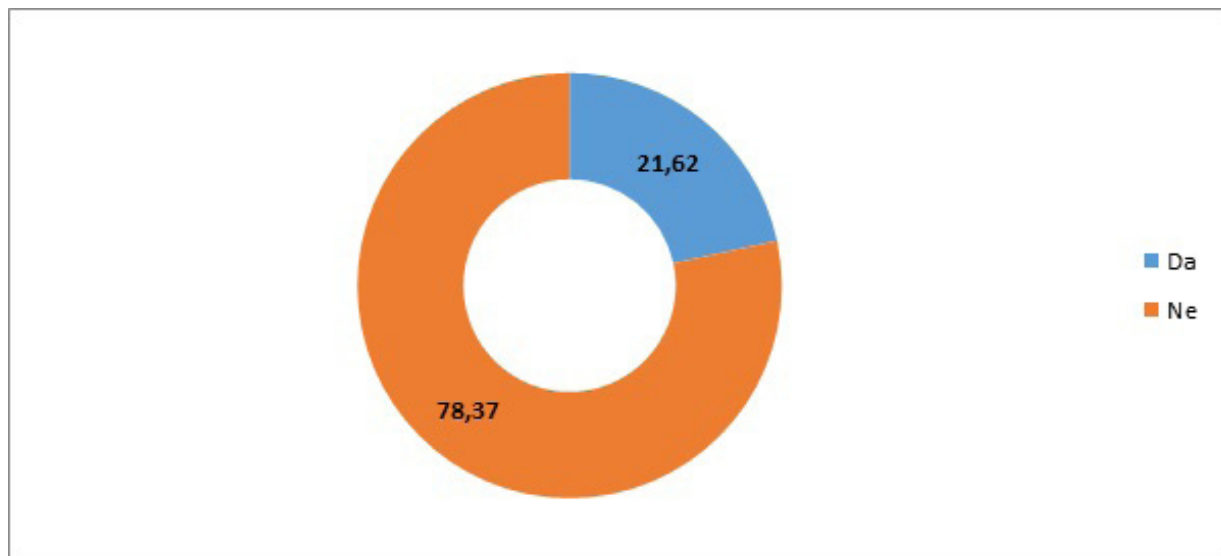
Grafikon 20. Da li ste doživjeli nasilje zbog toga što se LGBTI osoba? (%)

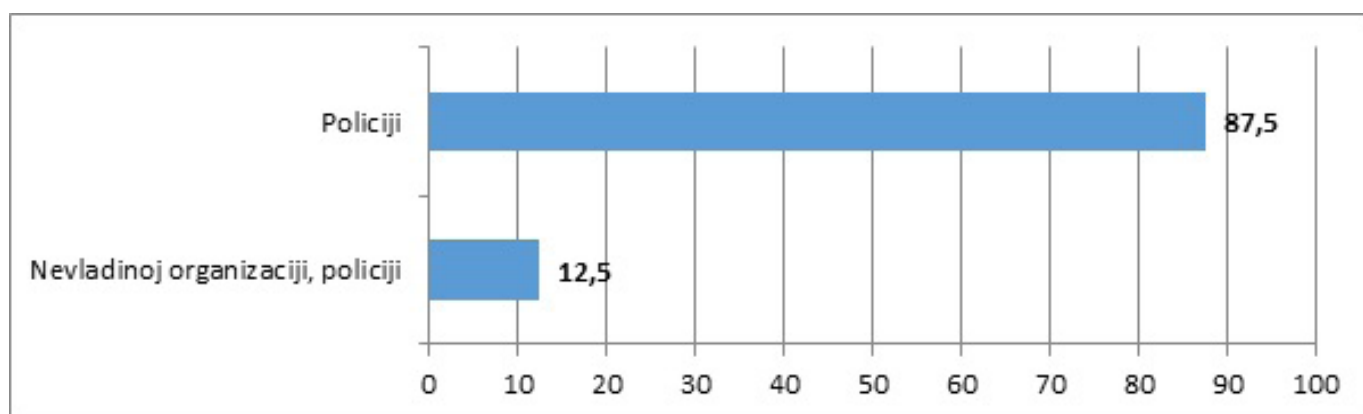
³³ Numanović, A. (2017). *Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 36

Kao i u slučaju diskriminacije, tek manji broj slučajeva doživljenog nasilja je prijavljen – ipak, za razliku od udjela prijavljenih u ukupnom broju doživljenih slučajeva, koji kod diskriminacije iznosi 10.9%, nasilje je prijavljeno u 21.6% slučajeva. Svi prijavljeni slučajevi nasilja prijavljivani su policijskim tijelima ili, kombinirano, i policiji i relevantnim nevladinim organizacijama.

Grafikon 21. Da li ste prijavili nasilje koje ste doživjeli? (%)

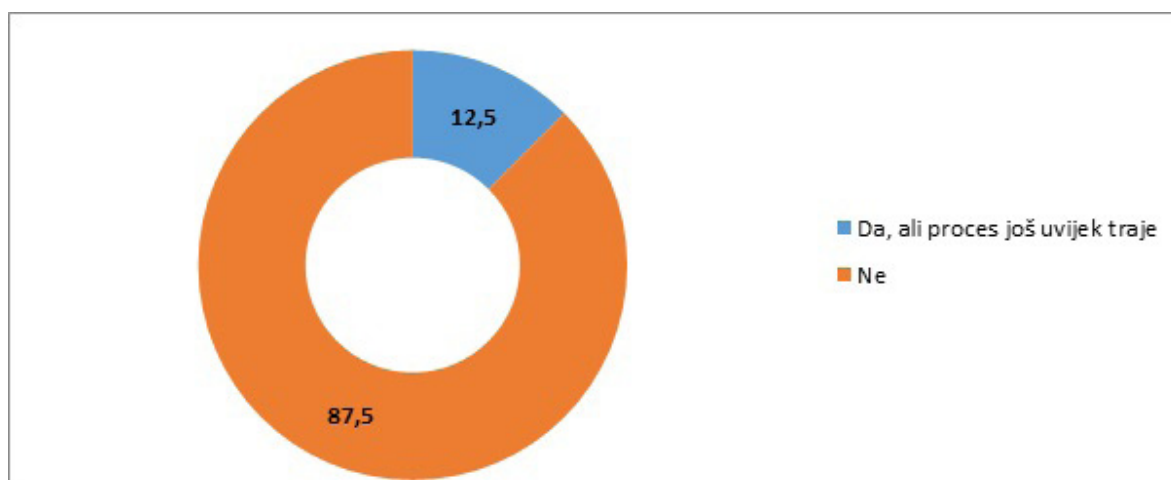

Grafikon 22. Kome je prijavljen slučaj nasilja? (%)

Prijavljeni slučajevi diskriminacije su razmatrani tek u 12.5% slučajeva, ali proces još uvijek traje. Obzirom da niti jedan od ovih slučajeva nije okončan, nije bilo moguće donijeti zaključke o efektivnosti ovih procesa, tj. djelovanja pravosudnih institucija.

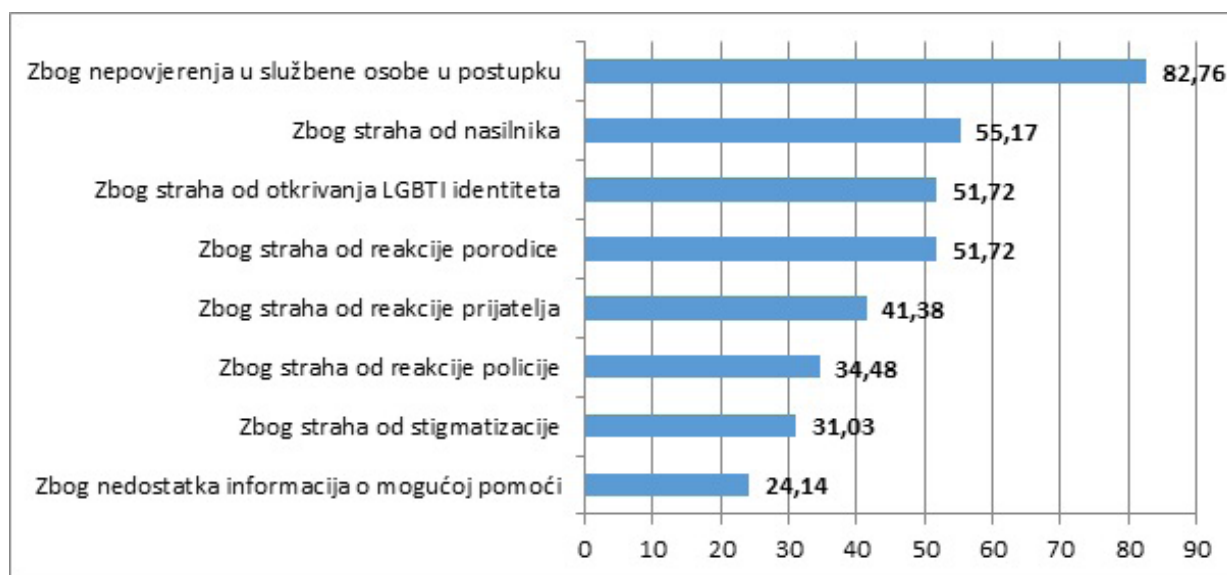
Grafikon 23. Da li je Vaš slučaj nasilja bio razmatran pred sudom? (%)

Kada je riječ o onim slučajevima doživljenog nasilja koji nisu prijavljeni, najučestaliji razlog za njihovo neprijavljivanje bio je, kao i u slučaju diskriminacije, nepovjerenje u službene osobe u postupku - 82.8% ispitanica koje nisu prijavile doživljeno nasilje navelo je ovaj razlog. S tim u vezi, potrebno je skrenuti pažnju da je strah od reakcije policije kao razlog navelo 34.5% ispitanica.

Drugi razlog po učestalosti je strah od nasilnika, kojeg je navelo više od polovine ispitanica (55.2%), a nakon njega slijede strah od otkrivanja LBT identiteta (51.7%) te strah od reakcije porodice (51.7%) i prijatelja (41.4%). Čak je 24.1% ispitanica kao razlog navelo i nedostatak informacija o mogućoj pomoći, što nanovo ukazuje da proces prijave nasilja, kao i prateći postupci, traže dodatnu podršku za LBT osobe, kako bi se podstaklo i ohrabrilo prijavljivanje slučajeva nasilja (ili diskriminacije).

Grafikon 24. Razlozi zbog kojih nasilje nije prijavljeno (%)

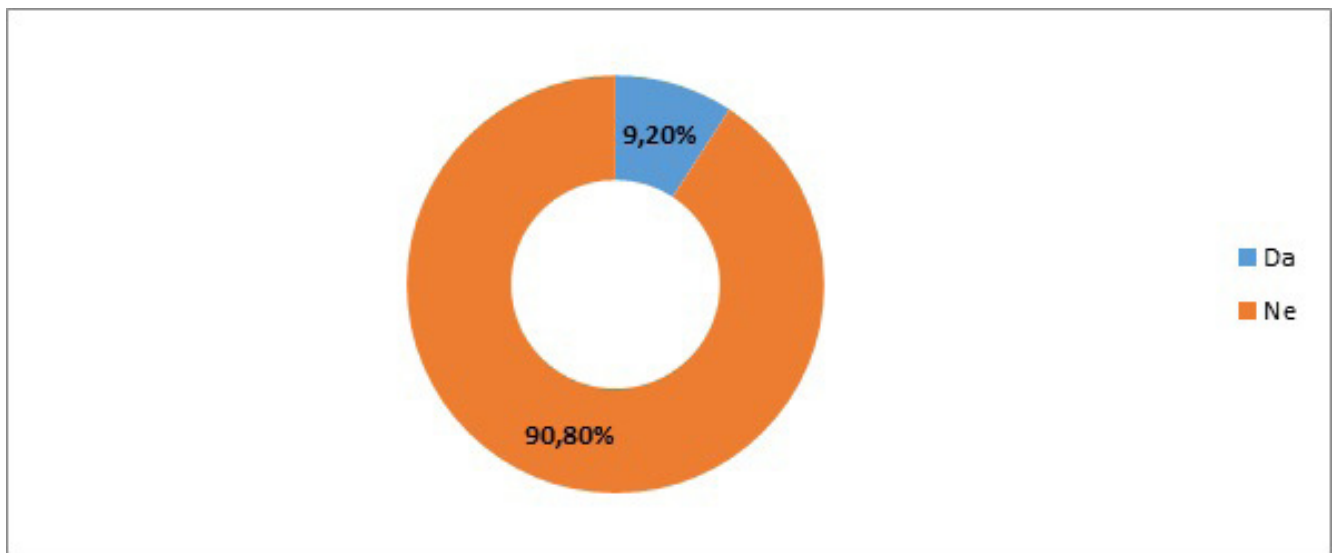
4.4. Povjerenje u institucije

Kao što je nagoviješteno u sekcijama o diskriminaciji i nasilju nad LBT ženama, gdje je jedan od ključnih razloga za neprijavljivanje ovih slučajeva bilo nepovjerenje u službene osobe u postupku, pa čak i strah od reakcije službenih lica, povjerenje u institucije relevantne za zaštitu njihovih prava i sigurnosti među ispitanicama je nisko. Ovaj nalaz konzistentan je sa rezultatima ranijih istraživanja o povjerenju LGBTI osoba prema policiji i pravosuđu, koje je na niskom nivou, pri čemu je u periodu od proteklih pet godina evidentiran dodatan pad povjerenja u institucije, što bi se, u nekoj mjeri, dalo objasniti incidentima koji su se dogodili u proteklim godinama, a gdje su nadležne institucije – prevashodno policija – ispustile djelovati adekvatno da zaštite učesnike i procesuiraju lica odgovorna za nasilje nad LGBTI osobama (kao što je, ilustracije radi, napad na učesnike festivala Merlinka 2014. godine u Art kinu Kriterion).³⁴

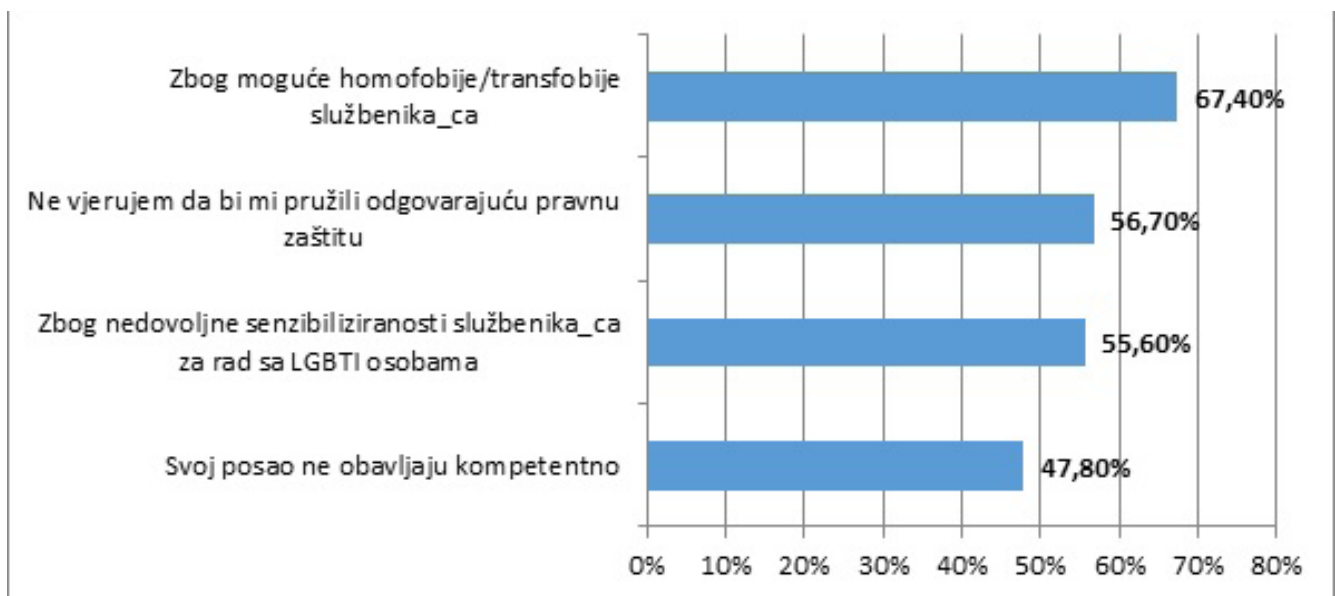
U policiju povjerenja ima tek 9.2% ispitanica, a u pravosuđe 10.7% ispitanica. U oba slučaja moguća homofobija ili transfobija službenika najvažniji su razlog ovakvog nepovjerenja – u slučaju policijskih tijela, 67.4% ispitanica je navelo ovaj razlog, dok je u slučaju pravosudnih institucija isti razlog navelo čak 74.3% ispitanica. Nadalje, da bi im pružili odgovarajuću zaštitu, u slučaju policijskih institucija ne vjeruje 56.7% ispitanica, a u slučaju pravosudnih institucija 70.9% ispitanica. Također, nesenzibiliziranost službenika za rad sa LGBTI osobama kao faktor navodi više od polovine ispitanica – 55.6% kada je riječ o policiji i 66.3% kada je riječ o pravosuđu. Kada je riječ o pravosuđu, 2 ispitanice su navele i moguću korupciju kao razlog, 1 ispitanica pretjerano kompleksnost propis i procedura te, naposljetku, 1 ispitanica je navela i predugo čekanje na procesuiranje slučaja.

³⁴ Vidjeti više u: Numanović, A. (2017). *Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 39-42 i Čaušević, J. (2013). *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 38-41

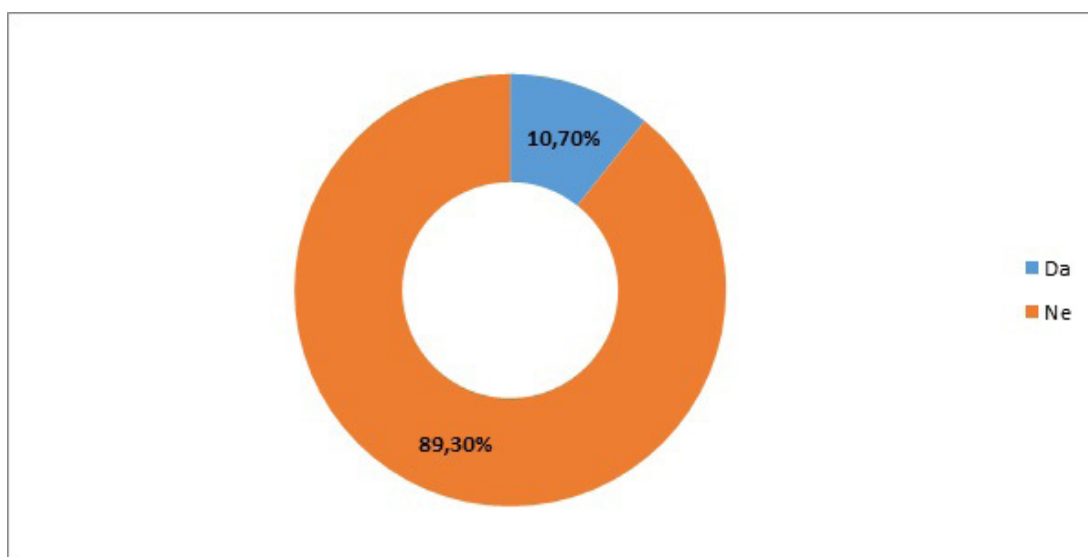
Grafikon 25. Imate li povjerenja u policiju? (%)

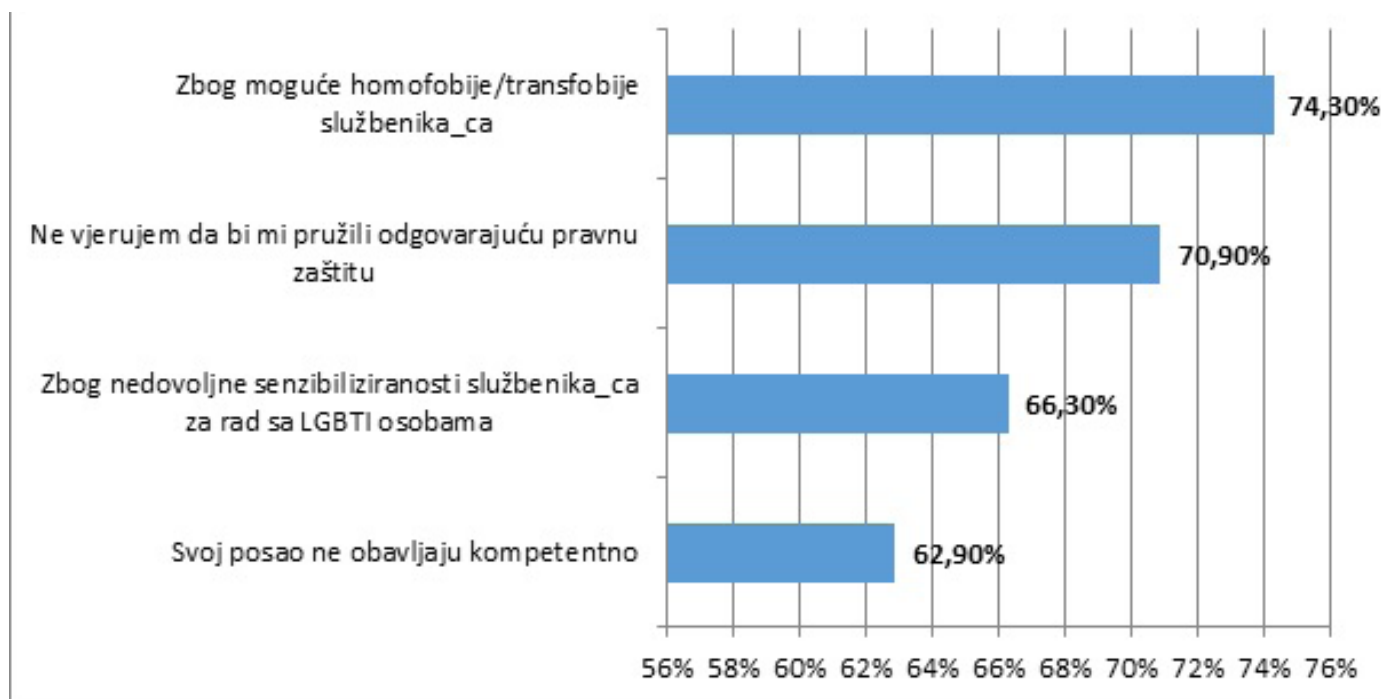
Grafikon 26. Zbog čega nemate povjerenja u policiju? (%)

Grafikon 27. Imate li povjerenja u pravosuđe (%)?

Grafikon 28. Zbog čega nemate povjerenja u pravosuđe (%)?

4.5. Psihološka dobrobit LBT žena

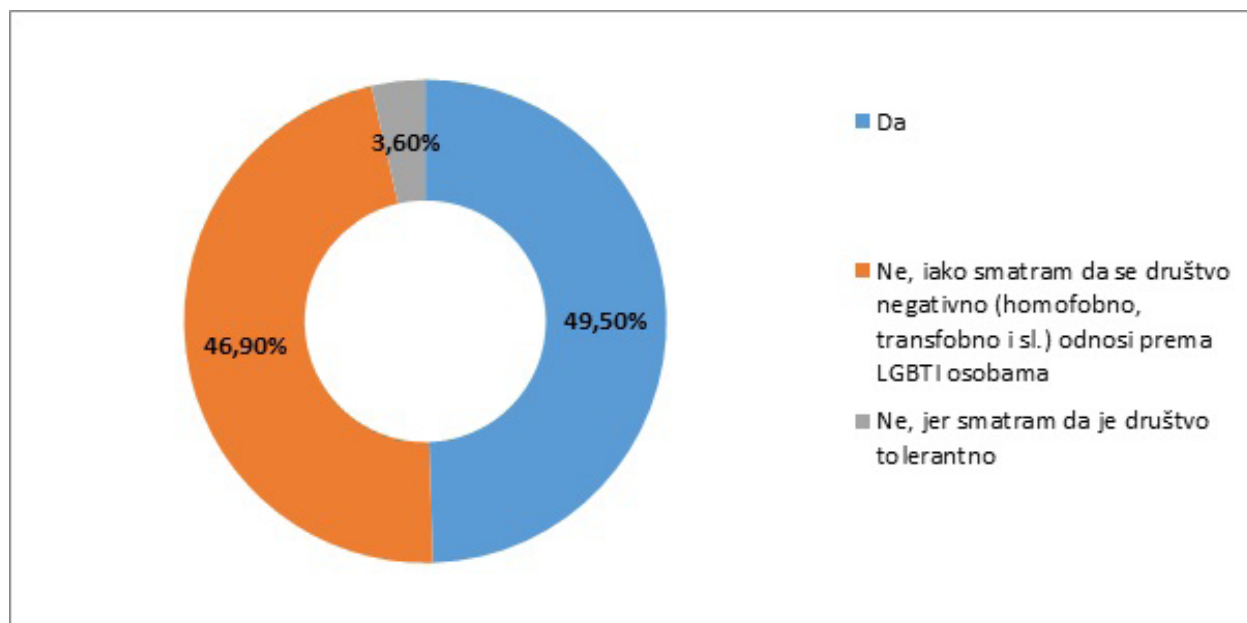
Polazeći od pretpostavke da postojeći socio-kulturni kontekst u BiH – kojim dominiraju patrijarhalne i heteronormativne vrijednosti i narativi – čine život LGBTI zajednice otežanim i ograničenijim u odnosu na ostatak stanovništva, nastojali smo propitati kako postojeće okruženje, odnosno kontekst, afektira psihosocijalno blagostanje LBT žena. Istraživanja u ovome domenu su potvrdila dugoročne psihološke efekte homofobije, bifobije i transfobije na LGBTI osobe, pri čemu strategije suočavanja ili posljedice takvog stanja mogu poprimiti različite oblike – od samoizolacije, preko internaliziranja homofobije pa sve do težih psiholoških kriza i poteškoća, kao što su anksioznost, depresivne epizode ili depresivni poremećaj, poremećaji hranjenja, suicidalne misli ili pokušaji samoubistva. Unatoč tome, sistematična istraživanja koja bi ispitala psihološke efekte homo-, bi- i trans- fobije na LBT žene u BiH izostaju³⁵ – stoga smo ovom analizom nastojali osigurati inicijalne uvide u psihološku dobrobit LBT žena i mehanizme suočavanja sa psihološkim krizama / teškoćama koje proživljaju.

Skoro polovina ispitanica (49.5%) izvijestile su da su iskusile psihičke teškoće ili krize koje atribuiraju društvenom odnosu prema LBT osobama.

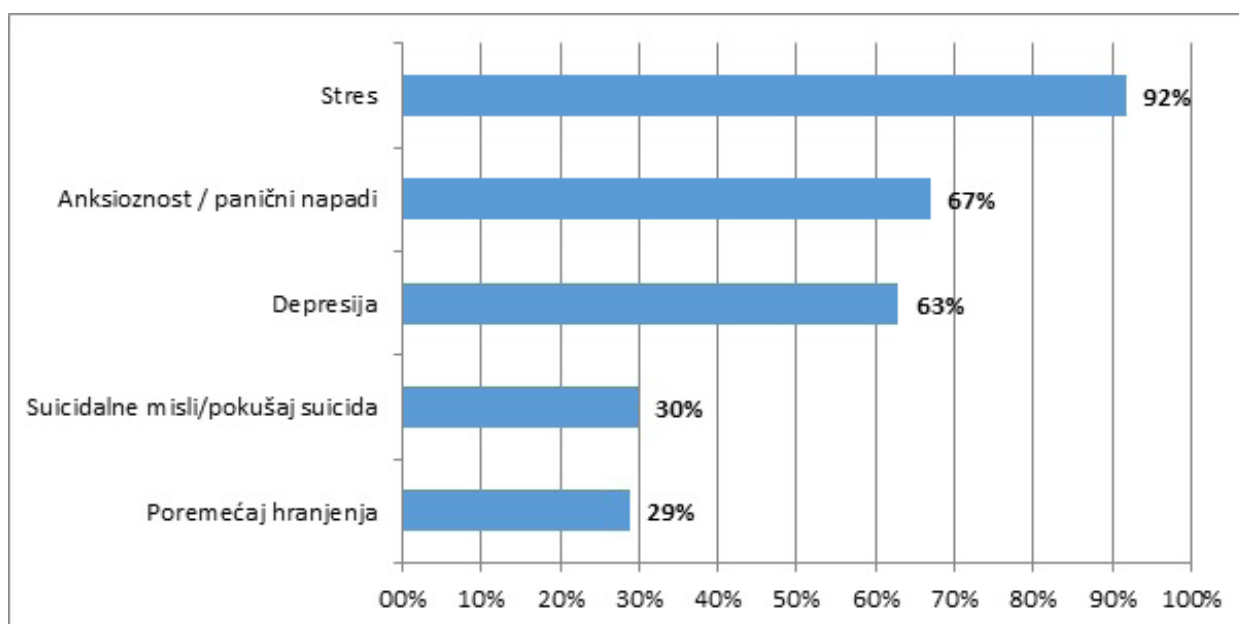
Najčešći vid psihičkih teškoća sa kojim su se ispitanice suočavale je stres – čak 92% osoba iz uzorka je doživljavalo stresne epizode zbog odnosa društva prema njihovom seksualnom i/ili rodnom identitetu. Anksioznost i panični napadi te depresija su također psihološka stanja koja su učestala među ispitanicama: prve teškoće je iskusilo 67% a druge 63% ispitanica koje su izvijestile da su doživjele psihičke teškoće ili krize. Na koncu, zabrinjavajući je udio ovih ispitanica koje su doživjele ekstremno teška psihološka stanja, suicidalne misli / pokušaj samoubistva (30%) i poremećaje hranjenja (29%).

35 Iako sistematičan pristup ovoj oblasti izostaje, neke ranije publikovane studije u BiH su pružile određene uvide u psihološke i zdravstvene izazove sa kojima se suočavaju LGBTI osobe. Predlažemo pogledati: Čaušević J, Somun-Krupalija L, Popov-Momčinić Z. (2013). *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Zdravstvo*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll – Ured za BiH, Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar.

Grafikon 29. Smatrate li da ste nekada imali psihičke teškoće/krize zbog društvenog odnosa prema LGBTI osobama? (%)

Grafikon 30: Ukoliko ste imali psihičke teškoće, o kojim teškoćama je riječ? (%)

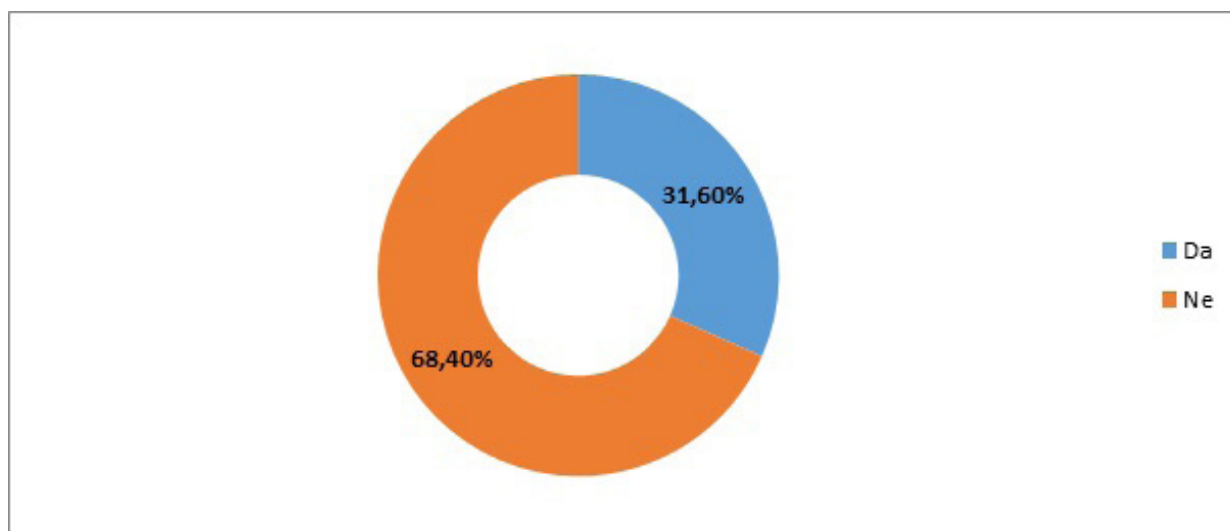

Ipak, tek je manji broj onih ispitanica koje su zatražile stručnu psihološku / psihijatrijsku / terapijsku pomoć – manje od jedne trećine, odnosno 31.6% ispitanica, koristile su ove usluge. Od onih koje nisu do sada potražile stručnu pomoć, oko 60% njih navelo je da im pomoć nije bila potrebna. Zabrinjava da čak 59.8% onih ispitanica koje su izvijestile o psihičkim teškoćama nisu potražile stručnu pomoć.

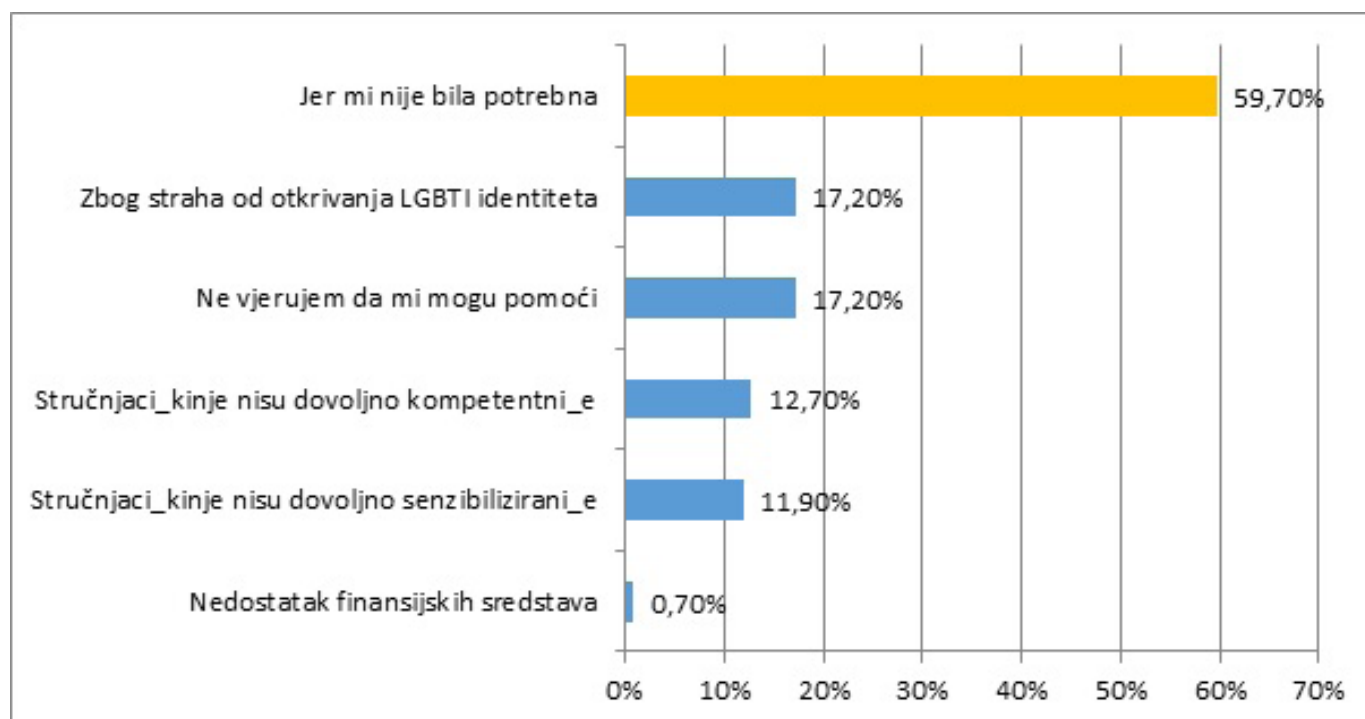
Kao glavne razloge zbog kojih nisu potražile stručnu pomoć, ispitanice su navodile strah od otkrivanja LBT identiteta (17.2%) i uvjerenje da im takav vid podrške ne bi mogao pomoći (17.2%). Određeni dio ispitanica smatra da stručnjaci_kinje nisu dovoljno kompetentni_e (12.7%) ili pak nisu dovoljno senzibilizirani_e za rad sa LBT osobama (11.9%). Na koncu, oko 0.7% ispitanica navelo je nedostatak finansijskih sredstava kao glavni razlog zašto nisu zatražile stručnu pomoć.

Među onim ispitanicama koje su prolazile kroz psihičke teškoće / krize i nisu potražile stručnu pomoć, kao glavne razloge su navodile strah od otkrivanja LBT identiteta (21.4%), uvjerenje da im stručna podrška ne može pomoći (19%), nedovoljnu senzibiliziranost (10.7%) ili kompetentnost (11.9%) stručnih osoba, dok ih je 3.6% navelo nedostatak finansijskih sredstava kojim bi priuštili stručnu pomoć.

Grafikon 31. Da li ste ikad potražili psihološku / psihijatrijsku / terapeutsku pomoć? (%)

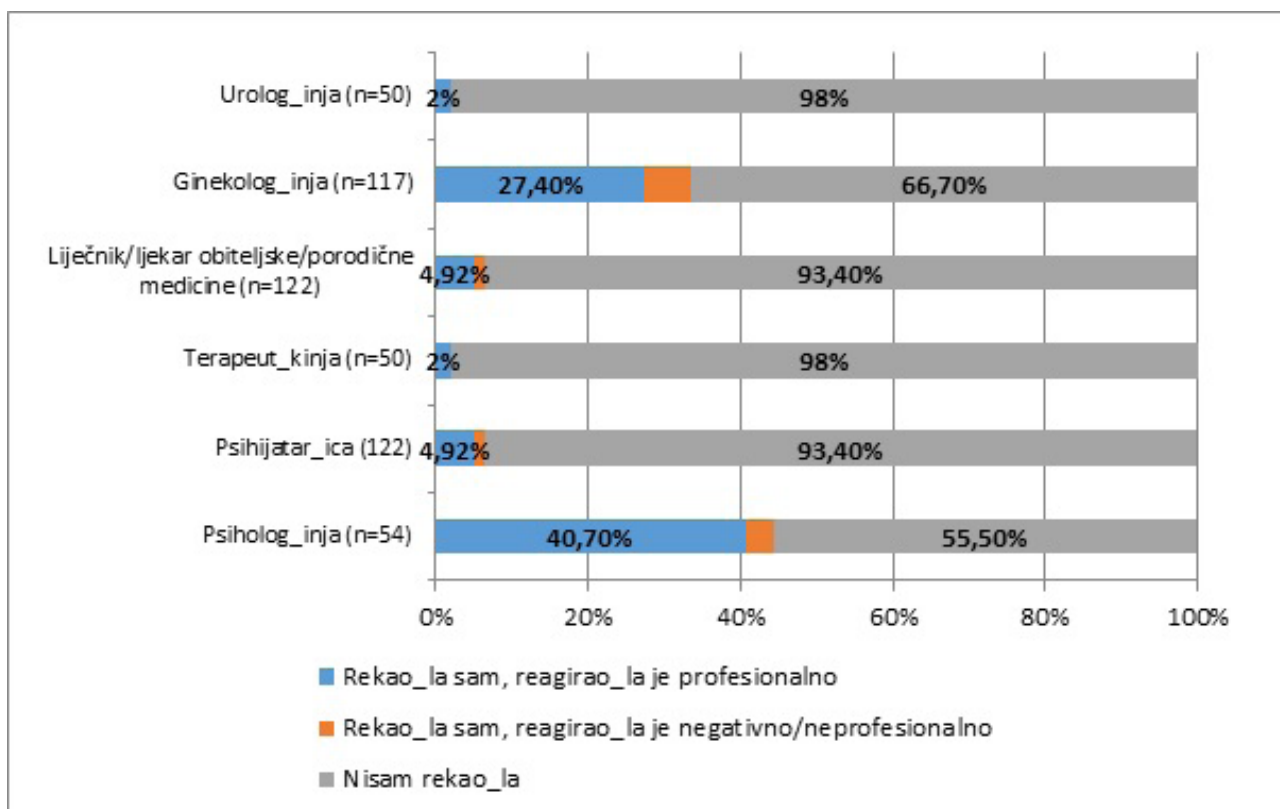
Grafikon 32. Razlozi zbog kojih nije potražena stručna pomoć (%)

Od onog stručnog medicinskog i terapeutskog osoblja sa kojima se ispitanice susreću, najčešće otkrivaju svoj LBT identitet psihologu_ginji (44.5%) i ginekologu_inji (33.3%) – ipak, u oba slučaja manje od polovine ispitanica koje posjećuju spomenuto stručno osoblje im je ujedno i otkrilo da su LBT osobe. I psiholozi_ginje i ginekolozi_ginje su u većini slučajeva odreagovali profesionalno – ipak, u 8.3% slučajeva psiholozi_ginje su odreagovali negativno, odnosno neprofesionalno, dok su ginekolozi_ginje tako odreagovali u 17.9% slučajeva. Simptomatično je da je tek 6.6% ispitanica svoj LBT identitet otkrilo liječniku ili liječnici porodične medicine. Iako su rezultati ove analize nešto pozitivniji u odnosu na slično istraživanje iz 2013. godine, rađeno na uzorku LGBTI osoba općenito, čini se da se stanje nije značajnije promijenilo – prema tadašnjim navodima ispitanika_ca, psiholozi_psihologinje neprofesionalno odreagovali u 13% slučajeva, a ginekolozi_ginekologije u 22% slučajeva.³⁶

36 Vidjeti više u: Čaušević J, Somun-Krupalija L, Popov-Momčinović Z. (2013). *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Zdravstvo*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll – Ured za BiH, Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar, str. 28-29.

Grafikon 33. Da li ste nekomе od navedenog medicinskog osoblja rekli da ste LBT osoba i kako je reagovao_la na tu informaciju? (%)

Ovi nam nalazi potvrđuju zaključke ranijih istraživanja u ovoj oblasti koji sugeriraju da zdravstveni sistem u BiH ne adresiraju na adekvatan način pitanje zaštite, kao ni psihološke podrške, LGBTI osobama iako su LGBTI osobe nerijetko suočene sa ozbiljnim zdravstvenim rizicima, dok su zdravstveni_e radnici_e nerijetko nedovoljno senzibilizirani za rad sa LGBTI zajednicom.³⁷

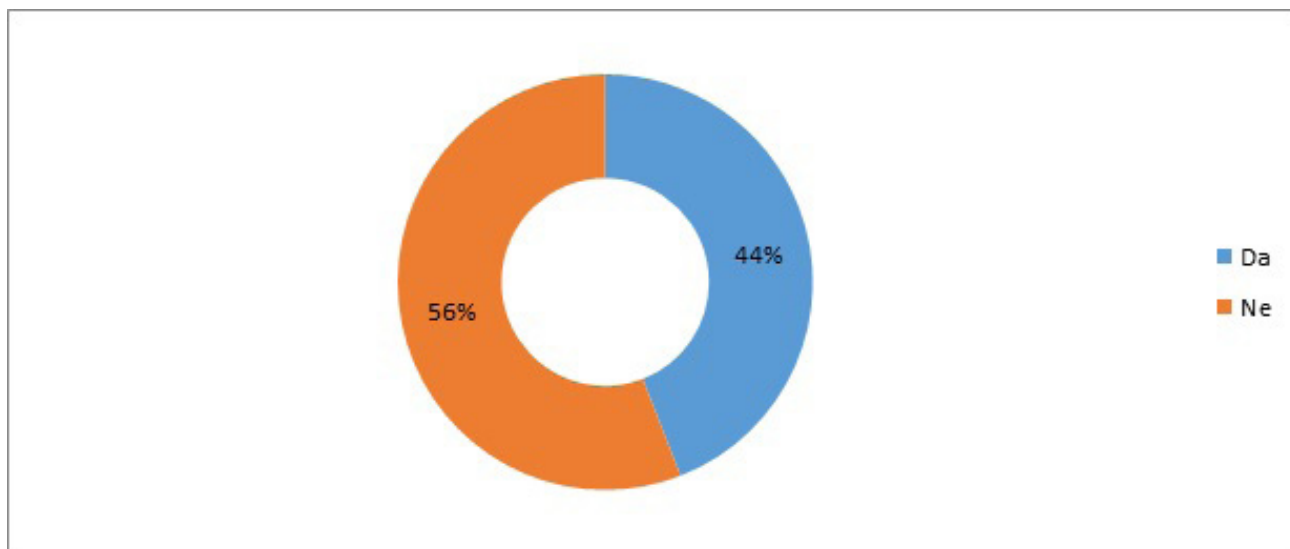
4.6. Istospolne zajednice i njihovo zakonsko regulisanje

Postojeći zakonski okvir u BiH ne prepoznaje niti na bilo koji način štiti istospolne zajednice – u tom smislu, LBT žene koje su u dugotrajnoj i stabilnoj vezi sa ženama ne mogu uživati ista prava kao i heteroseksualni parovi, počevši od toga da ne mogu naslijediti penziju u slučaju smrti partnerice, zdravstveno osiguranje ili ostvariti pravo na posjet u uvjetima gdje se traži isključivo kontakt s “najbližim članovima porodice” (npr. u slučaju bolesti ili nesreće), preko nepostojanja adekvatnih pravnih mehanizama koji bi osigurali odgovarajuću raspodjelu zajednički stečene imovine u slučaju smrti partnerice, pa sve do toga da ne mogu uživati poreske olakšice jednake onima koje uživaju vjenčani heteroseksualni parovi. Stoga smo nastojali ispitati stavove LBT žena o potrebama zakonskog uređivanja istospolnih partnerstava i mogućeg stupanja u ovaj oblik formaliziranog partnerstva.

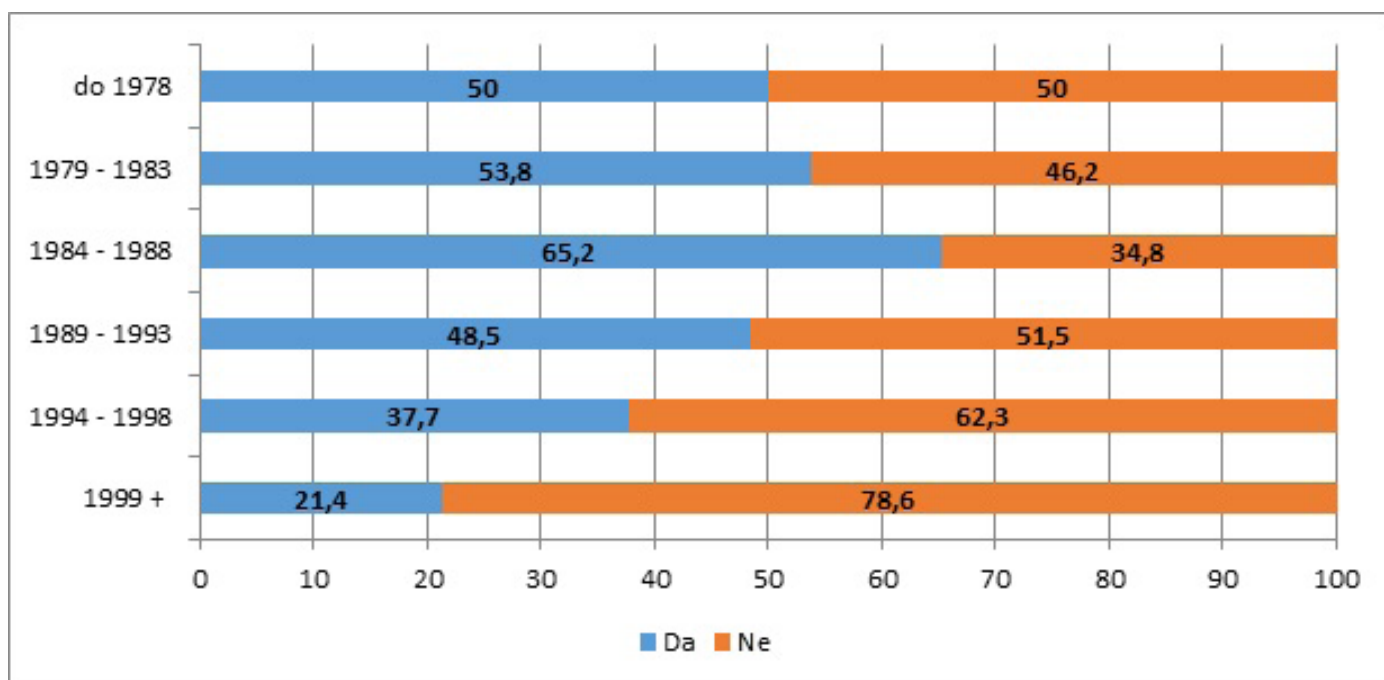
U trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi je 44% ispitanica. U skupini ispitanica koje su godište 1988. i starije, više od polovine su u stabilnoj emotivnoj vezi, dok je među mlađim ispitanicama ovaj udio, očekivano, niži. Stoga je prilikom interpretacije ovog nalaza potrebno imati na umu starosnu strukturu uzorka koja gravitira ka mlađim godištim, tj. čiji je prosjek starosti 25.6 godina; disagregirani podaci prema dobnim skupinama ponuđeni su u grafikonu 34b.

³⁷ Ibid., str. 35-36.

Grafikon 34a. Da li ste u trajnoj stabilnoj vezi? (%)

Grafikon 34b. Da li ste u trajnoj stabilnoj vezi? Disagregirano po godištu ispitanica (%)

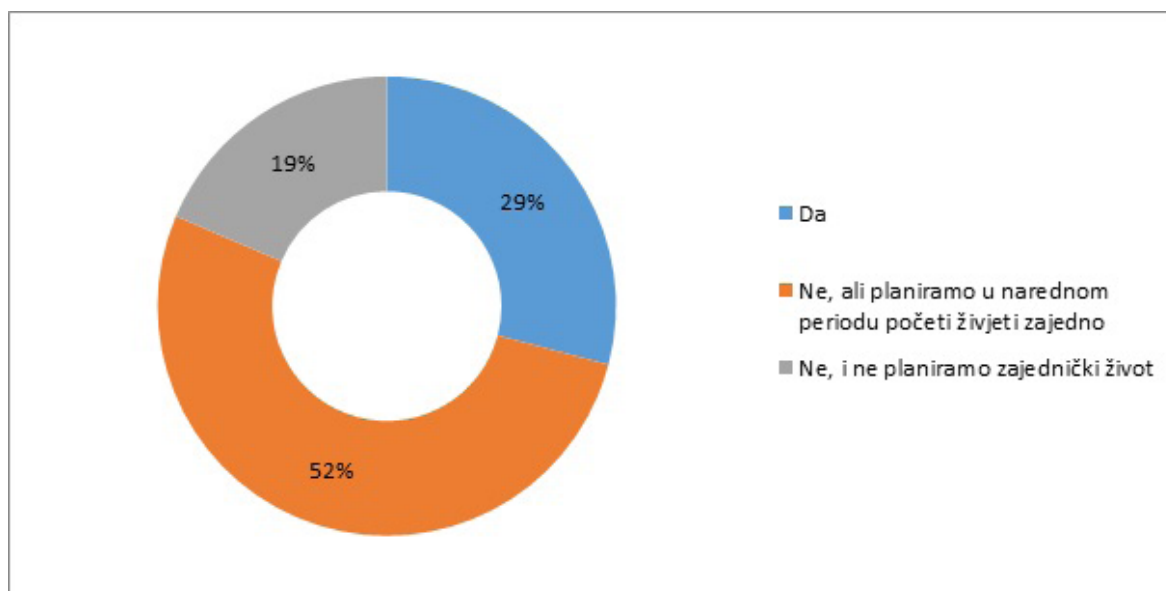

Među onim ispitanicama koje su u trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi, 29% njih živi sa partnericom ili partnerom, dok 52% planira otpočeti zajednički život u dogledno vrijeme. Drugim riječima, 81% ispitanica je opredijeljena za zajednički život sa partnericama ili partnerima.

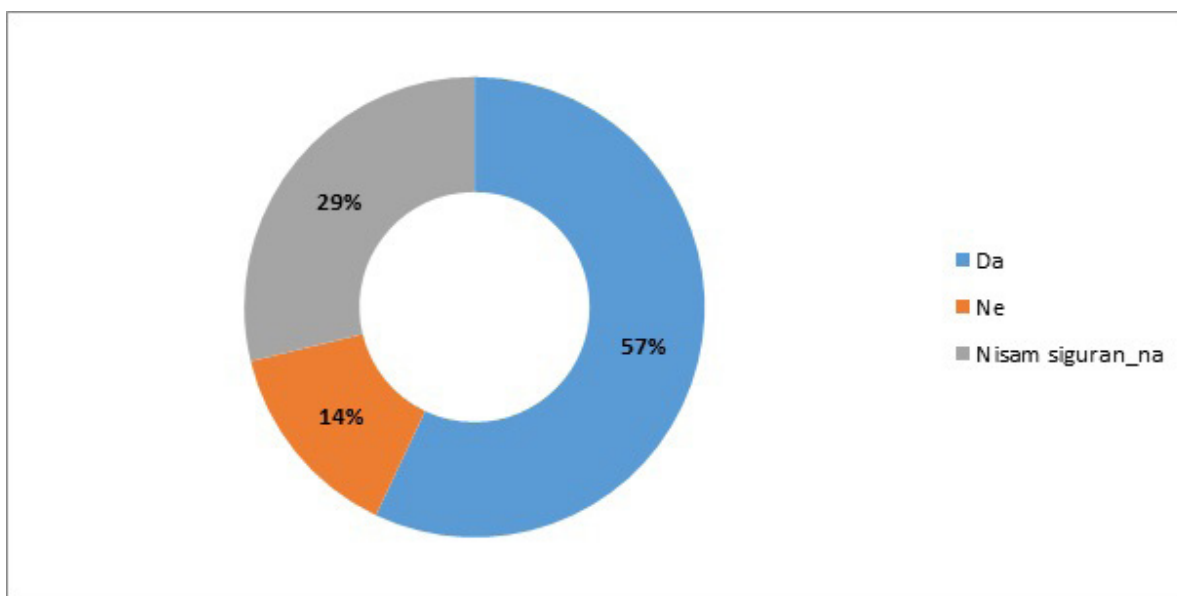
Unatoč tome, postojeće politike u ovoj oblasti ne omogućavaju formaliziranje ispospolnih partnerstava niti ih štite, što lezbejkama i biseksualnim ženama koje planiraju suživot sa osobama ženskog spola, te trans ženama, koje su formalno prepoznate kao muškarci, onemogućava uživanje jednakih prava kao heteroseksualnim parovima. Koliko postojeća regulativa u ovoj oblasti ograničava.

Većina ispitanica (57%) navelo je kako bi zaključile životno partnerstvo ili životnu zajednicu ukoliko bi to bilo moguće u BiH, 29% ih nije sigurno, a svega ih 14% je navelo da ne bi. Od onih ispitanica koje su u vezi, 60% ih je reklo bi zaključilo životno partnerstvo ukoliko bi to bilo moguće, 23.5% ih nije sigurno dok je 16.5% odgovorilo negativno.

Grafikon 35. Da li živite zajedno sa svojim/om partnerom ili partnericom? (%)

Grafikon 36. Da li biste zaključili životno partnerstvo ili životnu zajednicu ukoliko bi to bilo moguće uraditi u BiH? (%)

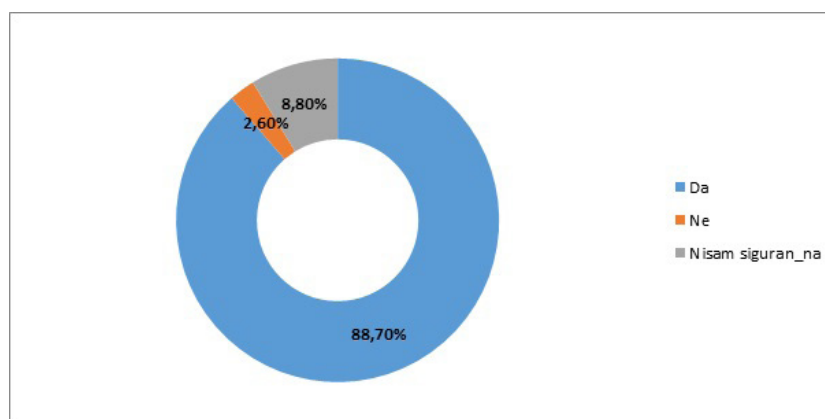

U skladu sa prethodnim nalazom su i rezultati pitanja o korisnosti zakonske regulacije istospolnih partnerstava – 88.7% ispitanica smatra da bi promjena legislative bila korisna, 8.8% ih nije sigurno, dok svega 2.6% njih to ne smatra. Potonji odgovor uglavnom je obrazložen protivljenjem braku (životnoj zajednici) kao konceptu – bez obzira radi li se o istospolnim ili tradicionalnim heteroseksualnim zajednicama.

Neki razlozi zbog kojih je, prema obrazloženju ispitanica, zakonska regulacija istospolnih partnerstava korisna

- S obzirom da sam bila u dugoj stabilnoj istospolnoj vezi jasno mi je bilo koje to sve beneficije koje bismo mogle ostvariti da je slučajno veza heteroseksualna i na koji način bi nam one olakšale suživot.
- Korisna je obzirom da LGBT osobe u zajednici nemaju prava kao ljudi koji žive u zajednici, a različitog su pola. Ne vidim smisao različitih prava.
- Nije to osnovni problem sa kojim se LGBTI populacija susreće, put do istospolnih brakova je još dug. Čak i do autovanja ne dolazi zbog straha, međutim zakonska regulacija istospolnih partnerstava bi bila ogroman korak naprijed, uveliko bi poboljšala položaj LGBTI populacije, te pružila nadu.
- U našoj državi i u svijetu žive mnogi ljudi za koje brak predstavlja nešto veliko i veoma važno, smatram da svi trebaju imati pravo da urade šta žele i sa kim god žele pa tako i sklapanje istospolnih partnerstava.
- Da, prvenstveno zbog određenih prava koje supružnici mogu imati a LGBT osobama su uskraćena, kao npr. regulisanje imovine i sl.
- Zbog zakonskih olakšica i realizovanja određenih osnovnih ljudskih prava.
- Da, u smislu da postoje određene situacije, npr. u slučaju odgajanja djece, gdje je potreban papir (odlasci doktoru s nebiološkim roditeljem), a inače bar meni to nije neki pretjeran problem, sam brak kao brak mi nije neka potreba, ali bilo bi lijepo da ti je partner i punopravni partner i u Bosni, jer nije problem vjenčati se negdje drugo.
- Smatram da sve osobe na ovoj planeti imaju pravo, bilo gde se nalazile, da stupe u zakonsko partnerstvo i da usvoje decu, nije bitno da li su strejt, gay ili lezbejski par ili bilo kakav par. To je osnovno ljudsko pravo koje treba da bude dostupno u sve jednoj državi.
- Pred zakonom i državom svim moramo biti jednaki!
- Iako ne vjerujem u važnost braka kao zajednice, mislim da je mnogima bitna i pravo na izbor je ključna stvar - a regulisanim zakonom bi se radilo na jednakosti, što je još jedna od bitnih stvari.
- Mislim da je važno zbog ostvarivanja temeljnih prava, osobito po pitanju ekonomskih prava, stambenog pitanja, nasljednih prava, prava iz zdravstvenog i socijalnog osiguranja, djece i dr., i onih životnih. Ne znam šta bi se desilo da se mojoj partnerki nešto desi a da ne mogu ući u izolirani dio kliničkog odjela predviđenog za najuže članove porodice, jer nisam joj ta famozna iz Zakona o porodičnom pravu "porodica".
- Bez obzira da li pojedinaka-ac vjeruje u brak kao instituciju, svako mora imati pravo na izbor: da bira želi li sa svojim partnerom/svojom partnericom ući u bilo kakav vid građanske zajednice ili ne. Ostvarivanjem prava na istospolno partnerstvo LGBT osobama omogućavaju uživanje niza prava koje heteroseksualni parovi imaju, poput prava na zajedničku imovinu, nasljeđivanje, regulaciju boravka u zemlji ukoliko je jedna partnerica/jedan partner strani državljanin...
- Imali bi neki vid jednakosti i LGBT osobe ne bi bile toliko zanemarene.
- Smatram da je zakonska regulacija istospolnih partnerstava nužna, ne samo korisna. Diskriminacija i uskraćivanje prava na temelju ma kojeg osnova, u konkretnom slučaju zbog činjenice da je osoba pripadnika LGBTI populacije, je nedopustiva u bilo kojem segmentu života, pa tako i u pogledu mogućnosti sklapanja braka ili partnerstva.
- Društvo bi prihvatilo da istospolna partnerstva imaju važnu ulogu.
- U pitanju su jednaka prava i vrijednosti da stvaraju svoje zajednice. To bi utjecalo na stavove ljudi izvan zajednice da budu više prijateljski.

Grafikon 37. Da li je zakonska regulacija istospolnih partnerstava korisna? (%)

4.7. Ekonomski položaj LBT žena

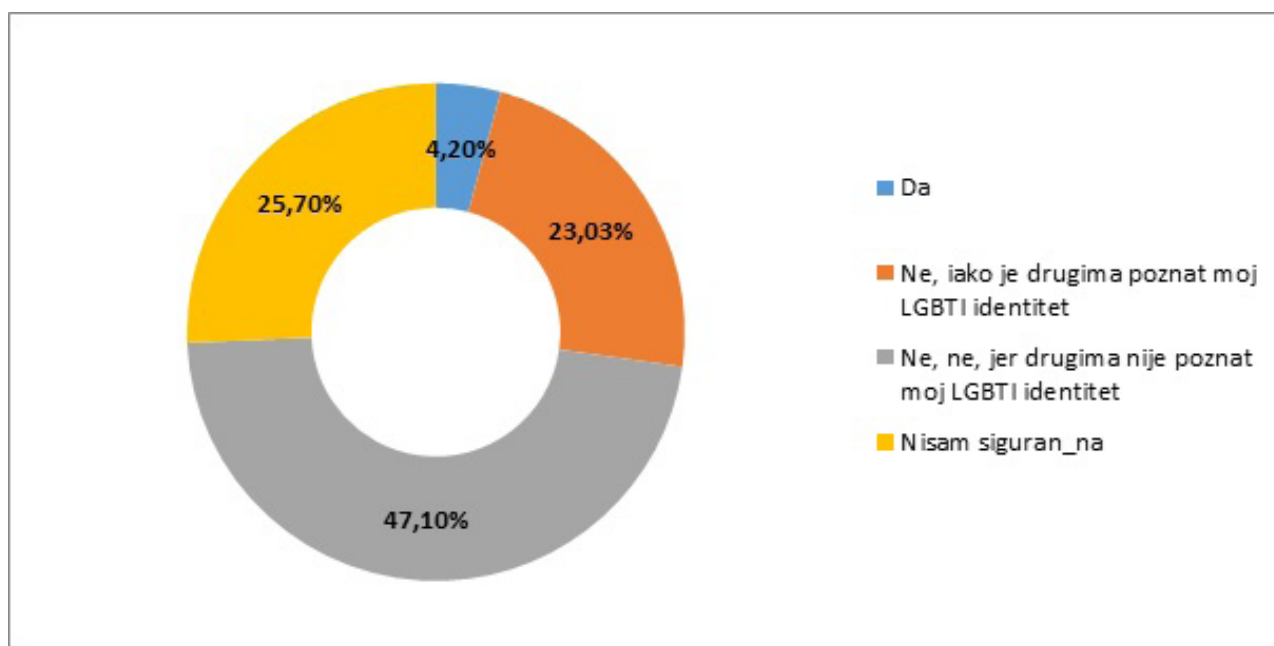
Krenuvši od pretpostavke da stigmatizacija po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog izražavanja, odnosno heteronormativni i patrijarhalni kontekst, mogu negativno afektirati ekonomski život LBT žena – i to dvostruko, zbog toga što su žene kao i zbog njihovog LBT identiteta – nastojali smo analizirati percepciju ispitanica o tome da li su sputane u zaposlenju i karijernom napredovanju, te da li se susreću sa problemima na radnom mjestu, zbog potencijalno negativnog odnosa okoline prema njihovom LBT identitetu, kako bismo doprinijeli debatama o ekonomskom položaju LBT žena.

Naime, iako je Zakonom o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini³⁸ zabranjeno bilo kakvo različito postupanje prema LGBTI osobama prilikom zapošljavanja, a radnim zakonodavstvom u Federaciji BiH i Brčko Distriktu, te Zakonom o radu u institucijama Bosne i Hercegovine,³⁹ zabrana diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije dodatno podcrтана,⁴⁰ svakodnevnica je, kako pokazuju ranija istraživanja u ovoj oblasti, nerijetko u suprotnosti za pravnim odredbama, pa LGBTI osobe bivaju izložene različitim oblicima diskriminacije prilikom zapošljavanja ili na radnom mjestu.⁴¹

Ipak, ova analiza donosi rezultate koji nisu u potpunosti konzistentni sa nalazima ranijih sličnih istraživanja i ne korespondira u potpunosti polazišnoj pretpostavci, što se, u određenoj mjeri, može atribuirati i dizajnu i metodološkim ograničenjima istraživanja.

Naime, tek 4.2% ispitanica bez dvojbe smatra da im LBT identitet otežava karijerno napredovanje, dok ih 25.7% nije sigurno. Sa druge strane, većina ispitanica, odnosno njih 70.1% smatra da im LBT ne sputava, odnosno ne otežava, karijerno napredovanje – od toga, u 2/3 slučajeva ispitanice smatraju da ne otežava jer drugima nije poznat njihov LBT identitet. Međutim, iako se nalaz da 23% ispitanica smatra da LBT identitet ne otežava njihovo karijerno napredovanje iako je drugim njihov identitet poznat može interpretirati kao ohrabrujući, potrebno ga je čitati sa manjom zadržkom, imajući u vidu ranije izloženu dobnu strukturu uzorka (ispitanice su u mnogim slučajevima na počecima svoje karijere).

Grafikon 38. Da li smatrate da Vam LBT identitet otežava karijerno napredovanje? (%)

Slično ranijem nalazu, na pitanje da li smatraju da imaju probleme na radnom mjestu zbog LBT identiteta, tek je manji broj (3.3%), od 92 osobe na koje je ovo pitanje bilo primjenjivo, odgovorilo afirmativno. Ostalih 96.7% odgovorilo je negativno, pri čemu je u skoro polovini slučajeva kolegicama i kolegama poznat LBT identitet ispitanica. Ovaj nalaz konzistentan je sa nalazima o coming outu i podršci koju autovane ispitanice

38 Zakon o zabrani diskriminacije: nezvanični prečišćeni tekst, član 2. Službeni glasnik BiH, br. 59/09 i 66/16; pripremila Inela Hadžić. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

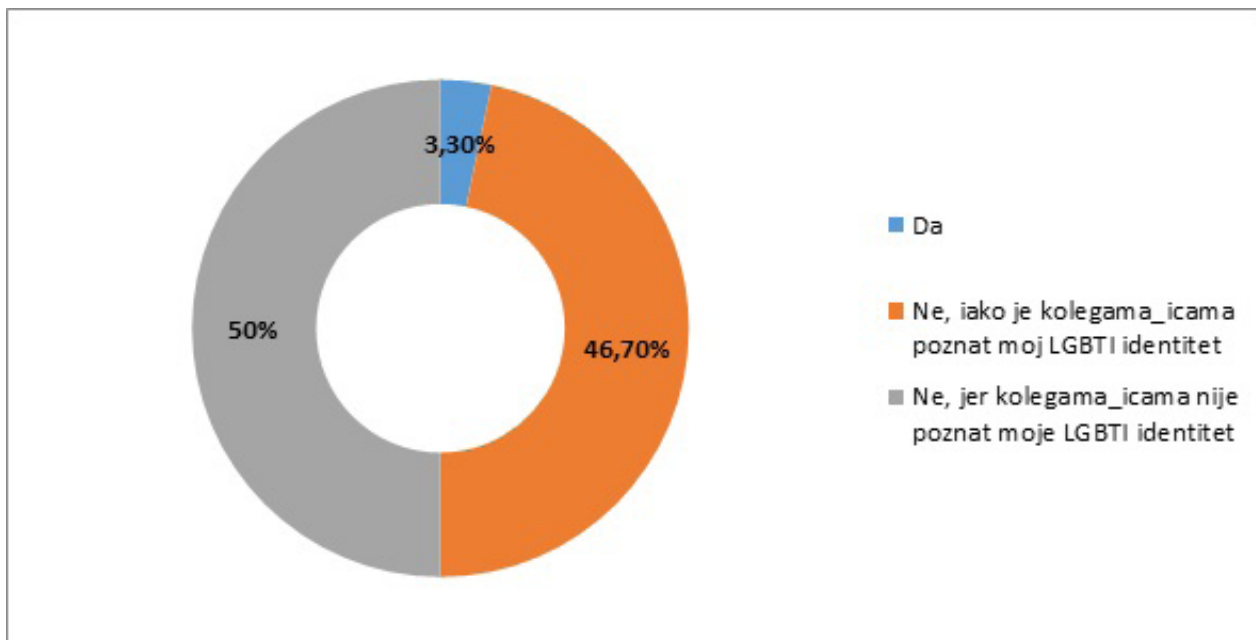
39 Vidjeti više u: Vasić V, Gavrić S, Bošnjak E. (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017-2019. godine*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 28

40 Ipak, ovi zakoni ne uključuju rodni identitet kao zaštićeni osnov.

41 Vidjeti više u: Vasić V, Gavrić S, Bošnjak E. (2016). *Prijedlog mjera za ravnopravnost lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interspolnih (LGBTI) osoba u Bosni i Hercegovini za period 2017-2019. godine*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 28

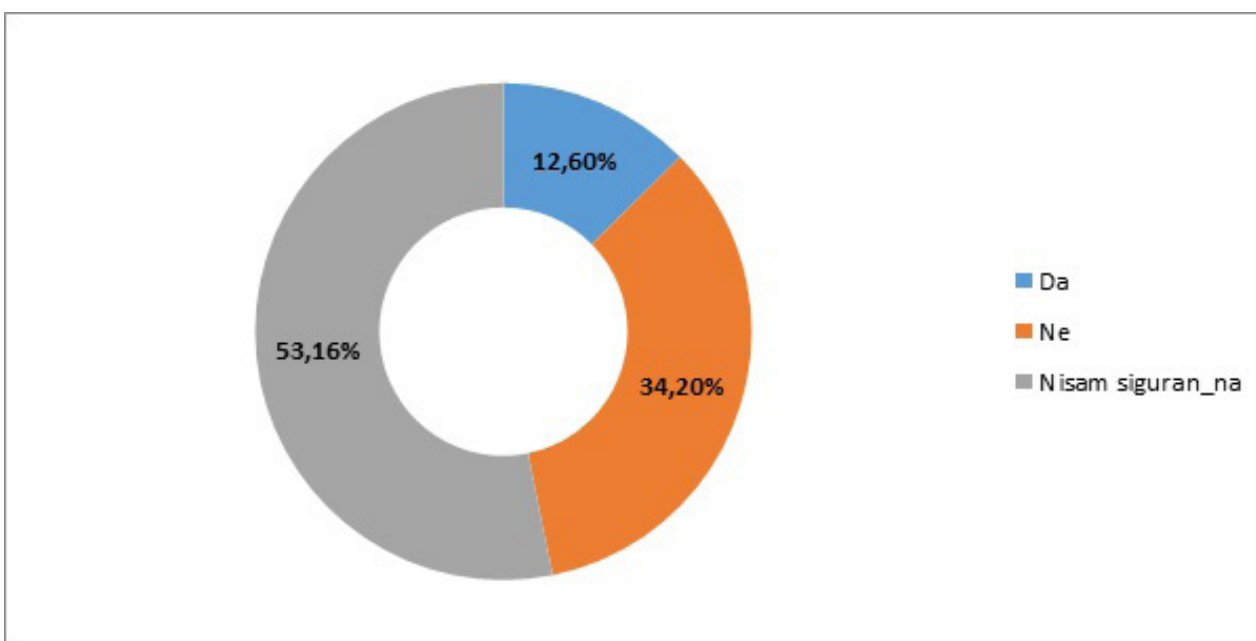
uživaju kod različitih osoba iz njihove okoline, predstavljenim u sekciji 4.1. Ipak, iako ovakav nalaz u nekoj mjeri ohrabruje, ipak ne treba zanemariti činjenicu da su se 3 ispitanice suočile, ili suočavaju, sa problemima zbog svog LBT identiteta, te da u 50% slučajeva LBT identitet ispitanica nije poznat kolegama i kolegicama iz njihove radne sredine – takvo što bi moglo upućivati da dio od ovih ispitanica svjesno krije da su LBT osobe u radnoj okolini, iako ovim istraživanjem nije detaljnije propitan taj fenomen.

Grafikon 39. Da li smatrate da imate probleme na radnom mjestu zbog Vašeg LBT identiteta? (%), n = 92

Na koncu, 12.6% od onih ispitanica koje su odgovorile na ovo pitanje smatra da im LBT identitet otežava pronalazak zaposlenja, 53.2% ih nije sigurno dok ih 34.2% to ne smatra, uglavnom atribuirajući izazove vezane za pronalazak posla ekonomskim faktorima, te često smatrajući da u tom pogledu ne postoje značajnije razlike između njih i heteroseksualnih osoba – i jednima i drugima je, smatraju neke ispitanice, teško pronaći zaposlenje.

Grafikon 40. Da li smatrate da Vam LBT identitet otežava pronalazak zaposlenja (%), n = 111

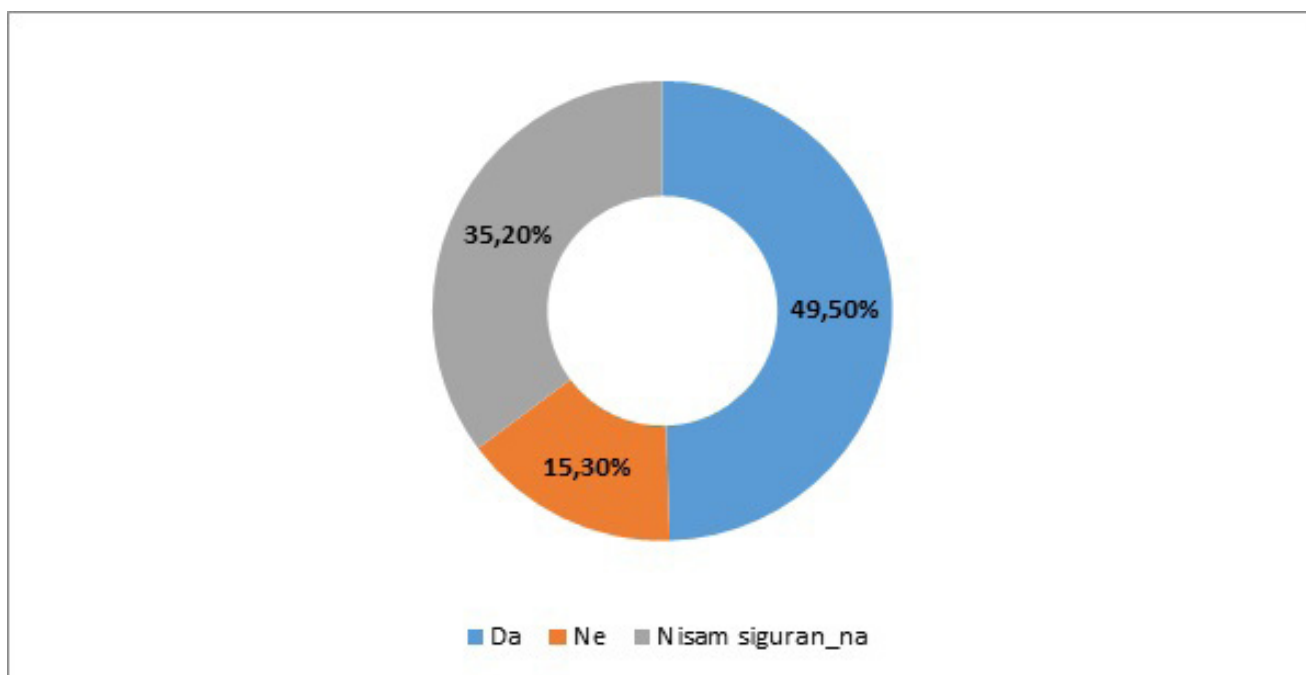
4.8. Stavovi o održavanju parade ponosa u Bosni i Hercegovini

Parada ponosa ima poseban značaj u kulturnom i aktivističkom životu, jačanju kohezije i razvoju LGBTI zajednice – paradom ponosa se nastoje promovirati jednakopravnost i sloboda LGBTI osoba, povećati vidljivost zajednice te podizati svijet i podsticati debata o problemima sa kojima se zajednica suočava. Prva parada ponosa održana je 1969. godine u Sjedinjenim Američkim Državama i od tada se održava svake godine širom svijeta kao „marš svih osoba koje se zalažu za neselektivan pristup ljudskim pravima.“⁴²

Iako susjedne zemlje imaju koliko-toliko etabliran kontinuitet i tradiciju održavanja parade ponosa, ovakav događaj još uvijek nije održan u BiH. Neki od ranijih LGBTI i queer događaja obilježeni su nasiljem – poput Queer Sarajevo Festivala 2008. godine, kada je u nasilju povrijeđeno osam osoba, ili festivala Merlinka 2014. godine, kada su u napadu maskiranih osoba povrijeđene tri osobe – što je zajedno sa nespremnošću vladinih institucija da na adekvatan način podrže ovakav događaj, prolongiralo održavanje parade ponosa u BiH. Ipak, kako regionalna iskustva pokazuju značaj i pozitivne promjene asocirane sa održavanjem parade ponosa – koje su u početku uglavnom bile obilježene nasiljem i otporom, da bi poslije prolazile bez incidenata – nastojali smo ispitati i analizirati stavove bh. LBT zajednice o održavanju parade ponosa, učešća u povorci kao i o značaju ovakvog događaja.

Konzistentno sa ranijim nalazima o stavovima LGBTI osoba o održavanju prve parade ponosa u BiH, rezultati istraživanja pokazali su da nešto malo manje od polovine ispitanica (49.5%) ima afirmativan stav po ovom pitanju. Ipak, tek 15.3% ispitanica smatra da (u bližoj budućnosti) ne treba održati prvu paradu ponosa, dok 35.2% njih nije sigurno. One ispitanice koje smatraju da paradu ponosa ne treba održati, navodile su različite razloge, od nespremnosti bh. društva za takav događaj, moguće eskalacije nasilja, pa sve do skepse prema efektima ili samoj konceptualnoj suštini događaja – neki od afirmativnih i negativnih stavova ispitanica prezentirani su u nastavku teksta.

Grafikon 41. Da li treba održati prvu paradu ponosa u BiH? (%)

42 Aganović A. et al. (2012). *Pojmovnik LGBT kulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll, str. 363; Čaušević J. (2013). *Brojevi koji ravnopravnost znače: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 50

Neki razlozi zbog kojih, prema vlastitim obrazloženjima, ispitanice smatraju da bi trebala biti održana prva parada ponosa u BiH

- Smatram da je svako demokratsko sredstvo borbe za svoja prava neophodno, pogotovo ono koje kao parada može proizvesti dovoljan pritisak da se nešto uradi.
- Parada ponosa je nešto što obilježava LGBTI zajednicu i jednostavno lijep događaj. Mislim da bi trebali imati pravo da se održi parada ponosa no samo ako se uspije zadobiti potpuna zaštita od strane policije, radi sigurnosti učesnika.
- Vrijeme je.
- LGBTQ+ osobe treba da mogu barem jednom godišnje slobodno i ponosno izaći na ulice i pokažemo ko smo i šta smo bez da nas gledaju čudno, da se okružimo ljudima sličnim nama, pa možda pronađemo i ljubav svog života tu.
- Svaka osoba je jednaka u svojim pravima.
- Smatram da se na taj način povećava vidljivost LGBTI osoba, itekako može pomoći svim onim osobama koje su u bilo kakvim nedoumicama u vezi svog rodnog identiteta ili seksualne orijentacije.
- Neophodno je zbog vidljivosti i podizanja svijesti o prisutnosti LGBTI osoba.
- Zbog podizanja svijesti o potrebama i problemima LGBT osoba u BiH.
- Na primjeru Srbije vidimo da stalnim održavanjem parade dolazi do "kulturnog šoka" i navikavanja, pa postaju normalna pojava.
- Svijest društva treba mijenjati.
- Legitimno je da LGBT populacija traži zaštitu svojih prava.

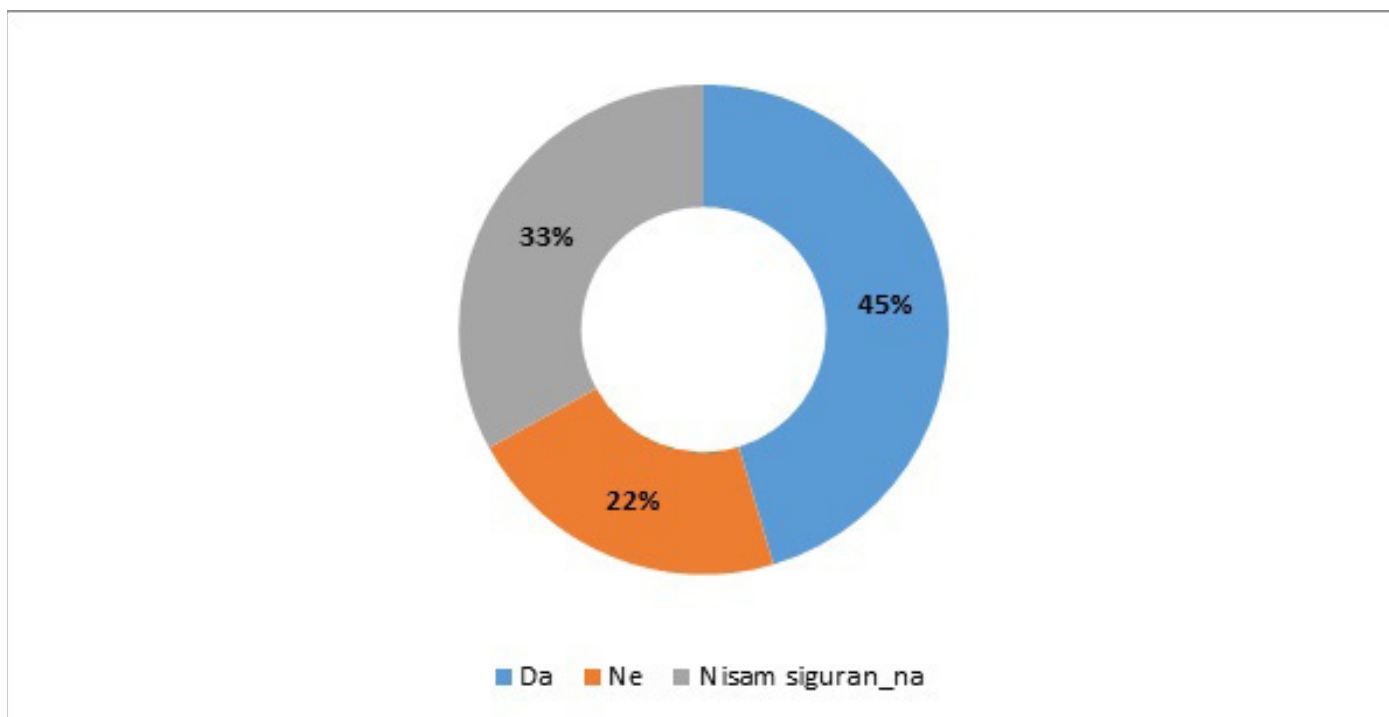
Neki razlozi zbog kojih, prema vlastitim obrazloženjima, ispitanice smatraju da ne bi trebala biti održana prva parada ponosa u BiH

- Dosta prioritetnijih problema prvo treba riješiti.
- Parada ponosa nije loša, sama po sebi, ali mislim da većina ljudi, posebno onih homofobnih, paradu smatraju provokacijom. To im je idealna prilika da iskaljuju svoje frustracije, prelijevi su da to učine na nekim skupovima ili debatama, recimo.
- Svakako je potrebna parada ponosa, ali smatram da bi u ovoj fazi borbe LGBTIQ zajednice za vidljivost i demarginalizaciju, parada bila pretjerano rizičan i opasan korak.
- Koliko je BiH spremna na takvo nešto? Već se nekoliko puta pokazalo da ljudi nisu primjereno reagirali na bilo što vezano za LGBTI osobe, što bi onda bilo kad bi se održala parada ponosa? Voljela bih da je drukčije, ipak uvjerila sam se u razmišljanja ljudi o ovim temama, BiH još nije spremna.
- Čisto zbog sigurnosti LGBTI osoba, ne još. U svakom slučaju, voljela bih da bude ali pod uslovom da niko ne bude povrijeđen, što je "far reaching" za BiH trenutno.
- Nejasna mi je njena svrha.
- Nisam sigurna da li bi sigurnost učesnika/ca bila zagarantovana.
- Mislim da, nažalost, BiH još uvijek nije spremna za to i da bi pokušaj provođenja parade ponosa mogao dovesti samo do fizičkog obračuna, te daljeg progona osoba koje bi učestvovala u njoj.
- Prava se traže na stručan način, ne paradom!
- Naše društvo nije spremno za to, samo bi se porušilo ono što se do sada izgradilo. Jer i mravlji koraci su ipak koraci ka budućnosti i promjeni. Kao što mi ne volimo da nam se nešto nameće, ne namećimo drugima ono što još nisu spremni da razumiju već im na jednostavniji i adekvatniji način pružamo priliku da shvate i prihvate.
- Trebala bih, ali mislim da bi to bilo izuzetno rizično po učesnike i organizatore.
- Nije sigurno!
- Nisam sigurna zbog toga što živimo u društvu neprihvatanja i nisam sigurna da bi parada prošla bez težih posljedica za učesnike.
- Ni strejt ljudi se ne eksponiraju.

Spremnost za učešće na prvoj paradi ponosa, ukoliko bi ona bila održana, je izrazilo 45% ispitanica. Nešto više od jedne petine (22%) ispitanica je reklo da ne bi učestvovalo, dok trećina (33%) nije sigurna. Ipak, među onim ispitanicama koje smatraju da treba održati prvu paradu ponosa u BiH, njih 9.3% navelo je da ne bi u njoj učestvovalo, dok 21.6% ispitanica nije sigurno da li bi učestvovala.

Kao osnovne razloge za neučešće u paradi ponosa ispitanice su navodile strah od nasilja (u 37.2% kvalitativnih odgovora), strah od autovanja (17.9%), ali je nezanemariv i broj onih koje su izrazile različite vidove skepse prema paradi ponosa kao instrumentu za borbu i ostvarivanje jednakopravnosti, odnosno boljeg položaja LBT osoba (25.6%).

Grafikon 42. Da li biste učestvovali u paradi ponosa? (%)

Neki razlozi zbog kojih, prema vlastitim obrazloženjima, ispitanice smatraju da bi trebale učestvovati u prvoj paradi ponosa

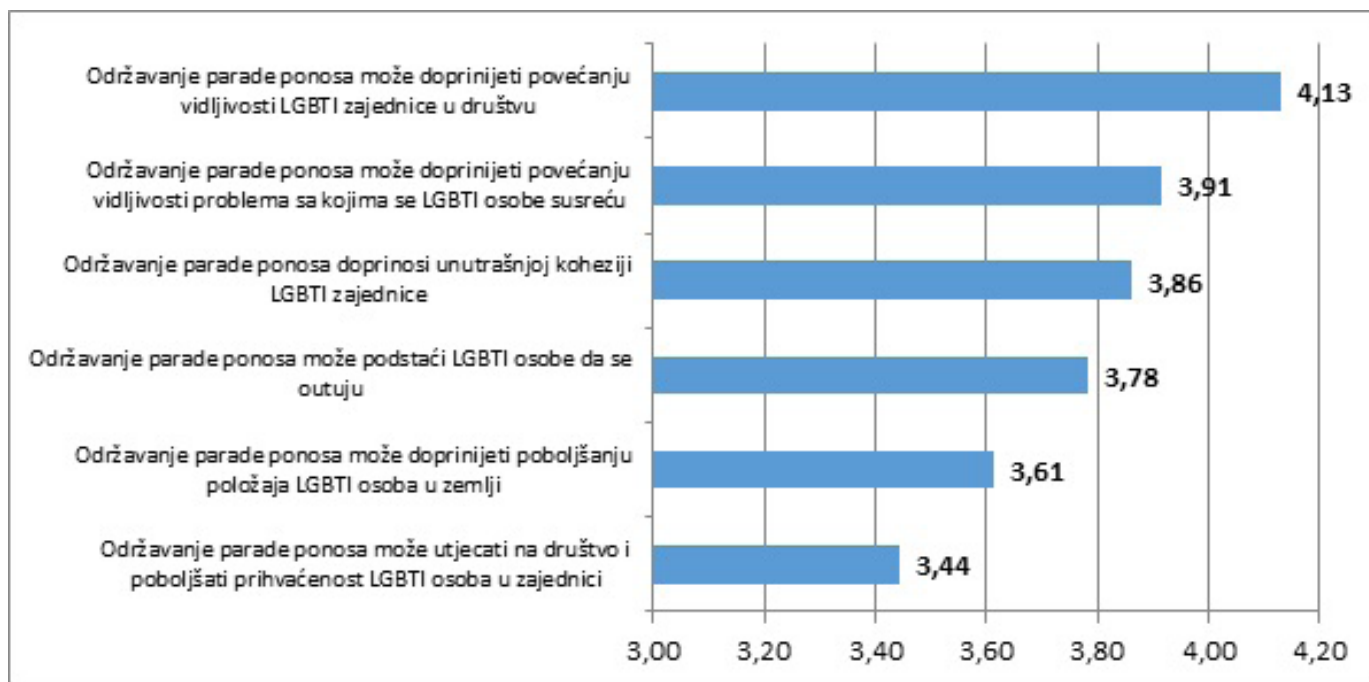
- Naravno da bih učestvovala na bilo koji način.
- Podrška, širenje poruka mira i ljubavi, jednakosti.
- Da, ukoliko smatram da je osiguranje jako, te je mogućnost da dođe do nasilja mala.
- Definitivno da, i da nisam lezbejka, bitno mi je da dam podršku bilo kojoj osobi ili grupi kojoj su uskraćena osnovna ljudska ili bilo koja druga prava
- Ne zbog toga što "što nas je više to nam je bolje" nego zato što želim da me vide prijatelji i porodica koji ne znaju. Kod nas je homofobija prva reakcija, i kada pitate tu osobu, "a šta ako sam to ja?" onda kažu da naravno, da ne bi bili nasilni i da bi vas branili jer "pa to ste vi...zaboga, vas znaju". Vazno je da stavimo lica uz "zajednicu" i da svi shvate da "oni" su njihova djeca, prijatelji i porodica.
- Vjerujem u moć društvenih akcija. To me u isto vrijeme i malo plaši, zbog sigurnosti i mogućeg out-ovanja, ali opet s druge strane, mislim da bi to bio i dobar trenutak, jer bih bila okružena ljudima iz zajednice.
- Iako nisam autovana većem dijelu svoje porodice, izašla bih na paradu ponosa bez ikakvog oklijevanja.
- Iako je rizik od otkrivanja preveliki, i posljedice katastrofične, veoma je važno da pokažemo da smo tu, da postojimo, i da nismo ništa drugačiji od ostatka naših sugrađana. Ako se pojavimo u dovoljnom broju, to će ostaviti značajan utisak na javnost, i nadam se pokazati porodicama da biti LGBT u BiH nije samo mit.
- Jedno veliko da! Ako bi bila održana, onda ne vidim razlog da ne učestvujem u njoj.
- Smisao održavanja parade ponosa je povećanje vidljivosti i skretanje pozornosti na probleme sa kojima se zajednica suočava. Smatrala bih se poprilično licemjernom ako u takvoj aktivnosti čiji je cilj promoviranje mojih prava i sloboda ne učestvujem i sama, a zasigurno želim da ih uživam i živim slobodno.
- Želim da podržim slobodu izražavanja, ljubav i da pokažem da smo svi mi isti, ljudi od krvi i mesa bez obzira na opredjeljenje.
- Učestvovala bih jer mislim da svaka osoba doprinosi svojim učešćem i da trebamo izlaziti na ulice.
- Ako nećemo podržati ono što jesmo, neće nas ni drugi podržati.
- Zbog toga što sam lezbejka i jer je to moja dužnost.
- Voljela bih biti podrška.
- Podržavam sve mirne oblike borbe za ljudska prava i jednakost. Na paradi bi učestvovala bez obzira na svoju seksualnu orijentaciju.

Neki razlozi zbog kojih, prema vlastitim obrazloženjima, ispitanice smatraju da ne bi trebale učestvovati u prvoj paradi ponosa

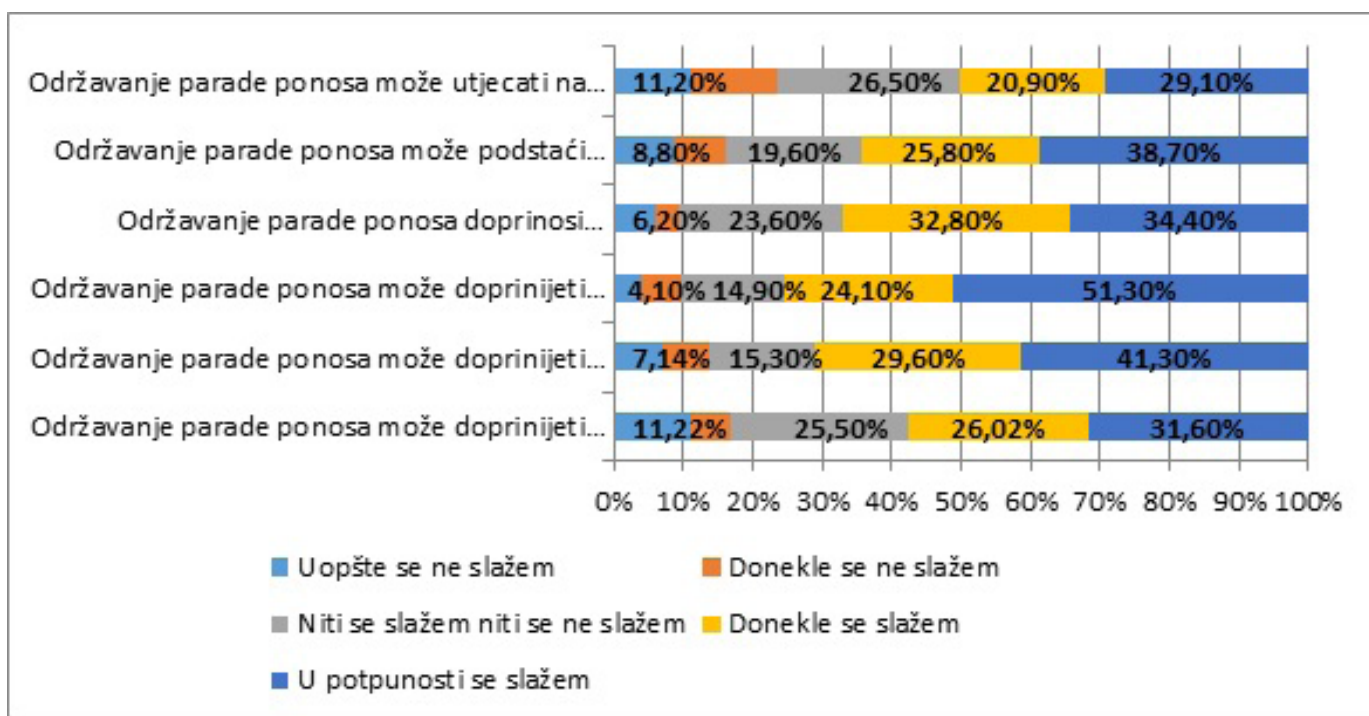
- Želim zadržati posao.
- Mislim da to, osim historijskog značaja, nema puno uticaja da se mijenjaju odnosi prema LGBT.
- Volim dužu i to što jesam. Ali moja privatnost bi bila narušena time. Iako mi nije stalo do mišljenja kolega ili prijatelja, poznanika, stalo mi je do mame i tate i da oni saznaju na taj način, to bi njih povrijedilo. Sama činjenica da jesam lezbejka će biti nešto što neće prihvatiti kad dođe vrijeme (suptilno ispitan teritoriji). Ali zbog budućnosti ne želim da me neko diskriminira na osnovu toga.
- Željela bih sudjelovati, ali još uvijek mnogi ljudi u mojoj blizini, pa čak i oni najbliži ne znaju da sam LGBTI osoba.
- Ja se borim svaki dan za sebe i ne treba mi parada da mi omogući nešto, ja vodim normalan život i ne ustručavam pred ikim. Ako neko ima potrebu neka ide, ali mnogo ljudi koji se navodno bore za LBGTI prava, a s druge strane ne smiju na ulicu izaći sa svojim partnerom za ruku, a kamo li išta drugo, koja je korist jednom izaći na ulicu i paradirati. Time što ćeš se ponašati kao i svaki drugi par i ne praviti famu oko toga, ne skrivati i ne stidjeti se, za mene je prava borba.
- Na prvom mjestu je strah od mogućih fizičkih napada i naravno osuda. S druge strane, želja da podržim eventualnu paradu je prisutna.
- Bojim se za svoju sigurnost.
- Ne bih voljela učestvovati ako bi bilo previše nasilja.
- Zbog toga što smatram da bi učestvovanje u paradi ponosa u BiH ugrozilo moju sigurnost.
- Sa trenutnim svojim psihičkim stanjem ne, zbog straha i rizika od fizičkog napada, ali ne nužno na samom protestu nego i poslije.
- Ne smatram paradu nikakvom borbom za prava tako da ne vidim zašto bih učestvovala.
- Ne bih učestvovala iz straha od fizičkog nasilja i da me neko vidi i sazna da sam učestvovala neko ko ne bi trebao.
- Moguće nasilje i stigmatizacija.
- Smatram da je parada ponosa jedan od načina da se približi vidljivost LGBT osoba, ali lično nemam potrebu da prisustvujem paradi ponosa.
- Strogo ne podržavam jer ne prikazuju LGBT osobe u pravom svjetlu. Ako tražimo prihvaćenost i jednakost, onda se trebamo ponašati i živjeti u skladu s tim, bez eksponiranja.
- Prve parade su obično najopasnije. Zbog straha od stresa ukoliko dođe do roditelja.

Unatoč ispodpolovičnoj eksplicitnoj podršci ideji organiziranja prve parade ponosa u BiH te spremnosti da se u njoj uzme učešće kod manje od polovine ispitanica, većina njih ipak smatra da bi organiziranje parade ponosa moglo imati pozitivne učinke na neke aspekte položaja LBT osoba ili LGBTI zajednice kao takve. U tom smislu, sa svim pobrojanim (afirmativnim) tvrdnjama o pozitivnim učincima za LBT osobe ili zajednicu se donekle ili u potpunosti složilo 50% ili više ispitanica. Rangirano prema srednjoj vrijednosti odgovora na skali od 1 do 5, moguće je uočiti da su ispitanice mišljenja da održavanje parade ponosa može najviše doprinijeti u sferi povećanja vidljivosti LGBTI zajednice i problema sa kojima se susreću, a najmanje u sferi poboljšanja položaja LGBTI osoba ili prihvaćenosti od strane društva.

Grafikon 43. Da li se slažete sa navedenim tvrdnjama? (srednja vrijednost)

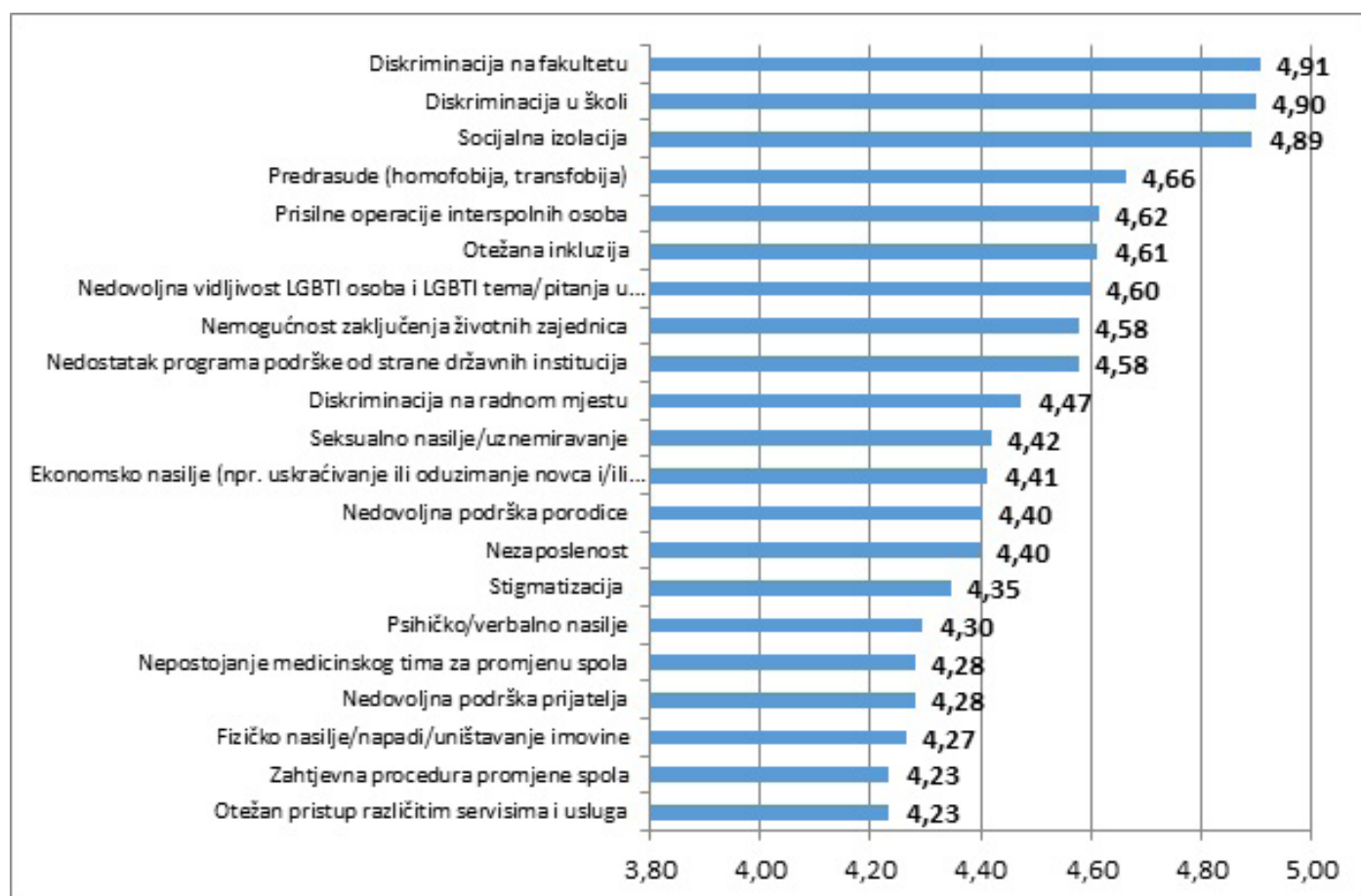
Grafikon 44. Da li se slažete sa navedenim tvrdnjama? (%)

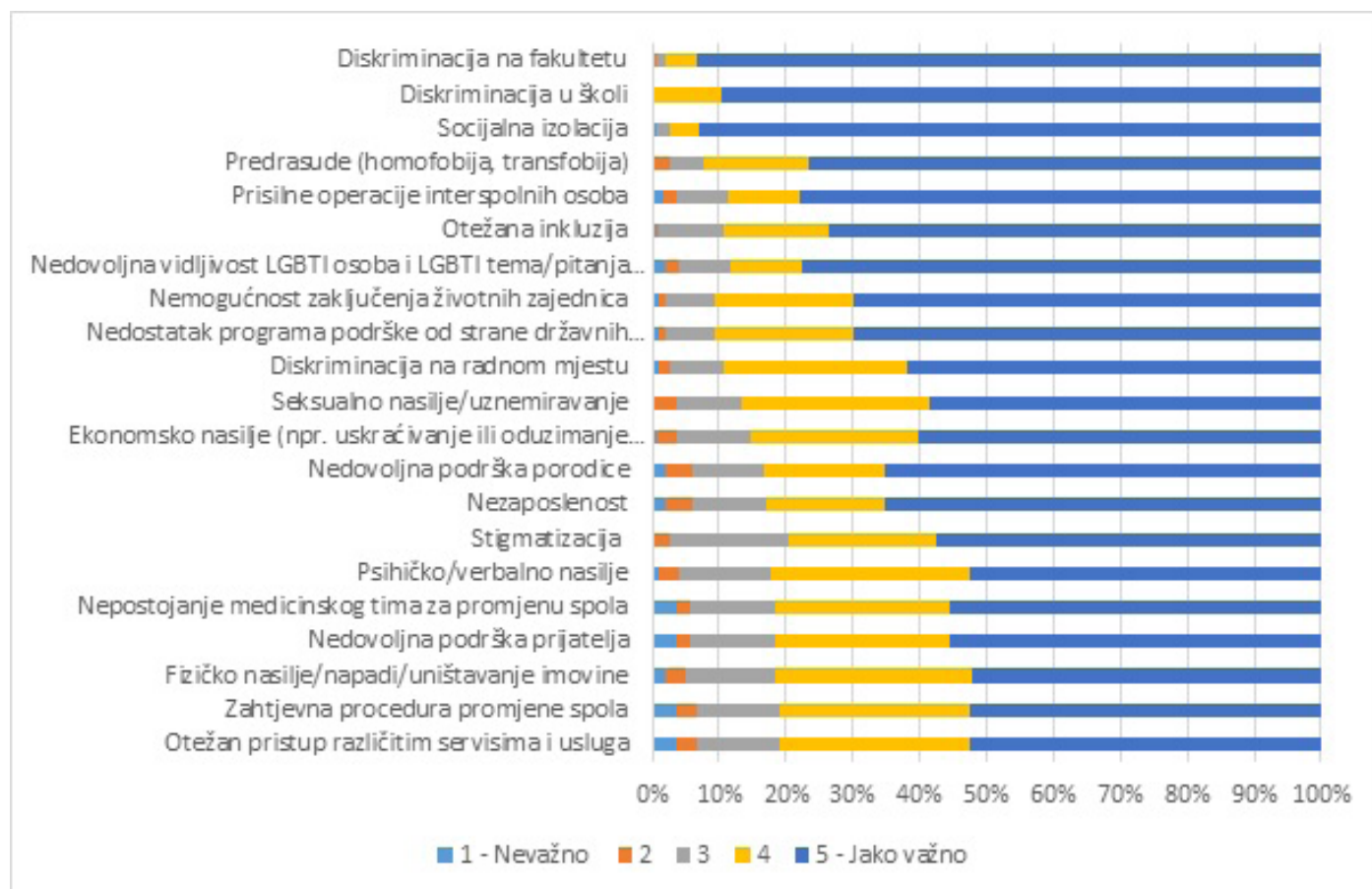
4.9. Pregled ključnih problema sa kojima se susreću LBT žene

Kako bismo stekli bolji uvid u percepciju važnosti pojedinih probleme sa kojima se LBT žene susreću, izvršili smo analizu odgovora datih na set pitanja / definisanih problema. Sve pobrojane probleme su ispitanice ocijenile kao (jako) važne, tako da se rezultati, dobijeni na osnovu odgovora na skali od 1 do 5, uglavnom kreću u vrijednostima između 4 i 5 (tj. gravitiraju prema 5 – Vrlo važno). Stoga se diferencijacija važnosti kategorija bazira na decimalnim vrijednostima srednjeg broja (aritmetičke sredine) odgovora. U tom smislu, ispitanice su kao najvažnije probleme prepoznale diskriminaciju u obrazovnim institucijama (u školi i na fakultetu) te socijalnu izolaciju LBT osoba. Puna lista problema, zajedno sa srednjim vrijednostima odgovora ispitanica, data je u Grafikonu 45.

Grafikon 45a. Prioritizacija problema sa kojima se susreću LBT žene, prema odgovorima ispitanica (srednja vrijednost)

Grafikon 45b. Prioritizacija problema sa kojima se susreću LBT žene, prema odgovorima ispitanica (%)

5. Zaključak

Ovom analizom smo nastojali popuniti podatkovnu i analitičku prazninu koja je postojala u pogledu razumijevanja potreba i problema sa kojima se suočavaju LBT žene u BiH. Većina obuhvatnijih empirijskih istraživanja je fokus stavljala na LGBTI osobe / zajednicu generalno, ali se uglavnom ispuštalo posvetiti posebnu pažnju LBT ženama, tj. diferencirati nalaze analiza za LBT žene. Analiza je sprovedena na pročišćenoj bazi podataka istraživanja koje je u 2017. godini proveo Sarajevski otvoreni centar – izolovani su unosi za pod-uzorak LBT žena, što nam je omogućilo da uradimo dodatnu analizu i izvučemo nalaze specifične i relevantne za ovu skupinu. Vjerujemo da smo ovim izvještajem dali uvid u neke od ključnih aspekata života LBT žena u BiH koji do sada nisu empirijski analizirani.

Rezultati istraživanja u nekim aspektima nisu ohrabrujući i pozivaju na ulaganje značajnih napora u poboljšanje položaja LBT žena i zaštite njihovih prava.

Kada je riječ o **autovanju** LBT žena, prijatelji_ce su osobe iz njihovog okruženja koji_e u najviše slučajeva znaju za LBT identitet ispitanica i kojima su se, uz minorni izuzetak, ispitanice svojevoljno (intencionalno) autovale. **Među prijateljima_cama** uživaju i najviše podrške. Kada je riječ o užoj obitelji, ispitanice su u većem procentu autovane ženskim članovima obitelji – sestrama i majkama – dok su očevi članovi obitelji koji su najmanje upoznati sa njihovim LBT identitetom (pri čemu su u četvrtini slučajeva saznali od drugih, a ne izravno od ispitanica). **Među očevima, u poređenju sa drugim članovima_icama** uže obitelji, uživaju i najmanje podrške. Ispitanice su značajnijem broju autovane i kolegama_cama, bilo da se radi o kolegama_cama iz škole, sa fakulteta ili sa posla – oko dvije petine ispitanica se svojevoljno autovalo kolegama_icama. Sa druge strane, šira porodica je kategorija gdje je zabilježen najmanji udio **autovanih ispitanica**, sa tek nešto više od desetine ispitanica.

Strah od odbacivanja, diskriminacije i nasilja su preovladavajući faktori zbog kojih se ispitanice ne odlučuju autovati određenim osobama iz okruženja, nakon čega slijede ekonomski razlozi (strah od gubitka finansijske podrške ili strah u vezi pronalaska i/ili zadržavanja zaposlenja), dok je tek manji broj ispitanica navodi da nisu osjećale potrebu ili smatraju da se radi o intimnoj informaciji. Drugim riječima, **strah je ključni razlog zbog čega ispitanice LBT žene taje svoj identitet od određenih osoba iz okruženja.**

Skoro trećina ispitanica su izvijestile da smatraju da su doživjele određeni vid diskriminacije po osnovu LBT identiteta (od čega skoro trećina neki oblik seksualnog uznemiravanja), dok je skoro petina ispitanica izvijestila da su doživjele nasilje koje dovode u vezu sa svojim LBT identitetom (tj. nasilje počinjeno iz mržnje). Unatoč tome, stope prijavljenih slučajeva diskriminacije i nasilja su izuzetno niske – naročito u slučajevima diskriminacije, gdje je tek desetina navedenih slučajeva i prijavljena – a ključni razlozi neprijavlivanja su nepovjerenje u službena lica, strah od reakcije okoline (porodice i/ili prijatelja_ica), strah od autovanja, te strah od nasilnika_ca u kontekstu slučajeva nasilja.

S tim u vezi, nizak je i nivo povjerenja u institucije među ispitanim LBT ženama – **tek oko desetine ispitanica ima povjerenja u policiju i pravosuđe**, što sugerira da LBT zajednica ne smatra da imaju adekvatnu zaštitu svojih osnovnih, i zakonom zagarantovanih, ljudskih prava.

Ne čudi stoga, da **skoro dvije trećine ispitanica strahuje za svoju sigurnost**, upošljavajući različite mehanizme suočavanja sa takvim strahovima, od prikrivanja identiteta, preko **izbjegavanja određenih društvenih aktivnosti ili mjesta koja percipiraju kao prijeteća, pa sve do ekstremnih oblika potpune samoizolacije**, kao što su neizlazak iz stana i posljedično neučestvovanje u društvenom životu zajednice.

Ne čudi, imajući u vidu ranije rečeno, da je **skoro polovina ispitanica izvijestila da su iskusile psihičke krize ili teškoće koje atribuiraju odnosu društva prema LBT osobama** – od stresa, kojeg su iskusile gotovo sve ispitanice koje su izvijestile o psihičkim teškoćama, preko anksioznosti, paničnih napada i depresije koje su navele oko dvije trećine ispitanica koje su iskusile psihičke teškoće, pa sve do ekstremnih psiholoških kriza i teškoća, kao što su suicidalne misli, pokušaj samoubistva i poremećaji hranjenja koje je, pojedinačno, navelo nešto manje od trećine ispitanica. Ipak, **tek je oko dvije petine ispitanica koje su izvijestile o psihičkim teškoćama potražilo stručnu pomoć** – ključni razlozi zbog kojih nije potražena stručna pomoć su strah od otkrivanja LBT identiteta, uvjerenje da stručna pomoć neće biti od pomoći, nedovoljna senzibiliziranost ili kompetentnost stručnih osoba, dok je nešto manji broj ispitanica naveo i nedostatak finansijskih sredstava kojim bi priuštili usluge stručne pomoći.

Svakodnevni život LBT žena smo, osim kroz navedene cjeline, pokušali propitati i kroz dvije dodatne

oblasti: zajednički život i istospolne zajednice, te kroz set pitanja o ekonomskom položaju LBT žena. Kada je riječ o zajedničkom životu, **oko četiri petine ispitanica** – od onih ispitanica koje su u trajnoj stabilnoj emotivnoj vezi – **su opredijeljene za zajednički život, tj. trenutno živi ili planira živjeti, sa partnericom ili partnerom.** Također, **oko tri petine ispitanica bi, u nekoj perspektivi, zaključile životno partnerstvo / životnu zajednicu, ukoliko bi postojala takva mogućnost.** Ne čudi stoga što skoro 90% ispitanica smatra da je zakonsko regulisanje istospolnih zajednica korisno. Kada je pak riječ o ekonomskom položaju ispitanica, tek **manji broj njih smatra da im LBT identitet otežava karijerno napredovanje, pronalazak posla ili da imaju probleme na radnom mjestu zbog toga što su LBT žena** – ipak, ovakav nalaz treba kontekstualizirati demografskom strukturom uzorka, pri čemu su prevalentne ispitanice mlađe životne dobi, kao i činjenicom da je manji dio ispitanica autovan širem krugu ljudi; u slučaju stavova o pronalasku zaposlenja, izazovi vezani za pronalazak posla su nerijetko atribuirani ekonomskim faktorima, pri čemu neke ispitanice smatraju da u tom pogledu ne postoje značajnije razlike između njih i drugih osoba – i jednima i drugima je, smatraju neke ispitanice, teško pronaći zaposlenje.

Na koncu, kada je riječ o aktivizmu LGBTI zajednice, odnosno borbi za prava LBT žena, nalazi pokazuju da **oko polovina ispitanica podržava organizovanje prve povorke ponosa u BiH. Nešto više od dvije petine bilo bi spremno učestvovati na prvoj povorci ponosa,** ukoliko bi ona bila održana. Strah od loše društvene recepcije povorke, strah od nasilja i neadekvatne reakcije institucija, strah od autovanja, ali i skepsa prema povorci ponosa kao instrumentu za borbu i ostvarivanje jednakopravnosti i boljeg položaja LBT osoba su neki od ključnih argumenata, kako protiv održavanja prve povorke ponosa, ali i za neučestvovanje u njoj. Strah od eskalacije nasilja ili uvjerenje da je društvo generalno nespremno za ovakav događaj, kao i strah od otkrivanja identiteta, mogu djelimično objasniti zašto je skoro trećina ispitanica, koje podržavaju ideju održavanja prve povorke ponosa u BiH, navela da u istoj ili ne bi učestvovala ili nije sigurno da li bi učestvovala.

Obuhvatnost ovog istraživanja ujedno je i njegovo najveće ograničenje: u nastojanju da se obuhvati što veći broj varijabli na osnovu kojih bi se analizirala svakodnevica LGBTI osoba – odnosno, u slučaju ove analize, LBT žena – neki fenomeni su ostali nedovoljno istraženi, tj. nedostaje dubinski uvid u određene nalaze, koji bi upotpunili njihovu analizu i intepretaciju. Stoga je, u predstojećem periodu, potrebno nastaviti provoditi tematska istraživanja u ovoj oblasti, sa fokusom na detaljnije propitivanje tematskih cjelina obuhvaćenih ovim izvještajem, ali i na ona pitanja i tematske cjeline koje nisu dijelom studije, kao što su bolje razumijevanje stavova, potreba i izazova sa kojima se specifično susreću trans žene, politike koje uređuju prava na medicinski potpomognutu oplodnju, kao i druga pitanja koja zajednica LBT žena prepoznaje kao značajna i prioritetna u predstojećem periodu.

Biografije autora/urednice

Jasmina Čaušević je diplomirala književnost i jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu, a magistrirala rodne studije na Univerzitetu u Sarajevu 2008. godine. Urednica, autorica ili koautorica brojnih tekstova i publikacija. Držala obuke, radionice i predavanja vezana za kulturu, istoriju i prava žena i LGBTI osoba, kao i feminističku lingvistiku.

E-mail: jasminacausevic@gmail.com

Amar Numanović je istraživač i analitičar u oblasti socioekonomskih politika i ekonomskog razvoja sa višegodišnjim iskustvom rada sa think-tankovima, akademskim institucijama, međunarodnim i domaćim nevladinim organizacijama te privatnim sektorom. Polja njegovog istraživačkog interesa su politike tržišta rada i razvojne politike, sa fokusom na analizu efekata ekonomskog intervencionizma na privredne i društvene ishode. Angažovan je također na pitanjima ljudskih prava i sloboda.

E-mail: amar.numanovic@gmail.com